

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN TEYMIYYE'DEN VEHHÂBİLİĞE

DEĞİŞEN MÜRCİE YAKLAŞIMI

HAZIRLAYAN

EMRULLAH DEMİR

2501170923

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ADEM ARIKAN

İSTANBUL - 2021

ÖZ
İBN TEYMIYYE'DEN VEHHÂBİLİĞE DEĞİŞEN MÜRÇİE
YAKLAŞIMI
EMRULLAH DEMİR

İrcâ kavramı ve Mürctie mezhebi tarihsel süreç içerisinde farklı anlaşılmıştır. Ehli Hadis alimleri Mürctie mezhebine karşı sert tavrıyla bilinir. İbn Teymiyye, ilk dönem Ehli Hadis alimlerinin sert tavrını yumuşatmaya çalışmış, Mürctie mezhebi içerisinde yaptığı sınıflandırma ile tartışmaları lafzî olarak değerlendirmiştir. Vehhâbi gelenek içerisinde İbn Teymiyye'nin takındığı kuşatıcı tavrı devam ettirenler olmuştur. Ancak Vehhâbi gelenek içerisinde Mürctie aleyhine sert tavır son dönemde ön plana çıkmaktadır. Günümüzde farklı Selefi grupların öne çıkan yazarları olan ve konuyla ilgili yayınları olan Adil b. Abdullah, Sefer el-Havâlî, Ebu Muhammed el-Makdîsî gibi müellifler Mürctie isimlendirmesini Eş'arî ve Mâturîdî mezhepleri için de kullanmaktadır. Bu çalışmada öncelikle İrcâ ve Mürctie kavramlarıyla ilgili farklı mezheplere mensup müelliflerin yazdığı klasik mezhepler tarihi kaynaklarının verdiği bilgiler mukayeseli olarak ele alınmıştır. Sonra ilk dönem Ehl-i Hadis alimleri ile İbn Teymiyye'nin ircâ ve Mürctie hakkındaki görüşlerine yer verilmiş, onları kaynak edinen Vehhâbîler ve Vehhâbiler içerisinde çıkararak farklılaşan Selefi yazarların değişen yaklaşımları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mürctie, İrcâ, İbn Teymiyye, Vehhabilik, Sefer el-Havali, Adil b. Abdullah, Ebu Muhammed el-Makdisi

ABSTRACT

The concept of “Irja’” and the Murji’ah sect have been understood differently in the historical process. Ahl Hadith are known for their harsh attitude towards the Murji’ah sect. Ibn Taymiyyah tried to soften the harsh attitude of the early Ahl Hadith scholars and evaluated the discussions as literal with the classification he made within the Murji’ah sect. In the Wahhabi sect, there were those who continued the encompassing attitude of Ibn Taymiyyah. However, in the Wahhabi sect, the harsh attitude against Murji’ah has come to the fore recently. Today, authors of different Salafi groups, such as Adel bin Abdallah, Safar al-Hawali and Abu Mohammad al-Makdisi, who have prominent publications on the subject, use the name “Murji’ah” for the Ash'ari and Maturidi sects.

In this study, the information provided by the “history of classical sects” sources written by authors of different sects about the concepts of Irja’ and Murji’ah are comparatively analyzed, and the views of the early Ahl Hadith scholars and Ibn Taymiyyah on “Irja’” and “Murji’ah” are included, and the changing approaches of Wahhabi and Salafi writers who were differentiated from Wahhabis who they all took Ahl Hadith and Ibn Taymiyyah as their source, were compared.

Keywords: Murji’ah, Irja’, Ibn Taymiyyah, Wahhabism, Safar al-Hawali, Abu Mohammad al-Makdisi, Adel bin Abdallah.

ÖNSÖZ

Mürcie mezhebi, mezhepler tarihi müelliflerince birçok farklı tanım ve tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmamızda bu farklı tanımlama ve tasnifleri konu edinerek bunlar içerisinde İbn Teymiyye ile Vehhâbî müellifler arasındaki yaklaşım farkını ortaya koymaya çalışılmıştır.

Bu konuyu çalışmamızın sebebi, İbn Teymiyye ile Vehhâbîlerin Mürchie yaklaşımları mukayeseli bir incelemenin olmamasıdır.

Çalışmamızın hedefi İbn Teymiyye ile Vehhâbîlerin Mürchie yaklaşımlarını ele alıp, aralarındaki farkları ortaya koymaktır. Tez çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Girişte tezin amacı, kapsamı ve kaynakları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde İrcâ görüşünün ne olduğu, Mürchie mezhebi ortaya çıktıktan sonra farklı mezhepler tarafından nasıl anlaşıldığı üzerinde durulacaktır. Özellikle ilk dönemlerde Ebû Hanîfe ve ashabına yönelik Mürchie ithamı, ircâ ve Mürchie kavramlarının tarihsel süreç içerisinde kavranış biçimleri ele alınacaktır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde klasik kaynaklarda -Eş'arî, Mâtûrîdî, Zahirî, Mu'tezilî, Haricî ve Şîî geleneklerdeki- Mürchie yaklaşımları ele alınacaktır. Üçüncü bölümde, İbn Teymiyye ve Ehli Hadis'in Mürchie yaklaşımı araştırmamız açısından farklı bir önem arz ettiği için müstakil başlık altında incelenecektir.

Son bölümde ise Vehhâbî gelenek içerisinde Mürchie hakkındaki farklı yaklaşım tarzları ortaya konulacaktır. Bu manada gelenek içerisinde İrcâ ve Mürchie ile alakalı müstakil eser yazan Vehhâbî müelliflerin yaklaşımları incelenecektir. Özellikle İbn Teymiyye'den yaklaşım ve dil olarak farklılaşan kimselerin tavırları mukayese edilecektir.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızda işlenen konuların değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında birçok kıymetli şahsın katkıları mevcuttur. En başta beni ilme sevk eden merhum babam Seyda Molla Ebubekir Demir'e, çalışmayı hazırlama sürecinde desteğini sürekli hissettiğim eşim ve aileme, tavsiye ve tenkitleriyle bana yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Adem Arıkan'a şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Emrullah DEMİR

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜRÇİE MEZHEBİ VE İRCÂ FİKRİ.....	3
1.1- Mürcie'nin İsimlendirme Meselesi	3
1.2- İrcâ Kavramı	4
1.3- Sahabe'nin İrcâsı, Tarafsızlar Grubu	7
1.4- İrcâ Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	9
1.5- Mürcie Tanımlamaları	11

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK KAYNAKLARDA MÜRÇİE.....	14
2.1- Eş'arî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları.....	14
2.2- Hanefî/Mâturîdî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları	19
2.2.1- İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Mürcie Yaklaşımı	19
2.2.3- Ebû Mutî Mekhûl en-Nesefî'nin Mürcie Yaklaşımı	28
2.2.2- Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mürcie Yaklaşımı	30
2.3- Zahirî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımı.....	33
2.4- Mu'tezilî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları	35
2.5- Haricî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları	37
2.6- Şia Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE'YE GÖRE MÜRCİE	40
3.1- Ehl-i Hadis Geleneğinde Mürcie Yaklaşımı	40
3.2- İbn Teymiyye'ye göre Mürcie	43
3.2.1- Mürcie'yi Kendi İçinde Tasnifi	44
3.3- İbn Teymiyye'nin Mezheplere Bakışı	50
3.4- Küfür Hükümü ve Tekfir Yaklaşımı	50
İbn Teymiyye'ye Göre İman ve İslam	52
İftirak (73 Fırka) Hadisi Yaklaşımı	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEHHÂBİLERE GÖRE MÜRCİE.....	58
4.1- Suûdi/Vehhâbi Literatüründe Mürcie'ye Bakış: Adil b. Abdullah Âl-i Hamdân Örneği	60
4.2- Vehhâbilik İçinden Çıkan Sahve ve Mürcie: Sefer el-Havâli Örneği. 65	
4.2.1- Fakih ve Âbidlerin İrcâsı	71
4.2.2- Kelamcı ve Mantıkçıların İrcâsı.....	75
4.3- Cihadî Selefî Kaynaklarda Mürcie: Ebû Muhammed el-Makdisî Örneği	76
4.3.1- Aşırı/Gulat Mürcie (Kelamcı Mürcie)	79
4.3.2- Fukaha Mürciesi.....	79
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
c.	: Cilt
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
m.	: Mîlâdî
md.	: maddesi
nşr.	: Neşreden
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
t. y.	: Tarihi belli olmayan
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri/benzerleri
v.dğr	: ve devamı/ ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Mürcie mezhebi tarihsel süreç içerisinde birçok farklı tanımlamaya ve tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnifler mezhepten mezhebe, asırdan asra farklılık göstermiştir. Ehli Sünnet içerisinde dahi tek bir tanım veya tavırla anlaşılmamıştır. Günümüze gelindiğinde ise Mürchie tesmiyesi Vehhabî çevrelerce -özellikle Eş'arî ve Mâturîdîlere karşı- ötekileştirme aracı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda Vehhâbî gelenek içerisinde olan bazı kişiler, nispeten daha sert görüşlere sahip olan diğer gelenek mensupları tarafından Mürchie ithamına maruz kalmışlardır. Oysa Vehhabî geleneğin kendisini dayandırdığını iddia ettiği İbn Teymiyye'de Mürchie yaklaşımı oldukça farklılık arz etmektedir.

Araştırmamızın amacı Vehhâbî gelenek içerisindeki Mürchie'ye karşı sert tavırları olanlarla, bu geleneğin kendisini dayandırdığı İbn Teymiyye arasındaki yaklaşım farkını ortaya koymaktır.

Araştırmamızda ilk olarak ircâ kavramı ele alınacaktır. Klasik mezhepler tarihi eserleri bizlere kaynaklık edecektir. İbn Teymiyye'in eserlerindeki Mürchie ile alakalı kısımlar üzerinden onun yaklaşımı ele alınacaktır. Son bölümde Vehhâbîlik içerisindeki konuya ilişkin farklı eğilimler, araştırmamızla ilgili çalışmalar incelenecektir. Bu manada 2017 yılında basılan Adil b. Abdullah'ın "el-Cami' fi Kutubi'l-İman ve'r-Red ale'l-Mürchie" eseri Mürchie meselesini müstakil olarak ele almıştır. Sefer el-Havâli'nin 1984 yılında yazmış olduğu "Zahiretü'l-İrcâi fi Fikri'l-İslâmî" isimli doktora tezi de aynı şekilde Mürchie'yi müstakil olarak ele almaktadır. Muhammed Kutub bu doktora tezinin danışmanlığını yapmıştır. Ebu Muhammed el-Makdîsî ise "İmtau'n-Nazar fi Keşfi Şübühati Mürçietî'l-Asr" isimli kitabını 1999 yılında bastırmıştır. Mürchie ithamının ötekileştirme malzemesi olarak kullanımının sıklığı yakın tarihte yazılmış olan bu kitaplar yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu itham gerek Vehhâbî ve Vehhâbîlikten farklılaşan çevrelerdeki iç tartışmalarda gerekse Eş'arî ve Mâturîdîleri ötekileştirmede son dönemde daha fazla kullanılmaktadır. Bu kitaplar Türkçe'ye de çevrilerek basılmıştır. Bu sebeple İbn

Teymiyye ile ismi zikredilen bu üç yazarın yaklaşımını mukayese etmek önem arz etmektedir. Araştırmamızın metodu olarak da mukayese/karşılaştırma esas alınmıştır.

Türkçe literatürde bu manada mukayeseli bir çalışma bulunmamaktadır. İbrahim Hakkı İnal “İbn Teymiyye ve Mürcie” isimli makalesinde İbn Teymiyye’nin Mürcie yaklaşımının mütesahil olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışmaya yönelmemizde onun bu makalesinin katkısı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜRÇİE MEZHEBİ VE İRCÂ FİKRİ

İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olan ircâ görüşü ve Mürcie mezhebinin tanımlanması ile ilgili farklı bilgiler vardır. Bu bağlamda İrcâ ve Mürcie kavramları ayrı ayrı ele alınıp tarihî süreciyle birlikte anlaşılması uygun olacaktır.

1.1- Mürcie'nin İsimlendirme Meselesi

Mürcie, lügat anlamı itibariyle iki manaya gelir. Bunlardan ilki “erteleyen, tehir eden/geriye bırakan, geciktiren”¹ demektir. Bu mana esas alındığında kelime ‘re-ce-e’ kökündendir. İkinci mana ise “ümit eden” anlamında olup bu da “re-ce-ye” kökünden gelmektedir.² Kuran-ı Kerim’de bu kelimenin farklı türevleri³ ilk manadaki şekliyle geçmektedir.⁴ Mürcie’nin kelime manasının nereden geldiği tartışma konusu olmuşsa da genel kabul ilk mana üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵ Mürcie isimlendirmesi ilk

¹ Ebu Mansûr Abdülkâhir Bağdâdi, **El-Fark beyne'l-Firak** (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2005), I: 122.

² Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, 2. baskı (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), rce ve rey md.

³ Murcevne, Türci ve Ercih. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutlu, “Mürcie Mezhebi”, 169; el-Matüridi, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 726.

⁴ Et-Tevbe 9/106, El-Ahzab 33/51, Eş-Şuara 26/36.

⁵ Sönmez Kutlu'ya göre Mürcie ismi birinci kökten yani ‘re-ce-e / geriye bırakan, erteleyen’ kökünden gelmektedir. Recee veya recâ köklerinin de sonuç olarak aynı manayı ifade ettiğini ikisinin de ercee kökünden türetilip ‘ertelemek, geriye bırakmak ve geciktirmek’ manalarına geldiğini söylemektedir. Sönmez Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, 4. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 45-48. Her ne kadar Kutlu Şehristani'nin ikinci anlam üzerinde durduğunu ifade etmiş olsa da Şehristani birinci mananın esas alınması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Muhammed eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, trc. Mustafa Öz, 3. Bs (Litera Yayıncılık, 2015), 129. Cağfer Karadaş isimlendirme meselesinde ‘re, ce, e’ ve ‘re, ce, ve’ köklerinde geçen ayetler dışında te’hir kelimesinin geçtiği ayetleri (el-İnfitar 82/5, Hud 11/104) de önemsemek gerektiği üzerinde durup, Mürcie kelimesinin te’hir manası ile irtibatından bahsetmektedir. Böylelikle “terk etmek,

başta, sahabe arasındaki ihtilaflar hakkında yorum yapmaktan kaçınıp hükmü Allah'a ırcâ edenler için daha sonra ise ameli imandan sonraya bırakanlar manasında kullanılmıştır.⁶

1.2- İrcâ Kavramı

İrcâ kavramı Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrası ortaya çıkan olaylar karşısında bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. İrcâ fikrini savunanlar çeşitli eserler yazmışlardır. Bunların bazıları bize kadar ulaşmamıştır.⁷

Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye (ö. 100/718), Haris b. Süreyc (ö. 128/746) ve Sabit Kutne (ö. 110/728) gibi komutanlar, Said b. Cübeyr (ö. 94/713) Hammad b. Ebi Süleyman (ö. 120/738) gibi âlimler, Muhârib b. Disâr (ö. 116/734) gibi şairler Emevilerin son döneminde ırcâ fikriyle bilinen isimlerdir.⁸ İrcâ fikrini kabul edenler görüşlerini ifade eden eserler yazmış, bu fikir kendi edebiyatını oluşturmaya başlamıştır.

Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye kaleme aldığı Kitabu'l-İrcâ günümüze ulaşan en eski eser olarak kabul edilmektedir.⁹ İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö. 243/857) tarafından rivayet edilen eser, J. van Ess tarafından tahkik edilerek "Das Kitab al-Irga des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya" ismiyle yayınlanmış, Sönmez

ertelemek, geriye bırakmak" manalarını esas almayı savunmaktadır. Çağfer Karadaş, "Mürchie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", **Milel ve Nihal (Dergi)** VII/2 (2010): 192.

⁶ Recep Ardoğan, "Mürchie'de Farklı İman Tanımları", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XVI/2 (2014): 136.

⁷ Sönmez Kutlu bize ulaşmayan eserleri şu şekilde sıralamaktadır: "1. Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr (ö. 200/835), Kitâbu'l-İrcâ, 2. İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanife (ö. 212/827), Kitâbu'l-İrcâ, 3. Ebû Bekr Muhammed b. Şebîb, Kitâbu'l-İrcâ, 4. Bişr el-Merîsî (ö. 219/834), Kitâbu'l-İrcâ. Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri**, 14.

⁸ Kutlu, "Mürchie Mezhebi", 181.

⁹ Eserin tarihlendirilmesi noktasında farklı görüşler mevcuttur. Kutlu eserin h. 75 ile 80 (694-699) yılları arasında yazıldığı kanaatini paylaşmaktadır. Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri**, 16.

Kutlu tercüme ederek Türkçe literatüre kazandırmıştır.¹⁰ Eserle alakalı Hanbelî âlim İbn Batta'nın (ö. 387/997) kaydettiğine göre, Hasan b. Muhammed kitabı yazdıktan sonra “keşke bu kitabı yazmadan ölseydim” demiştir.¹¹ İbn Teymiyye de onun buna benzer bir ifadesini kaydetmektedir.¹² Michael Cook ise bu eseri Kûfeli Mürciîler'in uydurarak Hasan b. Muhammed'e isnat ettiklerini iddia etmektedir.¹³

Kitabu'l-İrcâ'da Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in haklarında tartışma olmayan kimseler olduğu kaydedilmektedir. Hasan b. Muhammed'in eserini yazmasının temel sebebi o dönemki Sebeiyye'nin, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile alakalı hadsiz konuşmalarına cevap vermek istemesidir. O, aynı zamanda babası Muhammed b. el-Hanefiyye'ye (ö. 81/700) muhalefet etmekte ve Sebei hadisler rivayet eden kardeşi Ebû Hâşim Abdullah'a (ö. 98/716-17) da karşı çıkmaktadır.¹⁴ Kitâbu'l-İrcâ'da iman konu olmamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere bu dönemde ircâ, siyasi meselelerle alakalı tavırdan ibarettir.

İrcâ fikrinin bize ulaştığı olan diğer bir kaynağı ise Sâbit Kutne el-Atekî'nin (ö. 110/728) İrcâ Kasîdesi'dir. Sabit Kutne, Ömer b. Abdülaziz döneminde Ebû Saydâ ile birlikte gayr-ı Arap unsurların Müslüman olmasında büyük rol oynamıştır.¹⁵ Kaside, ircâ fikrinin ilk yayıldığı dönemlerde, Horasan ve Mâverâünnehir'de ircâ

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XXXVII (1997): 317-331.

¹¹ Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberi İbn Batta, **el-İbane**, thk.: Rızâ b. Na'sân, Riyad, Dâru'r-Râye, 1415/1994, II, s. 904.

¹² Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ: el-İman** (Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004), VII: 395.

¹³ “Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, erişim: 21 Aralık 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-b-muhammed-b-hanefiyye>.

¹⁴ Kutlu, “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ”, 320.

¹⁵ Sönmez Kutlu, “İlk Mürcî Metinler: İrcâ Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XXXIX (1999): 241; Osman Aydın, **Fethinden Samaniler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi** (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011) 191; Hasan Kurt, “Orta Asya'da İslâm'ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?”, **Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye- I** (2012): s. 249-276.

anlayışını bize kadar ulaştıran bir vesika olarak görülmektedir.¹⁶ Kasidede Hz. Ali ve Hz. Osman'ın durumu Allah'a ircâ edilmekte ve onlar hakkında kötü iddialarda bulunan Haricîlere cevap niteliği taşımaktadır. Sabit Kutne'ye göre Müslüman olduğunu kabul eden herkes İslam üzeredir.

Kûfe kadılığı yapmış olan dönemin önemli fakih ve şairlerinden Muhârib b. Dîsar'ın (ö. 116/734) İrcâ Kasîdesi'nde de aynı şekilde Hz. Ali ve Hz. Osman'ı tekfir eden Haricîler'e cevaplar verilmiş ve ikisinin durumları Allah'a ircâ edilmiştir. Haricîler'in 'bütün günahlar şirk'tir' anlayışına cevaplar verilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer övgüsüne yer verilerek bu kimselerin tartışılmazlığı vurgulanmıştır. Diğer İrcâ kaynaklarında da olduğu gibi imanın mahiyeti konusu henüz tartışma konusu edilmemiş, ircâ temelde siyasi ve dînî bir duruş olarak işlenmiştir.¹⁷

İrcâ kavramı, İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarafından "büyük günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylemeksizin onlar hakkındaki hükmü ertelemek" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸ Bu manada ircâ, kelime olarak temelde 'ertelemek' manasına gelmektedir. Ebû Hanîfe ircâ fikrini meleklerle dayandırmaktadır. Çünkü onlara bilmedikleri bir şey sorulduğunda "Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur"¹⁹ şeklinde cevap vererek meseleyi Allah'a ircâ etmişlerdir.²⁰ Ebû Hanife'ye "Fıkıh-ı Ekber nedir?" diye sorulduğunda "Ehl-i kiblede olan bir kişiyi herhangi bir günahı sebebiyle tekfir etmemen, kimseyi imandan uzaklaştırmaman... ve ...Hz. Peygamber (s.a.v)'in ashabından hiçbirini ile ilgini kesmemen, birini sevip diğerini sevmemezlilik etmemen, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin durumunu Allah'a havale etmendir."²¹ şeklinde

¹⁶ Kutlu, "İlk Mürcîî Metinler", 244.

¹⁷ Kutlu, "İlk Mürcîî Metinler", 249-251.

¹⁸ İmam-ı A'zam Ebu Hanife Numan b Sabit, **el-Âlim ve'l-Müteallim** İmam-ı A'zam'ın beş eseri. (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1992), s.: 23.

¹⁹ Bakara, 2/32.

²⁰ el-Matürîdi, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 728.

²¹ **el-Fıkhu'l-Ebsat** içerisinde, Ebu Hanife, İmam-ı A'zam'ın beş eseri., 69 s.: 33.

cevaplamıştır. Muhammed Ebû Zehra (1898-1974) büyük günah işleyen kimsenin durumunu Allah'a bırakan grupla (Ehli İrcâ) Ehli Sünnet/Cumhur'un görüşünün aynı olduğunu vurgulamıştır.²²

1.3- Sahabe'nin İrcâsı, Tarafsızlar Grubu

Bir grubun/fırkanın ortaya çıkışını yalnızca kelimî görüşler üzerinden açıklamak eksik kalacaktır. İrcâ görüşünün ortaya çıkmasındaki en temel sebepler, Cemel ve Sıffin savaşları sonrası ortaya çıkan Hariciliğin büyük günah işleyenler ile ilgili görüşleri, Emeviler'in mevalî aleyhine siyasi tutumu olmuştur.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden (35/656) sonra Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) savaşları oldu. Hariciler, Hiz. Ali'nin hakemi kabul etmesiyle hükmü Allah'tan başkasına ircâ etmesini/bırakmasını küfür olarak nitelediler. Aynı şekilde büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, ebediyen cehennemde kalacağını savundular. Mu'tezile ise büyük günah işleyenin ne kâfir ne de mü'min olduğunu, onun ikisi arasında bir yerde (el-menzile beyne'l menzileteyn) olduğunu savundu. Bu iki mezhebin böyle bir görüş geliştirmesindeki en temel sebep amelin imandan bir cüz olduğunu kabul etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu iki görüşün de sonucu olarak büyük günah işleyen kişi mümin olarak isimlendirilmemekteydi.

Müslümanların ekseriyeti bu aşırılıkları tasvip etmedi. Bu tavır ve fikirler karşısında bir blok oluştu.²³ Böylelikle toplumsal barış ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesinin ortaya çıkması gerekli olmuştur.²⁴

Bu grup, amelin imandan bir cüz/parça olmadığını ve büyük günah sahibinin kâfir olmayıp, mümin olarak isimlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Aynı şekilde Hiz. Osman ve Hiz. Ali ile alakalı meselelerde onların durumlarıyla alakalı kötü söz

²² Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, trc. Sıbgatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, t.y.), 138.

²³ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi** (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 180.

²⁴ Hasan Türkmen, "Mürchie'nin İman Nazariyesinin Türk Dünyası Tarihinin Geçiş Dönemindeki İzdüşümü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** VI/3 (2017): 1861.

söylememiş/iyi bir şekilde anmış ve meseleyi Allah'a ircâ etmiştir. İlk görüşleri ve tavırları itibariyle İrcâ fikrini savunan bu grup, toplumda kaotik bir ortam oluşturan Haricî zihniyete, sonraki dönemde Emevilerin mevaliyi ikinci sınıf vatandaş görmelerine, özellikle de Müslümanların birbirlerini dışlamalarına karşı tüm Müslümanları kucaklayan bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda söz konusu grup, büyük günah meselesinde hükmü Allah'a ircâ etmiş, Kible ehlinde olan kimseleri günahları sebebiyle tekfir etmeye karşı çıkmış, birlik ve beraberlik içerisinde cemaat olma vurgusu yapmıştır. Bu grup Sönmez Kutlu tarafından Mürcie'nin ilk nüveleri olarak nitelenmiştir.²⁵

Özellikle Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Medine'ye gelen gazi grubu, birlik içerisinde bırakıp gittikleri toplumu ayrışma içerisinde görünce bu karmaşada bir taraf seçmemiş, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında kötü söz söylemekten kaçınıp, onların güvenilir/doğru kimseler olduğunu savunup durumlarını Allah'a ircâ etmişlerdir.²⁶ Bu tavırlarından dolayı "Tarafsızlar" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu tarafsızlar grubu içerisinde Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas, Usame b. Zeyd, Ka'b b. Malik, Hassan b. Sabit, Ebu Said el-Hudri, Muhammed b. Mesleme gibi sahabenin büyüklerinin de içerisinde bulunduğu önemli isimler bulunmaktadır.²⁷

Abdullah b. Ömer'in tavrı özellikle önem arz etmektedir. Kendisi Müslümanlar arasındaki savaşların hiçbirine katılmamış, günahından/amelinden dolayı hiçbir Müslümanı tekfir etmemiş, Hariciler'in ve Haccac'ın bile arkasında namaz kılmıştır.²⁸

²⁵ Kutlu, "Mürcie Mezhebi", 179.

²⁶ Sönmez Kutlu, "Mürcie", erişim: 06 Şubat 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murcie>.

²⁷ Sa'd b. Abdullah el-Eş'ari Ebû Halef el-Kummi, **Kitâbü'l-Makalat ve'l-Fırak** (Tahran: Müessesesi-i Matbuat-ı Atai, 1963), 4; Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, 75-77; Ebü'l-Feth Şehristanî, **el-Milel ve'n-Nihal**, ed. thk. Emir Ali Mehna, Ali Hasan Faur, 3. baskı (Beyrut: Daru'l-Marife, 1993), I: 161; Ebu Zehra, **İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, 139.

²⁸ Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, 78.

İlk olarak tekfir ve teberrî olgularına karşı ortaya çıkan bu tavır daha sonraları iman kavramını tanımlama yolunda kelimî bir boyut kazanmıştır.²⁹

1.4- İrcâ Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İrcâ fikrinin ortaya çıkmasında rol oynayan temel sebeplerden bir tanesi Emevîlerin mevali politikası olmuştur. Müslüman olmayan tebaanın Müslümanlaşması haraç ve cizye vergilerinin düşmesine sebebiyet vermişti. Vergi gelirleri düşen Emevîler, gayr-ı Arap topluluklardan cizye ve haraç vergisini Müslüman olduktan sonra da almaya devam etti. Bunu yapabilmek adına yeni ihtida eden bu kimselerin imanlarını kontrol etmeye kalktılar.

Emevî valilerinden Haccâc (ö. 95/714), Basra ve diğer şehirlerdeki gayr-ı Arap topluluklardan yeni Müslüman olmuş ve cizye/haraç ödemeyen tüm Müslümanların şehirden çıkarılmasını emretti. Bu insanlar Abdurrahman b. Eş'as (ö. 85/704) isyanına katıldılar. Haccâc, Abdurrahman b. Eş'as ve Said b. Cübeyr (ö. 94/713) dahil kendisine isyan eden birçok kimseyi işkence ile öldürdü.³⁰ O dönem ircâ fikrini benimseyenlerden Emevi Devleti içerisinde kadılık gibi çeşitli görevlere gelip haksız uygulamalara engel olmaya çalışanlar, Horasan ve Maveraünnehir'deki fetih hareketlerine katılanlar oldu. Mürcie içerisinde haksızlıkla mücadelenin şart olduğunu savunanlar ise Emevîlere karşı yapılan birçok isyana -Abdurrahman b. Eş'as 81/700 isyanı gibi- katılmışlardır.³¹

Bir dönem Medine valisi olan Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) dönemin halifesine bu durumu şikâyet etmiş, Haccâc ise Iraklı isyancıları koruduğu gerekçesiyle Ömer b. Abdülaziz'in görevden alınmasını istemiş ve Ömer b. Abdülaziz görevden alınmıştır.³² Emevîler döneminde mevâlî ve Haşimoğulları Ömer b.

²⁹ Ardoğan, "Mürcie'de Farklı İman Tanımları", 141.

³⁰ Kutlu, "Mürcie Mezhebi", 175.

³¹ Ebü'l-Kasım Abdullah el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât ve Meahu Uyunu'l-Mesail ve'l-Cevabat** (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2018), 201.

³² Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, 73.

Abdülaziz'in hilafetinde (h. 99-101, m. 717-720 yılları arası) daha rahat bir dönem yaşamıştır. Kendisi Hz. Ali aleyhine Cuma namazlarında yapılan lanetleme uygulamasına son vermiş ve mevâlîden alınan haksız cizyeyi kaldırmıştır. Bunun gayr-ı Arap bölgelerin Müslümanlaşması noktasında ciddi etkisi/katkısı olmuştur. Onun vefatından sonra ise bu uygulamaların çoğuna geri dönülmüştür. Tarihi sırasıyla Yezid b. Mühelleb (101/719), Zeyd b. Ali (122/739), Haris b. Süreyc (127/744) isyanları ortaya çıkmış, ircâ fikrini savunanlar bu isyanlara destek vermişlerdir.³³ Bu süreç içerisinde ircâ fikrini savunanlar, Arap olmayanların haklarını savunmuş, bu bölgelerde İslam'ın yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

Bu dönemde yaşanan birçok problem -tefir meseleleri, mevâlîye yapılan uygulamalar ve isyanlar- içerisinde ircâ fikri çeşitli bölgelere yayılma imkânı bulmuştur. Şam, Kûfe ve Horasan bölgelerinde yayılım gösterdiği için bazı yazarlar ircânın yayıldıkları bölgelere isnaden Şam Mürciesi, Horasan Mürciesi, Kûfe Mürciesi şeklinde sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır.

Bu dönemin en tartışmalı meselesi Ebû Hanîfe'nin ircâ fikri ile olan ilişkisi olmuştur. Sönmez Kutlu tarafından Ebû Hanîfe, Mürcie'nin o dönemki manevî önderi olarak takdim edilirken³⁴ bir taraftan da Ebû Hanîfe'nin Mürcie'den uzak olduğu³⁵ görüşleri serdedilmiştir. Ebû Hanîfe ise İrcâ görüşünü savunurken Mürcie olmaklığı reddetmektedir. Ebû Zehra, Mürcie'yi iki gruba ayırmıştır. Buna göre ilk grup sahabe arasındaki ve Emeviler dönemindeki ihtilaflar hakkında hüküm vermekten kaçınmıştır. İkinci grup ise Allah'ın affının herşeyi kuşattığını savunarak, Allah'ın küfür dışındaki her günahı affedeceği hükmünü vermiştir. Bu kimselere göre küfürle beraber itaatın nasıl ki faydası yoksa, imanla beraber günahın da zararı olmayacaktır. Bu ikinci grup Mürcie adını lekeleyerek, birçok âlimin ve çeşitli çevrelerin ayıplanmalarına neden olmuştur. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe'nin Mürcie olarak

³³ Wilfred Madelung "Horasan ve Maveraünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı", çev. Sönmez Kutlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XXXIII (1992): 241.

³⁴ Kutlu, "Mürcie Mezhebi", 186.

³⁵ Seyyid Bahçivan, "İrcâ Fikri ve Ebû Hanîfe'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1998): 171.

görülmesinin bu sebeple olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin Mürcie içerisinde anılmaması gerektiğini savunmuştur.³⁶ Bu mesele Ebû Hanîfe'ye yöneltilen Mürcie ithamı başlığı altında daha ayrıntılı işlenecektir.

1.5- Mürcie Tanımlamaları

Temel görüşler açısından Mürcie; amel ile imanı bir bütün kabul etmeyip fitne olayları ile alakalı görüş beyan etmeyen, büyük günah işleyenlerin durumlarını onları tekfir etmeksizin Allah'a ırcâ eden/bırakan, onların mü'min olduklarını kabul edip cenaze namazlarını kılan, siyasi otoriteye isyan edenlerin yaptıklarını tasvip etmeyen, düzen ve sulh taraftarı, Ehl-i Sünnetin ilk nüveleri³⁷ olarak kabul edilen grup olarak tanımlanmıştır. Mürcie mezhebi daha çok hoşgörü ve toleransıyla meşhur olmuştur.³⁸ Bu tanımlamaya göre Mürcie, ilk dönemde siyasî bir tavır olarak ortaya çıkmış, sonraları temelde iman meselesi üzerinde oluşan bir görüş etrafında toplanmıştır. Bir kısmı Ehl-i Sünnet içerisinde erimiş,³⁹ menfî olarak anılan kısmı ise zaman içerisinde kaybolmuştur. Mürcie ismini ıstılahî manada ilk kullanan Hâricîler'in Ezârîka fırkasının lideri Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/685) olmuştur. Müslümanlar arasındaki ilk ihtilaflarda ortaya çıkan büyük günah probleminde bu kimselerin durumunu Allah'ın hükmüne erteleyenleri (Mürcietü'l-ülâ) ifade etmek için bu isimlendirmeyi kullanmıştır. Bu kimselerin ahiretteki durumlarının ne olacağı noktasında bir görüşte bulunmaması sebebiyle Mürcie, Hariciler tarafından şek/şüphe edenler manasında "Şökkak" olarak isimlendirilmiştir. Şia, Mürcie isimlendirmesini Hz. Ali'yi efdaliyet sıralamasında dördüncü sıraya bırakanlar olarak kullanmıştır. Ehl-i Hadis ise "ameli imandan geriye bırakanlar" şeklinde tanımlayarak bu isimlendirmeyi kullanmıştır. Mürcie tanımlamaları içerisinde siyasî ihtilaflar döneminde köşelerine çekilenler manasında "Huleysiyye" isimlendirmesi de yer alır. Mu'tezile'nin Mürcie tanımı ise

³⁶ Ebu Zehra, **İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, 141.

³⁷ İbrahim Hakkı İnal, "Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki Algısı: Mürcie Örneği", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XIX/31 (2014): 224.

³⁸ Mehmet Dalkılıç, "Eş'arî'ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat**, 9 (2004): 88.

³⁹ Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, 42.

“büyük günah işleyenlerin hükmünü ircâ edip, cennet veya cehennemlik olmaları hususunda görüş beyan etmeyenler” şeklindedir.⁴⁰

Tezimizin ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı inceleyeceğimiz üzere Ehl-i Sünnet âlimleri içerisinde ise ircâ fikri “Mahmûd/Övülen” ve “Mezmûm/Yerilen” şeklinde, Mürcie ise; “Fukaha Mürciesi”, “Mütekellim Mürciesi”, “Ğulat Mürcie”, Mürcietü’s-Sünne (Ehl-i Sünnet Mürciesi) şeklinde isimlendirilmiştir.

Cağfer Karadaş’a göre Mürcie, Mu’tezile veya Haricîlik gibi kelimâ konuların tamamında görüşleri olan ve sistemleşmiş bir ekol değildir. Ayrıca kavramsal çerçevesi ve kapsamının belirli olmayışı, isimlendirmenin mezhepten mezhebe değişiyor olması, ortada sahiplenip sistemleştiren bir grubun ve halk tabanının olmayışı sebebiyle Mürcie’yi mezhep olarak isimlendirmek doğru olmaz.⁴¹ Mezhep olarak nitelenmekten ziyade bir görüş ve tavır olarak değerlendirilebilir.⁴²

Mürcie olarak takdim edilen grup/şahıslar içerisinde çok farklı görüşten olanlar mevcuttur. Ebu Hanîfe’nin küfür olarak gördüğü bir meseleyi Mürcie içerisinde gösterilen başka bir fırka benimseyebilmektedir. Bu sebeple Mürciîlik tanımlaması gruptan gruba değişiklik arz etmiştir. Bir asırda Mürciî olmak bir şey ifade ederken başka bir asırda başka bir şey ifade edebilmektedir. Bu sebeple ilk dönemdeki ircâ fikrini savunanlar ile sonraki dönemde Mürcie ismi verilenlerin görüşleri birbirinden farklı olabilmektedir. İlk dönemlerde ircâ, siyasî bir tavır olarak karşımıza çıkmış, Müslümanlar arasındaki savaşımlardan uzak durma o dönemin Mürcie’si olarak görülmüşken sonraki dönemlerde iman tanımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Ebû Hanîfe’nin “iman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır” görüşü o dönem Mürcie’nin görüşü sayılmış ancak bugün Ehl-i Sünnet’in genel tavrı haline gelmiştir. Mürcie olarak tanımlanan fırkalardan bazılarına amel olmaksızın her türlü günahı işleyen de kesinlikle azap görmeyeceği görüşü nisbet edilmiştir. Hayatını amelin nasıl olacağı, neyin helal neyin haram olduğunu açıklamak için adanmış kimselerle amelsizliğin bir cezasının

⁴⁰ el-Kabî el-Belhi, **Kitabu’l-Makâlât**, 744 s.: 200.

⁴¹ Karadaş, “Mürcie’nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”, 217-219.

⁴² Ardoğan, “Mürcie’de Farklı İman Tanımları”, 139.

olmayacağını savunanlar aynı mezhep içerisinde tasnif edilmiştir. Bu sebeple Mürcie mezhebinin tanımlanması ve sınıflandırılması oldukça zordur. Çağfer Karadaş, Mürcie'nin mezhepliliğini tartıştığı makalesinde Mürcie için “Coğrafyacı Makdisî'nin mezhep olarak yer vermediği Mürcie, gerçekte isimden müteşekkil ve hasımların birbirini suçlama aracı şeklinde kullanılmış bir yakıştırımdan ibarettir”⁴³ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Mürcie hakkında Türkçe literatürde en geniş çalışmayı yapmış olan Sönmez Kutlu'nun Mürcie tanımı şu şekildedir: “Mürcie, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak, onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda hiçbir fikir ortaya koymayan kimseler ve topluluklara verilen müşterek bir isimdir.”⁴⁴

⁴³ Karadaş, “Mürcie'nin Mezhepliliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”, 211.

⁴⁴ Kutlu, “Mürcie Mezhebi”, 172.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK KAYNAKLARDA MÜRÇİE

Klasik kaynaklardaki Mürcie yaklaşımlarını görmek, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Vehhâbiyye'nin de yaklaşımları ile mukayese yapabilmeye imkân verecektir. Temel mezhepler tarihi eserlerinden Eş'arî, Hanefî/Mâturîdî, Zahirî, Mu'tezilî, Haricî ve Şia mezheplerinin mensubu müellifler tarafından kaleme alınmış eserlerden konumuz açısından önemli gördüklerimizi araştırmamızda inceleyip, Mürcie yaklaşımlarını ele almaya çalıştık.

2.1- Eş'arî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları

Ehl-i Sünnet'in itikatta iki imamından biri olarak kabul edilen Ebû'l Hasen el-Eş'arî,⁴⁵ (ö. 324/935) Müslümanların ihtilaf ederek Şia, Havaric, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırrariyye, Hüseyiniyye, Bekriyye, Âmme, Ashab-ı Hadis ve Küllabiyye şeklinde on iki sınıfa ayrıldığını ifade etmiştir. Mürcie mezhebinin de iman mahiyeti noktasında on iki fırkaya ayrıldığını söyleyip, fırkaları açıklayarak aynı zamanda Mürcie mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. Eş'arî'ye göre iman mahiyeti noktasında Mürcie fırkaları Cehmiyye, Sâlihiyye, Şemriyye,⁴⁶ Sevbâniyye, Neccâriyye, Gaylâniyye, Şebîbiyye, Ebû Hanîfe,⁴⁷ Tûmeniyye, Merîsiyye ve

⁴⁵ Gömbeyaz'a göre Eş'arî fırak tasnif geleneğini Abdulkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ile başlatmak daha doğrudur. Eş'arî'nin Makâlât'ının bir Mu'tezilî fırak eseri olduğunu ve bu gelenek başlığı altında ele alınması gerektiğini öngörmektedir. Gömbeyaz'a göre Bağdâdî her ne kadar materyal açısından Eş'arî'den çokça faydalanmış olsa da şekil, üslup metot açısından yeni bir sistem ortaya koymuştur. Sonraki Eş'arî fırak müellifleri Bağdâdî'nin tasnif metodunu örnek almıştır. Kadir Gömbeyaz, **İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri** (Doktora, Uludağ Üniversitesi, 2015), 173.

⁴⁶ Şehristânî'de "Ebu Şemir" olarak geçmektedir. eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 132.

⁴⁷ "Galip Türcan'ın değerlendirmesi şu şekildedir: "Ebû Hanife'yi iman görüşünden dolayı Mürcie içerisinde değerlendiren Eş'arî, hayatının çeşitli dönemlerinde iman birden çok tanımını benimsemiş olsa bile neticede Ebû Hanife'nin tanımında karar kılmıştır." Galip Türcan, "Ehl-i Sünnet'in İman Tanımı Hakkında İbn Hazm'ın Eleştirilerinin Bir Değerlendirmesi", **Süleyman**

Kerrâmiyye şeklindedir.⁴⁸ Eş'arî, Ebû Hanîfe'yi Mürcie fırkaları içerisinde saymıştır. Diğer Eş'arî makalat yazarları ise Ebû Hanîfe'yi Mürcie içerisine dahil etmemiş ve bu görüşe muhalefet etmişlerdir.

Ebû Mansûr Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) Mürcie dahil olmak üzere Kaderiyye (Mu'tezile), Rafızâ, Havâric, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Neccâriyye ve Mücessime gibi mezhepleri Ehl-i Sünnet dışı, sapmış olan fırkalar olarak tanımlamaktadır.⁴⁹ “Ameli imandan geriye bırakmak” şeklinde ifade ettiği ircâyı “dalâlet” olarak tanımlamıştır.⁵⁰ Eş'arî'den farklı olarak Bağdadi, Ebû Hanife'yi Mürcie içerisine dahil etmediği gibi kendi görüşlerini Ebû Hanîfe'nin görüşleri gibi göstermeye çalışan Gassân el-Kûfî'yi (ö. II./VIII. yy.) galat ile suçlamıştır. Aynı şekilde Bağdâdî, Kerramiye ve Cehmiyye mezheplerini de Eş'arî'den farklı olarak Mürcie dışında müstakil mezhepler olarak mütalaa etmiştir. Mürcie'nin üç sınıf olduğunu söylemiştir.⁵¹ Birinci sınıfın iman konusunda ircâda bulunduğunu ve kader konusunda Kaderiyye (Mu'tezile) gibi anlayışa sahip olduklarını -Gâylan, (ö. 120/738 civarı) Ebû Şimr⁵² (ö. ?), Muhammed b. Şebîb (III./IX. yy.) ve el-Halidî (IV-X. yy.), Salih Kubbe⁵³ (ö. 246/860)- ve bu sebepten ötürü de hem Kaderiyye'den hem de

Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2011/1/26 (2011): 67; Bir diğer değerlendirmesi ise “Eş'arî, Mutezile'den ayrıldığı ilk dönemlerdeki Ehl-i Hadis'e yakın olan bakış açısını Ebu Hanife'yle ilgili tespitlerine taşımış olabilir.” şeklindedir. Bkz. Galip Türcan, “İrcâ' ve Ebû Hanife'nin 'İrcâ' İle İlişkilendirilmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 9 (2002): 111; Seyyid Bahçivan'a göre bu bölüm, Eş'arî'nin kitabına sonradan ilave edilmiş ve bu paragraf tahrif edilmiştir. Bahçivan, “İrca Fikri ve Ebû Hanife'nin İrca ile İthamına Bir Bakış”, 171.

⁴⁸ Eş'ari, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, 144-153.

⁴⁹ Bağdâdî, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 222.

⁵⁰ Bağdâdî, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 124.

⁵¹ Bağdâdî, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 20.

⁵² Şehristânî'de “Ebu Şemir” olarak geçmektedir. eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 132.

⁵³ Salih Kubbe Mutezile'nin yedinci tabakasındadır. Eş'ari, **İlk dönem İslam mezhepleri.**, 198; Şehristani şöyle aktarmıştır: “Bana anlatıldığına göre ona, ‘Şu anda, yukarı dikilmiş bir “kubbe” altında oturuyorsun. Hastalıklı olmayıp sağlıklı ve sıhhatli olduğun halde, Allah'ın buna dair bilgiyi

Mürctie'den olduklarını ifade etmiştir. Eserinde Kaderiyye ve Mürctie'nin yerilmesiyle alakalı hadise⁵⁴ yer vermiştir.⁵⁵ Bu sınıfın iki yönden laneti hak eden Kaderiyye ve Mürctie'nin lanetlenmesi hakkında vârid olan hadisin işaret ettiği Mürctie olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶ İkinci sınıfın ise aynı şekilde iman konusunda ircâyı benimsediklerini, ameller ve kesb konusunda Cehm'in görüşüne uyduklarını ve bu sebepten dolayı da Cehmiyye ve Mürctie'den olduklarını söylemiştir. Üçüncü sınıfa gelince Bağdâdi'ye göre bu sınıf Cebriyye ve Kaderiyye dışında sayılmakla birlikte Yûsüsiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Tûmeniyye, Merîsiyye olmak üzere beş fırkaya ayrılmaktadır.⁵⁷

Ebu'l-Muzaffer Şehfûr el-İsferâyînî (ö. 471/1078) ise bidat olarak tanımladığı fırkaları tasvir ederken sert bir dil kullanmıştır. Misalen Ehl-i Sünnet dışı mezheplerin başlıklarında "Mürctie'nin görüşleri ve saçma/rezil iddiaları" şeklinde (فضيحة) kelimesini kullanmıştır. Ona göre Mürctie üç sınıftır. Bunlardan ilki Ebu Şimr, Muhammed b. Şebîb el-Basrî ve Hâliyye gibi ircâ görüşüyle kader görüşünü de birleştiren Kaderî Mürctie'dir. İkinci fırka ise ircâ görüşüyle birlikte Cehm'in görüşlerini de birleştiren Cehmî Mürctie'dir. Üçüncü fırka ise Hâlis Mürctie diye anılan, ircâ görüşünü câiz gördükleri halde cebir ve kader görüşlerini kabul etmeyen Yûsüsiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Tûmeniyye ve Merisiyye şeklinde beş fırkadır.

yaratmadığı için Mekke'de olduğunu bilmediğini inkâr etmez misin?" denildiğinde şöyle cevap vermiştir: 'inkâr etmem.' Bunun üzerine ona 'kubbe' lakabı verildi." Eş'ari, **İlk dönem İslam mezhepleri**, 299.

⁵⁴ Nebî (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur. "Mürctie yetmiş peygamberin diliyle lanetlenmiştir." denildi ki: "Mürctie kimdir ey Allah'ın Resulü?" buyurdu ki: "Onlar, iman sözdür, diyenlerdir." (Yani iman sadece ikrardan ibarettir diyenlerdir.) El-Bağdâdi, **El-Fark beyne'l-Firak**, 122.

⁵⁵ Bağdâdi, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 10; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürctie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", **Hadis Tetkikleri Dergisi** I/II (2003): 113-143.

⁵⁶ Bağdâdi, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 121.

⁵⁷ El-Bağdâdi, **El-Fark beyne'l-Firak**, 122.

Böylece Mürcie fırkaları yedi adet olmuştur.⁵⁸ İsferyânî, Gassâniyye'yi açıkladığı bölümde Ebû Hanîfe'nin Mürcie içerisinde sayılmasına karşı çıkmıştır.⁵⁹

Ebü'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî de (ö. 548/1153) mezhep ve görüşleri aktarırken Eş'arî'de olduğu gibi tarafsız bir tutum sergileyeceğini ifade etmiştir.⁶⁰ Şehristânî Eş'ariyye, Müşebbihe ve Kerrâmiyye'yi Sıfâtiyye⁶¹ içerisinde ele almıştır.⁶² Mürcie'yi "amelî imandan sonraya bırakanlar" olarak tanımlamıştır. Mürcie grupları arasında "küfürle birlikte taatın bir faydası olmadığı gibi, imanla birlikte mâsiyetin de zarar vermemesi" görüşünün olmasından dolayı böyle bir isimlendirmenin olduğuna dikkat çekmiştir.⁶³ İrcâ kelimesinin "kebîre sahibinin dünyada iken cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında herhangi bir hüküm verilememesinden dolayı, onun hükmünün ahirete bırakılması" manasında olduğunu ve bu görüşten dolayı Mürcie ve Vaîdiyye'nin birbirine karşıt iki fırka olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde İrcânın Şia tarafından "Hz. Ali'yi efdaliyet sıralamasında dördüncü sıraya bırakanlar" şeklinde tanımlanmasından ötürü Mürcie ve Şia birbirine karşıt iki fırka olarak aktarılmıştır.

Şehristânî, Mürcie'yi Havâric Mürciesi, Kaderiyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi ve Hâlis Mürcie olarak dört gruba ayırmıştır. Muhammed b. Şebîb, Gaylân ed-Dimeşkî, Sâlihî ve Hâlidî'yi Kaderiyye Mürciesi içerisinde mütalaa etmiştir. Hâlis Mürcie (el-Mürçietü'l-Hâlis) olarak anılan grubun fırkalarını Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Tumeniyye ve Sâlihiyye olarak altı başlık halinde incelemiştir. Ebû Hanîfe'yi de Mürçietü's-Sünne (Ehl-i Sünnet Mürciesi) olarak

⁵⁸ Ebü'l-Muzaffer el-İsferyânî, **Dînî Basîret: İtikâdî Mezhepler ve Ehl-i Sünnet** (Konya: Palet Yayınları, 2017), 36.

⁵⁹ el-İsferyânî, **Dînî Basîret**, 111.

⁶⁰ eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 53.

⁶¹ Şehristânî, Sıfâtiyye'yi Allah'ın sıfatları olduğunu kabul edenler şeklinde tarif etmiştir. "İki el", "yüz" gibi Kur'an'da buyrulan ifadelerin haberî sıfatlar olduğunu ve bunları te'vil ettiklerini ifade etmiştir. Sıfâtiyye mezhebinin isim değiştirerek Eş'ariyye ismine dönüştüğünü ve bu Eş'ariliğin Ehl-i Sünnet içerisinde bir mezhep olarak ortaya çıktığını zikretmiştir. eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 90.

⁶² eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 89-102.

⁶³ eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 129.

tanımlamıştır. Şehristânî, Gassân'ın⁶⁴ Ebû Hanîfe'yi kendi mezhebindenmiş gibi göstermesini yalan olarak nitelemektedir. Ebû Hanîfe ve taraftarlarının Ehl-i Sünnet Mürciesi'nden olduğunu vurgulamıştır. Makâlât sahiplerinin birçoğunun Ebû Hanîfe'yi ameli imandan sonraya bırakıyor zannetmelerine bağlamıştır. Bunlara cevaben de şunları aktarmaktadır: “Amellerin hükmünü fıkıh açısından ortaya koymaya çalışan bir kimse, nasıl olur da amelin terki konusunda fetva verir? Bunun bir sebebi vardır ki, o da Kaderiyye'ye ve Mu'tezile'ye muhalif olmasıdır. Mu'tezile kader konusunda kendilerine muhalif olanları Mürcie diye isimlendiriyor, Hâricîler'den Vaîdiyye de muhaliflerini bu adla anıyordu. Ebû Hanîfe'nin Mürcie diye anılması, Mu'tezile ve Hâricîler'in onun için kullandıkları bu lakaptan kaynaklanmış olması uzak ihtimal değildir.”⁶⁵

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) Eş'arî'de bir Mürcie fırkası olarak anlatılan Gaylânîyye fırkasını Mu'tezile içerisinde değerlendirmiştir. Mürcie fırkalarını Yûnusîyye, Gassânîyye, Yevmiye (Tumeniyye), Sevbânîyye, Hâlidîyye olarak beş kısımda inceledikten sonra Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Mürcie görüşleri hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Biz Allah'ın fâsıklardan bir kısmını affedeceğini kesin olarak biliriz. Ancak fâsıklardan muayyen bir şahıs hakkında Allah muhakkak ki onu affeder şeklinde kesin bir hüküm veremeyiz. Ve yine bilinmektedir ki Allah, fâsık birisine daimî olarak azap etmez.”⁶⁶ Bu sözden de anlaşılacağı üzere Fahreddîn

⁶⁴ Bağdadi'nin aktardıklarına göre Gassân'ın iman tanımında bilmek/marifet yokken Şehristânî'nin aktarımında Gassân'ın iman tanımında bilmek de vardır. Aynı şekilde Bağdadî, Gassân'ın imanın artabileceğini iddia ettiğini söylemekte fakat Şehristânî'de Gassân'ın, imanın artıp eksilmeyeceği şeklinde tarif ettiğini görmekteyiz. Ancak hem Şehristânî hem de Bağdadî'de Gassân'ın Ebu Hanife'yi kendi mezhebindenmiş gibi göstermesine karşı çıkmıştır. Ebu Hanife her iki müellif tarafından da, bidat olarak tanımlanan Mürcie fırkalarından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. El-Bağdâdî, **El-Fark beyne'l-Firak**, 121; Eş'ari, **İlk dönem İslam mezhepleri**, 144-153.; eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 130.

⁶⁵ eş-Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 130-131.

⁶⁶ Fahreddîn er-Râzî, “İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn Tercüme”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, trc. Faruk Sancar IX/II (2009): 261; Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Râzî - thk. Ali Saim en-Neşşâr., **İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn** (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1938), 71.

er-Râzî, ilk ircâ anlayışıyla paralel olan bu görüşü zikredip kabul ettiğini ifade ederek, bu görüşün Ehli Sünnet'in görüşü haline geldiğini vurgulamaktadır.

2.2- Hanefî/Mâturîdî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları

Tarihî süreç içerisinde Mürciî olmakla itham edilmiş olan bu gelenek içerisindeki Mürcie yaklaşımı dikkatleri çekmektedir. Bu gelenek içerisinde diğer geleneklerdeki Mürcie tasniflerinde rastlamadığımız farklı Mürcie fırkaları bulunmaktadır. Gelenek içerisindeki bazı müelliflerin kendilerini Mürciî olarak itham eden kişi/grupları asıl Mürciîler olarak tanımlamaları önemlidir. Hanefî gelenek içerisinde Mürcie ismi bidat fırka olarak tasnif edilmiştir. İrcâ kavramı övülen ve yerilen olarak taksim edilerek övülen kısım sahiplenilmiştir. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) Mürcie'yi "küfürle birlikte taatın bir faydası olmadığı gibi, imanla birlikte mâsiyetin de zarar vermemesi" şeklinde tanımlamış ve Mürcie'nin mümin olan hiçbir kimsenin cehenneme girmeyeceği görüşünü savunduğunu aktararak bu mezhebi bidat fırkalar içerisinde saymıştır.⁶⁷ Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115), Alaeddin el-Üsmendî (ö. 552/1157), Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) gibi Hanefî alimler de Mürcie'yi menfi manada tanımlamışlardır.⁶⁸ İrcâ kavramının ilk dönemlerde övülen kısmı savunulmuşsa da sonraki dönemlerde ircâ savunması genel olarak Hanefî gelenek içerisinde terk edilmiştir. Zira Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği ircâ, artık Ehli Sünnet'in genel görüşü haline gelmiştir.

2.2.1- İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Mürcie Yaklaşımı

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767) Mürcie'den Havaric ve Şia gibi bir mezhep olarak bahsetmektedir.⁶⁹ Mürcie'ye atfedilen "günahlar mümine zarar vermez" görüşünü ise reddetmektedir. Aynı şekilde

⁶⁷ Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevî, **Usulü'd-Din**, ed. thk. Hans Peter Linss. (Kahire: el-Mektebe'l-Ezheriyye Li't-Turas, 2003), 258.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ak, "Selçuklu Dönemi Hanefî Alimlerin Mürcie'ye Bakışları", **Dinî Araştırmalar** XI/32 (2008): 131-148.

⁶⁹ Ebu Hanife, **İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri**, 9.

“günahkâr mümin cehenneme asla girmez” veya “günahkâr mümin cehennemde ebedi kalır” şeklindeki görüşleri de kabul etmemektedir.⁷⁰ Ebû Hanife, ircâ görüşünü meleklere dayandırarak Kur’ânî bir temele oturup savunurken “Mürcie’nin dediği gibi iyiliklerimiz makbul, kötülüklerimiz de affedilmiştir, demeyiz”⁷¹ ifadesiyle Mürcie olmaklığı kabul etmemektedir. Mürcie tesmiyesinin kendisini haksız yere karalamak maksatlı kullanıldığını ifade etmektedir. Bu manada “Zikrettiğin Mürcie meselesine gelince: Bid’at ehli hak ve doğruyu söyleyen kimseleri bu isimle isimlendirirse, hakkı söyleyenlerin bunda ne günahı vardır? Oysaki böyle isimlendirilenler, Ehl-i adalet ve Ehl-i Sünnet kimselerdir. Mürcie ismini de ancak onlara düşman olan kimseler vermiştir. Yemin ederim ki, insanları hakka çağırırsan, onlar da bu konuda sana tabi olsalar, daha sonra sen onları kötülükle tavsif etsen, bu hakka zarar vermez. Onlar böyle yaparlarsa, buna bid’at denir. Bu durum, hakikat ehlinden aldığın hususlara, noksanlık ve kusur getirir mi?”⁷² sözlerini sarf etmiştir. Kendi duruşu hakkında Sevadu’l-Âzam⁷³ ve Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat⁷⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Ebû Hanîfe’ye ircânın aslının nereden geldiği sorulduğunda “Meleklerin tutumundan gelmiştir, zira meleklere “eğer sözünüzde sadık iseniz şunların isimlerini bana bildirin”⁷⁵ denilmiş, onlar ilimsiz konuşmaktan çekinip “Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur”⁷⁶ şeklinde cevap vererek meseleyi Allah’a ircâ etmişlerdir” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁷ Bu sebeple sonucu kesin olarak bilinmeyen bir meseleyi Allah’a ircâ etmek övülesi bir davranış olarak benimsenmiştir. Büyük günah işleyenlerin durumları da böyledir. Kur’an’da hem azap ayetleri hem de mağfiret ihtimali buyrulmaktadır. Bu sebeple onlar hakkında kesin bir

⁷⁰ el-Fıkhu’l-Ebsat, s. 55.

⁷¹ el-Fıkhu’l-Ebsat, s. 55.

⁷² Ebû Hanife’nin Osman el-Betti’ye yazdığı mektup, s. 63.

⁷³ Ebu Hanife, İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri, s. 45.

⁷⁴ Ebu Hanife, İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri, s. 50.

⁷⁵ Bakara, 2/31.

⁷⁶ Bakara, 2/32.

⁷⁷ el-Matüridi, Kitâbü’t-Tevhid: Açıklamalı Tercüme, 728.

yargı ifade etmek hatalı olacaktır. Duraksamak/tevakkufl ise Ebû Hanîfe tarafından bilinmeyen bir meselede “Allah en güzelini bilir” demek, şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁸

Ebû Hanîfe, ircâ tarifini ise “büyük günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylemeksizin onlar hakkındaki hükmü ertelemek” şeklinde yapmıştır.⁷⁹ Zira Hz. Ali kendisiyle harbeden Şam ehlini “müminler” olarak isimlendirmiştir. Ebû Hanîfe “kıble ehlinin günahları arasında, adam öldürmekten, hele Hz. Peygamber’in (s.a.v) ashabının kanlarını dökmekten daha büyük bir günah bilmiyorum”⁸⁰ diyerek bu “en büyük günaha” rağmen iman tesmiyesinin, bu günahı işleyen kişiden kaldırılamayacağını ifade etmektedir. Bu meselede Hz. Ali tarafını haklı bulduğu halde diğer tarafın durumu hakkında en doğru yaklaşım “Allahualem/Allah daha iyi bilir” demektir.⁸¹

Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber’in tüm ashabını sadece hayırla yâd etmek gerektiğini vurgulamıştır.⁸² Ashabı her muttaki müminin sevdiğini, münafık veya kötü kimselerin ise buğz ettiğini belirtmiştir.⁸³ Bu kimseler için ilâhî affı ummakla birlikte azaba çekilmelerinden de endişe edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ebû Hanife’ye göre bir kimsenin cennetlik veya cehennemlik olduğuna dair kesin bir nass yoksa onların hükmünü vermek hatalı olacaktır.

Ebû Hanife 73 fırka hadisinden de söz etmiş, kurtuluşa erecek fırka olarak da “Sevadu’l-Âzam/ümmezin çoğunluğu/en büyük cemaati” göstermiştir.⁸⁴ Başka bir yerde ise “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat” ibaresini kullanmıştır.⁸⁵

⁷⁸ el-Âlim ve’l-Müteallim, s. 22.

⁷⁹ el-Âlim ve’l-Müteallim, s. 23.

⁸⁰ Ebû Hanife’nin Osman el-Betti’ye yazdığı mektup, s. 62.

⁸¹ Ebû Hanife’nin Osman el-Betti’ye yazdığı mektup, s. 62.

⁸² el-Fıkhü’l-Ebsat, s. 55.

⁸³ Ebû Hanife’nin vasiyyeti, s. 67.

⁸⁴ el-Fıkhü’l-Ebsat, s. 45.

⁸⁵ el-Fıkhü’l-Ebsat, s. 50.

2.2.1.1- Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Mürcie İthamı

Ebû Hanîfe birçok müellif tarafından Mürcie içerisinde değerlendirilmiştir. Bu ithamlar dolayısıyla taraftarları Kûfe Mürciesi, Fukaha Mürciesi, Ehl-i Sünnet Mürciesi gibi isimlerle anılmıştır. Kimileri Mürcie'yi kısımlandırıp Ebu Hanîfe'yi menfî kısımdan uzaklaştırma çabası içerisindeyken kimileri ise menfî kısım içerisine direk ya da dolaylı olarak katmaktadır.

İmam Eş'arî "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn" isimli eserinde Ebu Hanîfe'yi Mürcie fırkaları arasında dokuzuncu sırada göstermiştir.⁸⁶ Ebu Hanîfe'yi Mürcie içerisinde değerlendirmesini ise "iman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır", "iman için, Allah katından gelenleri ayrıntılı bir şekilde olmasa da mücmel/genel olarak bilip inanarak ve ikrar etmek yeterli olur", "iman; bölünmez, artmaz, eksilmez ve herkesteki iman denk ve eşittir" görüşlerine bağlamıştır. Eş'arî, Ebû Hanîfe'nin bu görüşlerinin bir kısmını kendisi de benimsemiştir. Bilindiği üzere Eş'arî kırk yaşına kadar bir Mutezîlî olarak hayatını sürdürmüşken bu mezhebi terk ederek Ehl-i Sünnet mezhebine geçiş yapmıştır. Sonraki dönemlerde İmam Eş'arî'nin iman tanımlaması da Ebu Hanîfe'nin tanımlamasıyla aynîleşmiştir. Hatta ona nispet edilen bazı görüşler sebebiyle İbn Hazm onu tekfir etmiştir.⁸⁷

Eş'arî geleneğinin önemli mezhepler tarihi müelliflerinden olan Abdulkâhir el-Bağdadî, Ebû Hanife'yi Mürcie içerisine dahil etmemiştir. Kendi görüşlerini Ebû Hanîfe'nin görüşleri gibi göstermeye çalışan Gassân'a karşı çıkmıştır.⁸⁸ Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyinî de Bağdadî gibi Gassân'ı suçlamış, Ebû Hanîfe'yi Mürcie'den uzak tutarak görüş farklılıklarını ortaya koymuştur.⁸⁹

Şehristanî, Ebû Hanîfe'yi Mürcietü's-Sünne (Ehl-i Sünnet Mürciesi) içerisinde göstermektedir. Bağdadî ve İsferâyinî gibi Gassân'ın Ebû Hanîfe'yi kendi

⁸⁶ Eş'ari, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, 142.

⁸⁷ İbn Hazm, **el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi**, trc. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), III: 530,532.

⁸⁸ Bağdadî, **El-Fark beyne'l-Firak**, I: 122.

⁸⁹ el-İsferayinî, **Dîmî Basîret**, 111.

mezhebindenmiş gibi göstermesini yalan olarak nitelemektedir. Ebû Hanîfe ve taraftarlarının Ehl-i Sünnet Mürciesi'nden olduğunu vurgulamıştır.⁹⁰

Fahreddîn er-Razî, Mürcie'yi İmam Mâturîdî'nin 'Yerilen İrcâ' olarak tanımladığı görüşler üzerinden anlatmıştır. Mürcie fırkaları içerisinde Ebû Hanîfe'yi katmamıştır.⁹¹

Zahiriliğin önde gelen âlimlerinden olan İbn Hazm (ö. 456/1064) ise Ebû Hanîfe'yi Ehl-i Sünnet dediği kendi mezhebine en yakın Mürcî olarak nitelemektedir.⁹² Müslümanların ana gövdesini/büyük çoğunluğunu (Sevâd-ı A'zam) oluşturan kesimi (Hanefî, Eş'arî) Mürcie olarak itham etmiştir.⁹³ İmam Eş'arî'nin bazı görüşlerini "Rafizîlerin Ğaliyye kolunun küfründen sonra küfrün en çirkin olanı" şeklinde değerlendirecek kadar ileriye gitmiştir.⁹⁴ İmam Eş'arî'yi, İcâzu'l-Kur'an konusundaki bir görüşünden ötürü küfürle itham etmiş ve hatta bu küfrün Hristiyanların küfründen daha ileri ve daha büyük bir şirk olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Mu'tezilî geleneğin önde gelen alimlerinden olan Ebu'l Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'ye (ö. 319/931) geldiğimizde kendisi Ebû Hanîfe'yi hem Bütriyye hem de Mürcie içerisinde saymıştır.⁹⁶ Ebû Hanîfe'nin ircâ görüşlerine yer vermemekle beraber başka isimler ve görüşler üzerinden Mürcie'yi tasvir etmiştir.⁹⁷

⁹⁰ eş-Şchristani, **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**, 130.

⁹¹ er-Râzî, "İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn Tercüme", 261; Râzî - thk. Ali Saim en-Neşşâr., **İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn**, 71.

⁹² Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, 3. Basım (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2013), 106.

⁹³ İbn Hazm, **el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi Çeviri**, trc. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), I: 78.

⁹⁴ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 530.

⁹⁵ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 532.

⁹⁶ Adem Arıkan, "Ebu'l-Kâsım el-Belhî (el-Ka'bi), Kitâbu'l-Makâlât", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi XI/II (2018)**: 504.

⁹⁷ el-Belhi, **Kitabu'l-Makâlât**, 744 s.: 199-202.

Şia geleneğinde önemli makâlât yazarlarından olan Ebû Halef el-Kummî (ö. 301/913-14) Mürcie ismini Ehli Sünnet ile eş manada kullanmaktadır. Böylelikle Ebû Hanîfe dahil olmak üzere tüm Sünnileri Mürcie olarak nitelendirmektedir.⁹⁸ Ebû Hanîfe'yi Mürcie fırkaları içerisinde Mâsırıyye'ye dahil etmektedir.⁹⁹ Günümüz Şia alimlerinden Ca'fer Subhânî'nin (d.1928) kaydettiğine göre Eş'arî, Ebû Hanîfe'yi Mürciî fırkalar arasında saydığı için bu görüş meşhur olmuştur. Oysa bir kimse amellere ihtimam gösterip amelleri ihmal etmediği mühletçe Mürcie'den sayılmaz. Ebû Hanîfe de Subhânî'ye göre amelleri ihmal etmeyen bir kimse olduğu için Mürcie içerisinde sayılamaz.¹⁰⁰

Ehl-i Hadis geleneğinin önde gelen mezhepler tarihi müelliflerinden olan Ebu'l-Hüseyin Muhammed el-Malatî (ö. 377/987), "et-Tenbîh ve'r-Red" isimli eserinde Mürcie mezhebinin¹⁰¹ görüşlerini verirken Ebû Hanîfe'nin ismini kullanmasa da ona ait görüşleri Mürcie içerisinde mütalaa etmiştir. İmanın eksilme ve artma olmaması, imanda eşitlik, iman dil ile ikrar kalp ile tasdiktir tanımı ve bir kimsenin dini mücmel/genel şekilde bilmesinin yeterli olması görüşleri Ebû Hanîfe'nin de kabul ettiği görüşler iken Malatî, bu görüşleri Mürcie'nin görüşleri olarak takdim edip tenkit ederek cevaplar vermiştir.¹⁰²

⁹⁸ Ebu Halef el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar, Kitâbü'l-Makalat ve'l-Fırak/Fıraku'ş-Şia**, trc. Hasan Onat v.dğr., 2. Baskı (Ankara: Ankara Okulu, 2020), 94; Karadaş, "Mürcie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", 195; el-Kummi, **Kitâbü'l-Makalat ve'l-Fırak**, 15.

⁹⁹ el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 70,71.

¹⁰⁰ Ca'fer Subhânî, **Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal**, 1. Bs (Kum: Müessesetü el-İmam es-Sadık, 1427), III: 148.

¹⁰¹ Mehmet Akcan, **Ebu'l-Hüseyin el-Malatî'nin et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehva ve'l-Bida' Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi** (Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi), 2014), 60.

¹⁰² Malatî, **et-Tenbih**, s. 50; s. 12.

Ehli Hadis alimlerinden Ebû Muhammed el-Yemenî (VI/XII. yy.) Ebû Hanîfe'yi Mürcie içerisinde saymamaktadır. Aksine Ehli Sünnet içerisinde Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'i beraber zikretmiştir.¹⁰³

İbn Teymiyye, Ebû Hanîfe için "Allah'ın Müslüman kulları üzerine bir rahmeti" ve "sadık/doğru sözlü imamlardan" şeklinde övgüyle bahsetmektedir. Ebû Hanîfe'yi Fukaha Mürciesi içerisinde saymaktadır.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) 'Küfe'nin fakihleri ve âbidleri'¹⁰⁴ olarak tanımladığı Fukaha Mürciesi içerisinde Ebû Hanîfe'yi de dahil etmiştir. Bunun yanı sıra Ebû Hanîfe ve bazı alimlerden söz ederken "Allah'ın Müslüman kulları üzerine bir rahmeti" ve "sadık/doğru sözlü imamlar" olarak tanımlamıştır.¹⁰⁵ Fukaha Mürciesi ile olan ihtilafı ise genel Ehli Hadis yaklaşımından çok daha kuşatıcı ve birleştirici bir biçimde değerlendirmiştir. Fukaha Mürciesi'ni tasvir ederken onları ilim ve İslam'a olan güzel bağlılıklarıyla anmıştır. Hatalarını ise itikadî bidat olarak görmemiştir. İhtilafı küçültmeye çalışmıştır.¹⁰⁶

Çağdaş Vehhabilerden/Selefilere Galib b. Ali Avâcî, Ebû Hanîfe'yi Mürcietü's-Sünne (Sünnet Mürciesi) içerisinde saymıştır. Muhammed b. Abdurrahman el-Hümeyyis'e göre Ebû Hanîfe'ye ait olduğu bilinen görüşler aslında talebelerine aittir. Ebû Hanîfe, Hanefiler'den berîdir. Hümeyyis'e göre Ebû Hanîfe, kelamın dindeki tehlikesini ve akideye olan zararını fark edince bu görüşlerinden 'sünnete' dönüş yapmıştır. Aynı şekilde Sefer el-Havâli de Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden dönüp selef alimlerine tabi olduğunu savunmaktadır. Ebu Muhammed

¹⁰³ Ebû Muhammed Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Seb'in Fırka**, 2. Baskı (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2001), II: 793.

¹⁰⁴ Arapça ibaresi "طَائِفَةٌ مِنْ فُقَهَاءِ الْكُوفَةِ وَعَبَادِهِا" şeklindedir. Şeyhülislam İbn Teymiyye, **el-İman**, ed. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, 5. Bs (Beyrut: El-Mektebe'l-İslamiyye, 1996), 154.

¹⁰⁵ Arapça ibare "من رحمة الله بعباده المسلمين أن الأئمة الذين لهم في الأمة لسان صدق، مثل الأئمة الأربعة" "...و غيرهم، ... و أبي حنيفة، و أبي يوسف و محمد" şeklindedir. İbn Teymiyye, **el-İman**, 315.

¹⁰⁶ Ebû'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1997), VII: 316; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 394.

el-Makdîsî ise Ebû Hanîfe'yi Mürcie içerisinde saymış ve ona ağır eleştiriler getirmiştir. Ebû Hanîfe'yi selef imamlarının iki kere küfürden tövbeye çağırdığını iddia etmiştir. Adil b. Abdullah Âli Hamdan bir rivayet üzerinden Ebû Hanîfe için 'İslam tarihinde dünyaya gelmiş olan en uğursuz kimse' yakıştırmaları yapmaktadır. İbn Teymiyye'nin Fukaha Mürciesi tabirinde kullandığı gibi Ebû Hanîfe'nin 'fakihler' içerisinde zikredilmesine de karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre Ebû Hanîfe sünnete ittiba etmemektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye ve son dönem Vehhâbileri arasında Ebû Hanîfe'ye yaklaşım sadedinde büyük farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ebû Hanîfe'ye karşı olumlu tavır içerisinde olanlar -Ebû Hanîfe'ye tabi kimseler dışında- Abdulkâhir Bağdâdî, Şehristânî, İsferyânî, Fahreddîn er-Razî, İbn Hazm, Ca'fer Subhânî, Ebû Muhammed el-Yemenî, İbn Teymiyye, Galib b. Ali Avâcî şeklinde sıralanabilir. Direk olumsuz yakıştırmalar yapanlar Ebu Muhammed el-Makdisî ve Adil b. Abdullah'tır. Sefer el-Havâlî ve Muhammed el-Hümeyyis ise Ebû Hanîfe'yi olduğu gibi kabul etmeyip, görüşlerinden döndürmek suretiyle bir olumlama yoluna gitmişlerdir.

Ebû Hanîfe'nin Mürcie olarak itham edilmesi bazı görüşleri sebebiyledir. İmanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik olarak tanımlayıp bu tanıma ameli dahil etmeyişi, imanda istisnayı caiz görmemesi, imanda artma ve eksilmenin olmayacağını ve imanda eşitliği savunması, büyük günah işleyenin kafir olarak isimlendirilemeyeceği görüşü, Hz. Ali'yi haklı bulmakla beraber karşı tarafın durumunu Allah'a ircâ etmesi ve onlar hakkında kötü söz söylemeyi menetmesi bunlar arasındadır. Ümmetin büyük çoğunluğu Ebû Hanîfe'nin bu görüşlerini benimsemiş, dün Mürcie içerisinde değerlendirilmiş bu görüşler artık Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât'ın görüşleri haline gelmiştir. Mürcie diye tanımlanan bu grup/gruplar Ehl-i Sünnet içerisinde erimiştir. Artık Mürcie ifade edildiğinde ise akla "ameli terk eden, küfür ile taat fayda vermediği gibi, iman ile de masiyet zarar vermez" görüşünde olanlar gelmektedir. Bu anlamda Ebû Hanîfe'yi Mürcie içerisinde değerlendirmek hata olur.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Seyyid Bahçıvan'a göre de Ebu Hanife'yi Mürcie içerisinde değerlendirmek hatalı olacaktır.

Bahçıvan, "İrca Fikri ve Ebû Hanife'nin İrca ile İthamına Bir Bakış", 171; Galip Türcan'a göre Ebu

Hanîfe'nin bu ithamla karşılaşması onun kendi görüşlerine nispetle olmayıp, kendisinin de muarız olduğu görüşler etrafında şekillenmiştir. Oysa Ebu Hanîfe'nin Mürcie'yi reddettiğini vurgulamıştır. Türcan, “‘İrcâ’ ve Ebû Hanîfe'nin ‘İrcâ’ İle İlişkilendirilmesi”, 120; Fatih Tok, makalesinde sonuç olarak Ebu Hanîfe'nin Mürcie olarak değerlendirilemeyeceği görüşüne varmıştır. Fatih Tok, “Ebû Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham: Mürciilik ve Halku'l-Kur'ân”, **Journal of Islamic Law Studies**, XIX (2012): 257; Erdem de makalesinde bu meseleyi tartışmış ve Ebu Hanîfe'nin Mürcie'nin devamı olarak görülemeyeceği sonucuna varmıştır. H. Sabri Erdem, “Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Mâtürîdi, Mürcie'nin Devamı Olarak Görülebilir mi?”, **Büyük Türk Bilgini İmam Matürîdi ve Matürîdilik (İlmî Toplantı)**, 2012, 143; Ahmet Ak sonuç olarak Mâtürîdî ve Ebu Hanife'nin Ehl-i Sünnet'le örtüşen İrcâ ve Mürcie'yi kabul edip savunduğunu ve Yerilen Mürcie'ye muarız olduklarını aktarmaktadır. Ahmet Ak, “Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı”, **Dinî Araştırmalar VIII/XXIV** (2005): 202; Uğur Erman Ebu Hanife'nin ircası ile mezhepleşen ircanın birbirinden farklı boyutlarda olduğunu hatırdan çıkarmamak gerektiğini vurgulamıştır. Uğur Erman, “Mürcie ve Ehl-Hadis Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlimine Dönemin Te'lifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır)”, **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V/2** (2018): 92; Recep Ardoğan bu konuda “Bazılarınca Ebu Hanîfe'nin Mürcie'den olmakla itham edildiği, ancak, onun mezhebinin Ehl-i Sünnet içinde yer aldığı da bir gerçektir.” ifadelerini kullanmıştır. Ardoğan, “Mürcie'de Farklı İman Tanımları”, 134; Çağfer Karadaş, Mürcie'nin mezhepliliğini tartışmış ve sonuç olarak mezhep olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varmış ve Ebu Hanîfe'ye olan Mürcie ithamının muhalifleri tarafından yapıldığını vurgulamıştır. Ayrıca Ebu Hanîfe'ye olan bu ithamın sebebini Ebu'l Muin en-Neseî'den yaptığı “Büyük günah işleyen kişinin durumunu Allah'ın iradesine havale etmesi dolayısıyla Ebû Hanîfe Mürcî diye isimlendirilmişti” alıntısıyla açıklamıştır. Karadaş, “Mürcie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”, 218; Ebu Hanîfe'nin Mürcî olarak kabul edilemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Bekir Şahbaz, **Ebu Hanîfe'nin Mürcîliği Tartışması** (Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016); Ebu Zehra, Mürcie tesmiyesinin Ebu Hanife gibi “büyük imamlardan” uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Ebu Zehra, **İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, 142; Kahraman, tenkit ve bidate nispet edilmesi gereken Mürcie'nin yerilen irca görüşünde olanlar hakkında olduğunu ve bunlar sebebiyle Ebu Hanife gibi alimlerin ithamlara maruz kaldığını ifade etmektedir. Hüseyin Kahraman, **Hadis İliminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler**, 1. baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 28.

2.2.3- Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî'nin Mürcie Yaklaşımı

Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî (ö. 318/930) Hanefî fırak geleneğinin ilk temsilcilerindendir.¹⁰⁸ “Kitabu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l- Bida” isimli eseri günümüze ulaşmış, basılmıştır.¹⁰⁹ Neseî, 73 fırka hadisini esas alarak eserini kaleme almıştır. Neseî, İbn Abbas'tan rivayetle “Bilmediğin şey hususunda İrcâ et fakat Mürciî olma, ehl-i beyti sev ama Şii olma...”¹¹⁰ şeklinde bir hadis nakletmekte ve İrcâ-Mürcie ayrımını ortaya koymaktadır.¹¹¹ Ayrıca Neseî, ircâ görüşünü sahiplenirken Mürcie mezhebini dışlamaktadır. Bu sebeple Neseî'yi Mürciî olarak tanımlamak doğru olmaz.¹¹² Nitekim kendisi Mürcie'yi bidat mezhepler arasında saymaktadır.

Neseî, 72 fırkayı 6 ana mezhep altında tasnif eder. Bu mezhepler 12 alt fırkaya ayrılır. Ana mezhepler Kaderiyye, Cehmiyye, Rafızîyye, Haruriyye, Cebriye ve Mürcie şeklindedir. Görüldüğü gibi Mürcie de sapmış mezhepler arasında sayılmaktadır. Yani ircâ görüşünü sahiplenip savunurken Mürcie mezhebini

¹⁰⁸ Seyyit Bahçivan, “Ebû Mutî' Mekhul b. Fadl en-Neseî ve İlmi Kişiliği”, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi V/II** (2012): 31.

¹⁰⁹ Seyyit Bahçivan, “Ebû Mutî' Mekhul b. Fadl en-Neseî'nin ‘Kitabu'r-redd “ala ehli'l-bida” ve'l-ehve'd-dalle' Adlı Eserinin ve Marie Bernand Tahkikinin Değerlendirilmesi”, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi VI/I** (2013): 5.

¹¹⁰ Hadisin tamamı “أرجى ما لا تعلم ولا تكن مرجئاً، وحب أهل البيت ولا تكن شيعياً، وقل إن الله يأمر بالعدل أرجى ما لا تعلم ولا تكن مرجئاً، وحب أهل البيت ولا تكن شيعياً، وقل إن الله يأمر بالعدل” şeklindedir. en-Neseî, “**er-Redd ala Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ**” = **Le Kitab al-Radd ala l-Bida d'abu Muti Makhul al-Nasafi**, 63.

¹¹¹ Gömbeyaz, Mürciî-Hanefî Makalât Geleneği isimlendirmesine katılmamaktadır. İrcâ ve Mürcie ayrımı tavrı benzerliği için 227. dipnota bkz. Gömbeyaz, **İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri**, 126; İrcâ ve Mürcie ayrımı tavrı benzerliği için ayrıca bkz. Mahmut Nebati, **Mâtürîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize ve Kabir Azabı Örnekleri** (Doktora, İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2019), 16.

¹¹² Acar, Ebu Mutî' en-Neseî'nin Mürciî olduğunu savunmaktadır. Hasan Acar, **Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî'nin Kitâbu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l-Bida' İsimli Eserinde Mezhepler Tasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçindeki Yeri** (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2003), 64.

dışlamaktadır. Sapık fırkalar içerisinde saymış olduğu Mürcie ise; tek farzın iman olduğunu savunan Tarikiyye, iman ettikten sonra her istenilen yapılabilir görüşünde olan Sâyibiyye, Allah'a isyan eden kimseyi 'âsi' olarak isimlendiremeyiz diyen Râciye, iman amel ve sözdür, tek amel ise iman etmektir diyen Şakkiyye, iman sadece bilmektir diyen Beyhesiyye, ameli imana dahil eden Ameliyye, imanın artıp eksileceğini savunan Menkûsiyye, imanda istisna yapan Müstesniye, Allah'ı insan gibi vasıflandıran Müşebbehiyye, çokça hadis rivayet edip onun manalarını kavrayamayan ve bir sünneti terk eden kişiyi sanki peygamberi terk etmiş gibi gören Haşviyye, kıyas ve reyî inkar eden Eseriye, zalim emire Allah'a isyanı emretse dahi uymayı caiz gören Bid'iyye'dir.¹¹³ Ayrıca Hz. Peygamber'den Mürcie'ye lanet eden rivayete yer verilmektedir. 6×12=72 sapmış fırka ve artı 1 kurtuluşa eren fırka şeklindeki 73 fırka tasnif biçimi, sonraki Hanefî-Mâturîdî fırak geleneğinde titizlikte korunmuştur.¹¹⁴

Nesefî, muarızlarının Mürcie'yi tanımlamasından çok farklı bir tanım yapmaktadır. Muarızlarının Mürcie diye tanımladığı fakat kendisinin yanlış gördüğü Mürciî fırkaları (Tarikiyye, Sâyibiyye, Raciye, Şakkiye, Beyhesiyye) sapık fırkalar içerisinde göstererek aslında muarızlarına bunlardan uzak olduğunu anlatmaktadır. Diğer taraftan özellikle Ehl-i Hadis içerisinde Hanefî çizgiyi Mürcie içerisinde gören ve bunu sapıklık olarak niteleyenlere karşı da onların görüşlerini sapık gördüğü Mürcie içerisinde (Ameliyye, Menkûsiyye, Müstesniye, Müşebbehiyye, Haşviyye, Eseriye, Bid'iyye) mütalaa ederek asıl Mürcie'nin kendileri olduğunu söylemektedir ve Mürcie'nin lanetlendiği, peygamberin şefaatinde uzak olduğu hadislerinin muhatabının asıl bu fırkalar olduğunu savunmaktadır. Onların bu bidatlerinin temelini de sünneti doğru anlamamak ve uymamak olarak değerlendirmektedir.

¹¹³ en-Nesefî, "er-Redd ala Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ" = **Le Kitab al-Radd ala l-Bida d'abu Muti Makhul al-Nasafi**, 114-123.

¹¹⁴ Muzaffer Tan, "Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 49/2 (2008): 123-130.

2.2.2- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mürcie Yaklaşımı

Ehl-i Sünnet'in itikatta iki imamından biri olarak kabul edilen Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944), ircâ fikrini övülen ve zemmedilen/yerilen olarak ikiye ayırmış, Övülen İrcâ fikrini ise savunmuştur. Övülen İrcâ'yı, büyük günah işleyen ahiretteki durumunun Allah'a ircâ/havale edilmesi şeklinde kullanmıştır. Yerilen İrcâ'yı ise fiillerin yaratılmasını Allah'a ircâ edenler ve kulun fiilde hiçbir etkisinin olmadığını savunanlar (cebr) olarak kullanmıştır.¹¹⁵

İmam Mâtürîdî "Ümmetimden iki zümreye şefaetim ulaşmaz, Kaderiyye ve Mürcie"¹¹⁶ ve Mürcie'nin yetmiş dilde lanetlendiği rivayetlerin sabit olması durumunda -ki kendisi sıhhati noktasında soru işaretine dikkat çekmektedir-¹¹⁷ iki mümkün yorumun olduğunu söylemektedir. Birinci olarak Mürcie ifadesi ile Cebriyye'nin kastedilmesi mümkün olabilir. Çünkü fiillerin yaratılması hususunda Cebriyye işi sadece Allah'a münhasır kılıp kulun etkisini ortadan kaldırmakta, Kaderiyye ise tam tersi olarak yaratmayı insana münhasır kılıp Allah'ın bu fiillere olan tasarrufunu ortadan kaldırmaktadır. Mâtürîdî'nin görüşü ise fiillerin zahiren kuldan sadır olması, mahiyeti itibariyle Allah tarafından yaratılması yani hakikat manasında hem Allah'a hem de kula nispet etmektir.¹¹⁸ İkinci olarak Haşviyye'nin yaptığı gibi - imanda istisna yaparak inşallah müminim demeleri- fâilin fiilinde duraksamasından/vakf dolayısıdır. Bu duraksama da bir çeşit ircâdır. Çünkü cevap verilirken duraksanır yani cevap tehir edilir/geciktirilir. Buna göre hadislerde kastedilen bu ircâ olabilir ki bu da zemmedilen/yerilen ircâyâ dahil sayılır.¹¹⁹

İmam Mâtürîdî, Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında "el-menzile beyne'l-menziyleyn" görüşünü bir nevi ircâ olarak

¹¹⁵ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 726; Mâtürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, 479.

¹¹⁶ Tirmizî, Kader, 13; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

¹¹⁷ Bu rivayetlerin sıhhat durumları ve senet kritiği için bkz. Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 138-140.

¹¹⁸ Mâtürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, 310; el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 445 ve 730.

¹¹⁹ Ak, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", 195.

tanımlamıştır. Zira Mu'tezile, kebire işleyen kimseyi ne mümin olarak ne de kafir olarak nitelmiştir.¹²⁰ Bununla birlikte büyük günah işleyen kimsenin kafir olacağı görüşünü delilleriyle birlikte reddetmiştir.¹²¹

İmam Mâtürîdî vaîd konusunda Mürcie'nin görüşü olarak sahibini iman dairesinden çıkarıp mümin vasfını kendisinden kaldıran günahlar için söz konusu olduğunu beyan eder. Ayrıca Mürcie'nin müminlerin işledikleri, imanlarını ortadan kaldırmayacak olan günahlar sebebiyle azap olunabilecekleri endişesinde olduklarını da belirtmektedir. Buna göre İmam Mâtürîdî, Mürcie'yi "günahların doğurduğu sonucu ahirete ircâ eden/bırakan grup" şeklinde tarif eder.¹²²

İmam Mâtürîdî imanın sadece marifet/bilgi olduğu görüşünü reddetmiştir. Marifetin dışında kalp ile tasdik gerekliliğini vurgulamıştır.¹²³ O, Mürcî diye isimlendirilen birinin hangi fikri dolayısıyla bu isimle adlandırıldığı konusunda muhtelif görüşlerin olduğunu söylemiştir. İsbetli görüşün ise "tehir etmek, geriye bırakmak" olduğunu, tüm dilcilerin bu görüşte ittifak ettiğini ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de buyrulan "... onu ve kardeşini beklet"¹²⁴ ve "diğer bir grup da Allah'ın emrine ertelenmişlerdi"¹²⁵ ayetlerini delil göstererek tercih edilen mananın ertelemek, tehir etmek, sonraya bırakmak olduğunu savunmuştur.¹²⁶ Haşviyye'nin ise Mürcie'yi "tüm güzel amelleri iman olarak isimlendirmemesi" sebebiyle bu isimle adlandırdığını, bunun ise dilsel olarak da aklen de kabul edilemeyecek bir iddia olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra Haşviyye'nin imanda istisna yapmasından - inşallah müminim demelerinden- dinlerinin gerçekliğini ertelemeleri/tehir etmeleri

¹²⁰ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 732.

¹²¹ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 617.

¹²² el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 634.

¹²³ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 724.

¹²⁴ Eş-Şuara, 26/36.

¹²⁵ Et-Tevbe, 9/106.

¹²⁶ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 726.

dolayısıyla tehir edenler manasında Mürcie olarak isimlendirilmesinin daha müstahak olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷

İmam Mâtürîdî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den alıntı yaparak Mürcie'nin yerilmesiyle alakalı olan hadisin bu manada ircâ yapanları -büyük günah işleyenlerin hükmünü erteleyenleri- hedeflemediğini belirtmiştir. Ebû Hanîfe'ye ircâ fikrini nereden aldığı sorulduğunda “Meleklerin tutumundan aldım zira meleklerle “eğer sözünüzde sadık iseniz şunların isimlerini bana bildirin”¹²⁸ diye sorulmuş, onlar ise “Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur”¹²⁹ şeklinde cevap vererek bilmedikleri meseleyi Allah'a ircâ etmişlerdir.¹³⁰ Büyük günah işleyenler hakkında da tavrın bu şekilde olması gerektiğini ifade eden İmam Mâtürîdî, bir kimsenin iyi bir amelinden dolayı şirk dışındaki tüm günahlarının af olabilme ihtimalini burada hatırlatmaktadır. Delil olarak “iyilikler kötülükleri giderir”¹³¹, “... günahlarını örteriz”¹³², “iman edip sâlih ameller işleyenlerin günahlarını elbette örteceğiz”¹³³ şeklindeki ayetlere yer vermiştir.¹³⁴

İmam Mâtürîdî, Mürcie'yi “Hz. Ali ile onun yanında yer alanların, ayrıca onun karşısında yer alanların durumlarını Allah'a ircâ edenlerdir” şeklinde tanımlayan ‘bazılarının’ görüşlerini reddetmektedir. Zira ona göre hilâfete o dönemde Hz. Ali'den daha fazla layık olan bir kimse yoktur. Kastedilen ircânın yerilen ircâ olması durumunda bunun gerçeğe daha yakın olacağını ifade etmiştir.¹³⁵

İmam Mâtürîdî, ircâyı övülen ve yerilen şeklinde bir tasnif edip övülen ircâyı savunur ancak Mürcie ismini sahiplenmez. İmam Mâtürîdî Ebû Hanîfe'nin görüşünü

¹²⁷ Mâtürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, 479; el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 726-728.

¹²⁸ Bakara, 2/31.

¹²⁹ Bakara, 2/32.

¹³⁰ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 728.

¹³¹ Hud, 11/114.

¹³² Nisa, 4/31.

¹³³ Ankebut, 29/7.

¹³⁴ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 729.

¹³⁵ el-Matürîdî, **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme**, 730.

Övülen İrcâ içerisinde değerlendirir. Bu şekilde Ebû Hanîfe'yi olumsuz yakıştırmalardan uzaklaştırmış olur.

2.3- Zahirî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımı

Mürcie yaklaşımları içerisinde Zahirî geleneği sert tavrıyla ön plana çıkmaktadır. Zâhiriliğin en önde gelen imamı olarak kabul edilen¹³⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Hazm (ö. 456/1064) “el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl” isimli eserinde dinleri ve mezhepleri incelemiştir.¹³⁷ Dört bölümden oluşan eserin son bölümü İslam mezhepleri hakkındadır. Bu bölümde Mu'tezile, Mürcie, Şia, Havâric ve doğruya en yakın olarak müellifin kabul ettiği Ehl-i Sünnet (Zâhirilik)¹³⁸ anlatılmaktadır. İbn Hazm, mezhepleri Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at olarak tanımlamakta, bid'at olarak tanımladığı mezheplerin görüşlerine cevaplar verip mezhepleri Ehl-i Sünnet'e uzaklık ve yakınlığına göre değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Buna göre Ehl-i Sünnet'e en yakın olan Mürcie fırkası Ebû Hanîfe'nin iman konusundaki görüşünü kabul edenler iken en uzak olanı ise Cehm b. Safvan, Muhammed b. Kerram ve Eş'arî'nin görüşünü kabul edenlerdir.¹³⁹ İbn Hazm, İmam Mâturîdî'den hiç bahsetmezken İmam Eş'arî'yi¹⁴⁰ ise Mürcie içerisinde değerlendirmektedir. Ehl-i Sünnet'i sahabe, tabiîn, Ehl-i Hadis, onların yolunu takip

¹³⁶ Şahabettin Ergüven, “Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Fıkıh sayısı/III/sayı: 1 (2008): 196.

¹³⁷ İbn Hazm, El-Fasl, 2017, I: 75.

¹³⁸ “İbn Hazm Ehl-i Sünnet'in (Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâa) Zahirîler olduğunu dile getirmiştir. Ancak İbn Hazm önemli bir güçlkle karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü Müslüman çoğunluk fıkıh ve itikattaki Zahirî tutumu reddetmektedir.” Galip Türcan, “İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği”, **Milel ve Nihal VI/III** (2009): 82.

¹³⁹ Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, 106.

¹⁴⁰ Türcan şu değerlendirmede bulunmuştur: “Ancak bu irca ithamı İbn Hazm'dan önce de Ehl-i Sünnet kelamcıları tarafından birbirleri aleyhine kullanılmıştır. Nitekim Eş'arî, Ebû Hanîfe'yi yine iman tanımı nedeniyle bu şekilde nitelemiş ama sonradan kendisi de Ebû Hanîfe'nin iman tanımına katılmıştır. Aynı itham Eş'arî'den yaklaşık yüz sene sonra İbn Hazm tarafından Ebû Hanîfe ve Eş'arî için kullanılmıştır.” Türcan, “İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği”, 91.

eden fakihler ve ümmet içerisinde buna uyan halk olarak tanımlamaktadır.¹⁴¹ Ehl-i Sünnet'ten temel kastı Zahirî mezhebidir. 73 fırka hadisini “biri hariç hepsi cehennemdedir” ilavesiyle rivayet edilen kısmı senet bakımından sahih kabul etmediği için¹⁴² eserini bu hadis üzerinden bir tasnife tabi tutmamıştır.

İbn Hazm, Müslümanların ana gövdesini/büyük çoğunluğunu (Sevâd-ı A'zam) oluşturan kesimi daha ziyade Mürcie başlığı altında ele almış,¹⁴³ Mürcie içerisine Ebû Hanîfe, Cehmiyye, Neccâriyye, Kerrâmiyye ve Eş'arîyye'yi dahil etmiştir.

İbn Hazm'a göre Mürcie iki gruptur. Bunlardan birincisi Ebû Hanîfe'dir. Ona göre, Ehl-i Sünnet'e (Zâhiriliğe) en yakın olan Mürcie fırkası Ebû Hanîfe'nin mezhebini mezhep edinenlerdir. İbn Hazm, Ebû Hanîfe'den bahsederken “Allah ondan razı olsun” ibaresini kullanmıştır.¹⁴⁴ Diğer taraftan re'y/kıyası başlatanların ve kıyasla peygamberin hadisine itiraz edenler içerisinde Ebû Hanîfe'yi de saymış ve bu durumu ise “âlimin zellesi, fâzılın vehlesi” şeklinde değerlendirmiştir.

İbn Hazm'a göre ikinci Mürcie grubu Gulat Mürcie'dir. Bunlar Kerrâmiyye, Cehmiyye ve Eş'arîyye'dir. Eş'ari düşüncenin Kayravan ve Endülüs'te bir zamanlar güçlenip sonra zayıfladığını aktarıp bu duruma hamd etmektedir.¹⁴⁵ İbn Hazm'a göre Eş'ariyye, İblis'in küfre düştüğünü kabul etmekle birlikte Allah'tan kıyamet gününe kadar mühlet istediğini inkâr etmişlerdir. İbn Hazm ise bu anlayışı “Kur'an'ı reddetmek” olarak değerlendirmektedir. Eş'ariyye'den konuştuğu kimselerin “İblis bunları hataen, bilgisizce ve inanmadan/yanılarak yapmıştır. İblis'in kafir olmasının sebebi kalbinde olanı inkâr etmesindedir. Secde emrine uymamasından veya Adem'den daha hayırlı olduğunu söylemesinden değildir.” dediklerini aktarıp bu

¹⁴¹ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, I: 77.

¹⁴² Sahih olarak kabul ettiği rivayet “Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunlar içerisinde ümmetimin başına en büyük bela olacak olan işleri kendi reylerine göre kıyas eden ve haramları helal sayan, helalleri haram sayan bir topluluktur” şeklindedir. Gömbeyaz, **İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri**, 31.

¹⁴³ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, I: 78.

¹⁴⁴ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, II: 892.

¹⁴⁵ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 524.

sözlerin Rafizîlerin Ğaliyye kolunun küfründen sonra küfrün en çirkini olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶ Eş'arîler'in, Allah Resulü ile savaşan Beni Kurayza Yahudilerinin bile Allah katında mümin ve cennet ehli olduklarını savunduğunu söylemiştir.¹⁴⁷ İmam Eş'arî'yi İcâzu'l-Kur'an konusundaki görüşünden ötürü de küfürle itham etmiştir. Hatta bu küfrün Hristiyanların küfründen daha ileri ve daha büyük bir şirk olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ Eş'arîlerin tümünün Cebrail'in Hz. Peygamber'in kalbine Kur'an'ı indirmedigini, inen şeyin Kur'an'dan ibaret olan başka bir şey olduğunu savunduğunu iddia edip bunun en büyük küfür olduğunu söylemiştir. Eş'arîleri küfürle ithamı bunlarla sınırlı değildir. Başka meselelerde de bu tavrını yinelemiş,¹⁴⁹ Eş'arîlere lanet etmiştir.¹⁵⁰ İbn Hazm başka örnekler vererek özellikle Ebû Bekr Bakıllânî'yi (ö. 403/1013) küfürle itham etmiştir.¹⁵¹

2.4- Mu'tezîlî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları

Mu'tezile alimlerinden Ebü'l-Kasım Abdullah el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), "Kitâbu'l-Makâlât ve Maahu Uyûnu'l-Mesâil Ve'l-Cevâbât"¹⁵² isimli eserinde 73 fırka hadisini esas almamış ve bu hadise herhangi bir referansta bulunmamıştır.¹⁵³ İki bölüme ayırdığı eserinin ikinci bölümünde sadece Ehl-i Kible olarak tanımladığı mezheplere yer vermiş ve bu mezhepleri tasviri bir anlatımla aktaracağını, kötüleme amaçlı bir anlatım yapmayacağını söylemiştir.¹⁵⁴ Küfür ehli olarak tanımladığı

¹⁴⁶ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 530.

¹⁴⁷ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 530-532.

¹⁴⁸ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 532.

¹⁴⁹ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 546.

¹⁵⁰ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 558.

¹⁵¹ İbn Teymiyye ise Bâkıllânî hakkında "Sünnete mensup kelamcı Mürcie" tabirini kullanmıştır. Ebü'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, **et-Tefsirü'l-Kebir** (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), VI: 210.

¹⁵² el-Belhî, **Kitabu'l-Makâlât ve meahu uyunu'l-mesaik ve'l-cevabat.**; Ayrıntılı bilgi için bkz. Arıkan, "Ebu'l-Kâsım el-Belhî (el-Ka'bî), Kitâbu'l-Makâlât".

¹⁵³ Kadir Gömbeyaz, "İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi** 20/1 (15 Haziran 2016): 244.

¹⁵⁴ el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât**, 50.

mezhepleri bu bölümde zikretmemiştir.¹⁵⁵ Ona göre Ehl-i Mille Şiâ, Havâric, Mu'tezile, Mürcie, Âmme ve Haşv olmak üzere 6 mezhepten oluşmaktadır. Kâ'bi, Ebû Hanîfe'yi hem Bütriyye hem de Mürcie içerisinde saymıştır. Ahmed b. Hanbel'i ise Haşeviyye içerisinde zikretmiştir.¹⁵⁶ Eserinde Mürcie mezhebine -diğer mezheplere nazaran- kısaca yer vermiştir.

Kâ'bî'ye göre Mürcie iki kısımdır.¹⁵⁷ Bunlardan birincisi Muhammed b. Şebib¹⁵⁸ (III./IX. yy. [?]) ve Cemaat'tir. İkincisi ise Salih b. Kubbe ve Muveys b. Umran'ın (ö. ?) görüşlerini benimseyenlerdir.

Kâ'bî insanlardan bir kısmının Mürcie'yi yanlış tanımlamasına karşı çıkmıştır. "Allah büyük günah işleyen kimseleri cehenneme atmayacaktır, küfür dışında tüm günahları affedecektir" şeklindeki görüşün Mürcie'yi temsil etmediğini söylemektedir. Bilakis Mürcie'nin ceza ve afv meselesinde bir görüş beyan etmeyip, işi Allah'a ırcâ ettiğini aktarmaktadır.¹⁵⁹ Küfür dışında tüm günahların af olacağı görüşünün sahibi olarak ise Mukâtil b. Süleyman'ı (ö. 150/767) göstermektedir.¹⁶⁰

Kâ'bî, Mürcie hakkında farklı bilgileri de aktarmaktadır. Mürcie'nin en yoğun olduğu yer olarak Horasan'ı göstermektedir. Mürcie'nin sadece Haccâc'a karşı isyana giriştiğini -Abdurrahman b. Eş'as ile beraber- ve Haccâc'ın minberden "Ey insanlar, ben mi ihtiyaçları görmede daha cömertim yoksa Peygamber mi?" sözünden ötürü kafir olduğunu savundukları için isyan ettiklerini aktarmaktadır. Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mâlik b. Dînar (ö. 131/748'den önce), Muslim b. Yesâr (ö. 100/718),

¹⁵⁵ el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât**, 49.

¹⁵⁶ Arkan, "Ebu'l-Kâsım el-Belhî (el-Ka'bî), **Kitâbu'l-Makâlât**", 504.

¹⁵⁷ el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât**, 199.

¹⁵⁸ Muhammed b. Şebîb, Mu'tezilî olmasına rağmen İrcâ görüşünü benimsemesi sebebiyle Mu'tezile alimleri tarafından eleştirilip Mürcie içerisinde sayılmıştır. "Muhammed b. Şebîb", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2005, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-sebib>.

¹⁵⁹ el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât**, 200.

¹⁶⁰ el-Belhî, **Kitâbu'l-Makâlât**, 201.

Abdurrahman b. Ebî Leyla (ö. 83/702) gibi isimlerin de bu isyana katıldığını söylemiştir.¹⁶¹

2.5- Haricî Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları

Sâlim b. Zekvân el-Hilâlî (ö. 100/718), Hariciliğin İbadî kolundan olup hicrî 70'li yılların başında yazıldığı varsayılan "Sîre"¹⁶² isimli eseri günümüze ulaşmış ve basılmıştır. Eser Mürcie ve Haricîlik arasındaki ihtilaf edilen konuları içeren ilk metindir.¹⁶³

Sâlim b. Zekvan, İrcâ'nın tanımıyla alakalı "Sonra, peşinde gidebilecekleri öncülerini olmayan ve doğruluklarını örnek alacakları dostları bulunmayan diğer insanlar, ircâ (hükmü erteleme) fikrini benimsediler ve dediler ki: "bizim görmediğimiz ve yetişemediğimiz ilk ayrılık (Cemel ve Sıffin olayları) konusunda verilecek hükmü erteleriz." Çünkü -iddialarına göre- onlar bu olaya yetişemedikleri için onu görmediler. İddia ettiler ki, her kim Müslümanların şahitliğini ölçü olarak kendisinin bizzat görmediği bir konuda kendinden önce meydana gelmiş bir hadisede bir kimseye (İslam'dan) sapmıştır (dalalettedir) şeklinde şahitlik ederse, kendisi dalalettedir."¹⁶⁴

Cemel ve Sıffin'de yer alanların hükmünü ircâ ederken Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Müslümanlığına Mürcie'nin şahitlik etmesine Salim b. Zekvan karşı çıkarak bunun bir çelişki olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁵ Büyük günah işlemiş kimselerin durumları hakkında ise Mürcie'nin "İddia ettiler ki: "Onlar sapık/günahkâr

¹⁶¹ el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 201.

¹⁶² Eserin Mürcie ile alakalı kısımlarını Sönmez Kutlu tercümesiyle makale olarak yayınlamıştır. Sönmez Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXV (1996): 467-475; Kitabın tamamı ve çevirisi için bkz. Salim b Zekvan, *Es-Sire: Bir Harici/İbadi Klasığı* (Ankara: Ankara Okulu, 2016).

¹⁶³ Kutlu, "Salim b. Zekvan", 469.

¹⁶⁴ Kutlu, "Salim b. Zekvan", 469.

¹⁶⁵ Kutlu, "Salim b. Zekvan", 472.

müminlerdir. Şöyle ki, imanları kendilerini sapıklıktan (dalaletten) kurtaramamış, dalalette olmaları ise, küfrü ve imandan uzaklaşmalarını gerektirmemiştir”¹⁶⁶ görüşünde olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Mürcie’nin, dini, birlik ve beraberlikten (cemaat) ibaret gördüklerini kaydetmektedir.¹⁶⁷

2.6- Şia Geleneğinde Mürcie Yaklaşımları

Mürcie yaklaşımları içerisinde bir başka kendisine has yaklaşımı olan gelenek olarak Şia ön plana çıkmaktadır. Gelenek içerisinde hem mütekaddim dönemden hem de son dönemden iki müellifin yaklaşımları farklılık arz etmektedir.

el-Kummî (ö. 301/913-14) ve Nevhahtî, bütün fırkaların aslının Şia, Mürcie, Mu’tezile ve Havâric şeklinde olduğunu savunup, Mürcie ismini ise Ehl-i Sünnet ile eş manada kullanır.¹⁶⁸ Hz. Ali’nin şehadetinin ardından Muaviye b. Ebi Sufyan’ın hilafetini kabul eden ümmetin çoğunluğunu Mürcie olarak isimlendirmektedir. Bunun yanı sıra Mürcie hakkında Sevâdu’l Âzam, Ehlu’l-Haşv, Etbâu’l-Mulûk gibi isimlendirmeler de kullanmıştır.¹⁶⁹

Ebû Halef el-Kummî, Mürcie’nin temel özelliklerini ise ayrılığa düşen tüm sahabeleri dost edinmeleri, Ehli Kible’nin tamamını, imanı dil ile ikrarlarından dolayı mümin kabul etmeleri ve onların bağışlanacağını ummaları olarak sıralamıştır.¹⁷⁰ Mürcie’nin imamet konusunda Rasulullah’ın (s.a.v) kendisinden sonra bir halife bırakmadığı ve başa gelen her halifeye uyduklarını söylemiştir.¹⁷¹ Mürcie’yi Cehmiyye, Gaylâniyye, Mâsırıyye ve Haşviyye şeklinde 4 fırka halinde tasnif etmiştir. Mâsırıyye içerisinde Ebû Hanîfe’yi, Haşviyye içerisinde ise İbn Ebi Leyla (ö. 83/702),

¹⁶⁶ Kutlu, “Salim b. Zekvan”, 473.

¹⁶⁷ Kutlu, “Salim b. Zekvan”, 475.

¹⁶⁸ el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 94; Karadaş, “Mürcie’nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”, 195; el-Kummi, **Kitâbü’l-Makalat ve’l-Fırak**, 15.

¹⁶⁹ el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 66.

¹⁷⁰ el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 67.

¹⁷¹ el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 72.

Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. İdris eş-Şafî (ö. 204/820), Sufyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi Ehli Sünnet alimlerini saymıştır.¹⁷²

Günümüzde mezhepler tarihiyle ilgili kitaplar yazan Şî müellif Ca'fer Subhânî (d.1928), mezhepleri ele almış olduğu "Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal"¹⁷³ isimli eserinde Mürcie'yi yalnızca iman meselesi etrafında değerlendirmiştir. Eş'arîlik ve Matûridiliği Mürcie içerisinde mütalaa etmeyip müstakil olarak ele almıştır. Onun Mürcie tasnifi, iman tanımında ircâyı düstur edinmiş olan farklı fırkaların ismiyle birleştirilerek gerçekleşmiştir. Eş'arî gelenekteki tasnife çok yakın bir tasnif yapmıştır. Buna göre Mürcie, Havâric Mürciesi, Kaderiyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi ve Hâlis Mürcie şeklinde dört sınıftır.¹⁷⁴ Hâlis Mürcie ise Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Şabaniyye, Tûmeniyye, Salihyye olmak üzere altı fırkadır. Ona göre bu fırkaların yalnızca iman mahiyeti noktasında görüşleri vardır. Diğer kelimî meseleler üzerinde yoktur.

¹⁷² el-Kummi - Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, 70,71.

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Aydın, **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 289, 290.

¹⁷⁴ Subhânî, **Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal**, III: 139.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN TEYMIYYE'YE GÖRE MÜRÇİE

Bu bölümde öncelikle Ehl-i Hadis âlimlerinden bazılarının Mürcie mezhebiyle ilgili görüşleri ele alınıp sonra İbn Teymiyye'nin Mürcie mezhebine bakışına geçilecektir.

3.1- Ehl-i Hadis Geleneğinde Mürcie Yaklaşımı

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö. 377/987), “et-Tenbîh ve'r-red” isimli eserini 73 fırka hadisini esas alarak kaleme almıştır. Ona göre Zenâdika 5, Cehmiyye 8, Kaderiyye 7, Mürcie 12, Râfıza 15, Havâric 25 firkadan oluşmaktadır. Bu firkaların sayısı 72 etmektedir. Fırka-i Nâciye ise “Cemaat” diğer ismiyle Ehl-i Sünnet'tir. Böylece 73 fırka tamamlanmış olmaktadır.¹⁷⁵ Altı bölümde yazmış olduğu eserinin üçüncü bölümünde Râfıza, Mu'tezile, Mürcie ve Havâric firkalarını incelemektedir.

Mürcie mezhebini anlatırken mezhebin tarihsel arka planı ve ileri gelenleri hakkında bilgiler vermez. Mürcie'nin 12 fırka ve görüşlerinin akıl dışı olduğundan bahseder.¹⁷⁶ Bu firkaların isimlerini zikretmeyip yalnızca görüşlerini vermektedir. Mürcie'nin görüşlerini reddeder ve onların görüşlerine cevaplar verir.

Mürcie anlatısı temelde bu mezhebin iman anlayışı üzerinde şekillenmektedir. Buna göre Mürcie'ye göre her kim kelime-i şehâdet getirip Allah'ın haram kıldığı her neyi yaparsa yapsın (içki içmek, zina etmek, ibadetleri terk etmek vs.) cennete girecektir. Bunların haram olduğunu kabul ettiği mühletçe tövbe etmese dahi cennet ehlinden olacaktır. Bu durum o kişinin imanına zarar vermez. Eğer haramları helal görerek bu günahları işlerse kafir olur. Haram olduğunu bilip günah işlese cehenneme

¹⁷⁵ Mehmet Kubat, “El Malatî ve İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri”, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/II** (2010): 74.

¹⁷⁶ Akcan, **Ebu'l-Hüseyn el-Malatî'nin et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehlî'l-Ehva ve'l-Bida' Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**, 60.

girmez.¹⁷⁷ Mürcie'den bir fırkaya göre imanda artma ve eksilme yoktur. Diğer bir fırkaya göre iman eksilmez fakat ameller ile sonsuza kadar artabilir. Mürcie'ye göre alim olsun cahil olsun, peygamber veya melek olsun hepsinin imanı tektir/eşittir. Malatî, Mürcie içerisindeki “iman yalnızca dil ile ikrardır, kalbin marifetinden ibarettir”¹⁷⁸, “dil ile ikrar kalp ile tasdiktir” şeklindeki görüşlere yer verip, bu görüşlere cevaplar vermektedir.¹⁷⁹ Mürcie, Allah'ın şirk dışındaki günahlardan dilediğini affedebileceğine dair ayeti¹⁸⁰ delil olarak tüm Müslümanların günahlarının af olunacağını (kafirler müstesna) ileri sürmektedir.¹⁸¹ Mürcie'ye göre bir kişi “Peygambere inanıyorum fakat hangi Muhammed'in Allah resulü olduğunu bilmiyorum” derse yine de mümin sayılır. Malatî ise bu kişinin mümin olarak kabul edilemeyeceğini belirtir. Malatî, bu görüşler üzerinden Mürcie'yi anlatmakla Ebû Hanîfe ve ashabını Mürcie içerisine dolaylı olarak dahil etmektedir.

Ebû Muhammed el-Yemenî (VI/XII. yy.) Mürcie fırkalarını Cehmiyye, Kerrâmiyye, Merîsiyye, Küllâbiyye, Gaylâniyye, Neccâriyye, İlhâmiyye, Mukâtiliyye, Yûnusiyye, Ca'diyye, Şebîbiyye, Sâlihiyye, Sevbâniyye, Haşviyye, Muhâciriyye, Laktiyye/Lafziyye, Sûfistâiyye ve Şemriyye şeklinde 18 fırka olarak tasnif etmiştir.¹⁸² Yemenî, “Akâidü's-Selâse ve's-Seb'in Fırka” isimli eserini 4x18+1 formülüyle ilk defa düzenleyen eser olması ve Ehli Hadis makâlât geleneğinde odak

¹⁷⁷ Malatî, **et-Tenbih**, s. 49-50.

¹⁷⁸ Mevlüt Özler, “Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslâm Fırkalarına Bakışı”, **EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler** I/2 (1998): 140.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akcan, **Ebu'l-Hüseyn el-Malatî'nin et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehva ve'l-Bida' Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**, 61.

¹⁸⁰ Nisa, 48.

¹⁸¹ Malatî, **et-Tenbih**, s. 50.

¹⁸² Ebû Muhammed Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Seb'in Fırka**, 2. Baskı (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2001), I: 271,272.

noktasını Cehmiyye, Mürcie ve Haricîlik'ten Bâtınılığe yöneltmesi sebebiyle önemli bir eserdir.¹⁸³

Yemenî'ye göre Mürcie fırkalarının ortak görüşü kafir dışında hiç kimsenin cehenneme girmeyeceği şeklindedir. Ona göre ise bu iş Allah'a kalmıştır. Allah, günahkâr kulu dilerse affeder veya azap eder.¹⁸⁴ Mürcie fırkalarının delil getirme/ihticâc noktasında Ehl-i Sünnet'in yöntemini kullandığını ifade etmektedir.¹⁸⁵ 73 fırkaya yaklaşımı reddiyeci şekilde olmasına karşın Haricîlerin Fazliyye kolu dışında hiçbir fırkayı tekfir etmemektedir.¹⁸⁶ Mürcie fırkalarından Lafziyye ile alakalı eğer Hz. Musa'nın Allah'ın sözlerini duymadığı şeklinde görüşü olan varsa bunun tekfir sebebi olacağını ifade etmiştir.¹⁸⁷

Ebû Muhammed el-Yemenî'nin Ebû Hanîfe yaklaşımı önemlidir. Ehli Hadis'le olan ihtilafları büyütmeden ziyade orta yollu bir yaklaşım sergilemiştir. Ebû Hanîfe'yi Mürcie içerisinde saymamaktadır. Aksine Ehli Sünnet içerisinde Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'i beraber zikretmiştir. "Allah onlara rahmet etsin" şeklinde dua etmiştir. Aynı zamanda onların usûl üzere birleşmeleri sebebiyle fûrûda ihtilaf etmelerinin herhangi bir zarar vermeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁸⁸ Ehli Sünnet içerisindeki ihtilafları ise genişlik ve tercih serbestliği olarak görmektedir.

¹⁸³ Ümüt Toru, **Ebû Muhammed El-Yemenî'nin "Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka" Adlı Eseri ve İslâm Mezhepleri Tarihî Açısından Önemi** (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2006), 120.

¹⁸⁴ Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka**, 2001, I: 273.

¹⁸⁵ Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka**, 2001, I: 292.

¹⁸⁶ Ümüt Toru, **Ebû Muhammed El-Yemenî'nin "Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka" Adlı Eseri ve İslâm Mezhepleri Tarihî Açısından Önemi** (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2006), 71.

¹⁸⁷ Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka**, 2001, I: 294.

¹⁸⁸ Yemenî, **Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka**, 2001, II: 793.

3.2- İbn Teymiyye'ye göre Mürcie

İbn Teymiyye, Selef dönemindeki Ehli Hadis alimlerinin Mürcie meselesindeki sert tutumunun aksine daha orta yollu ve kuşatıcı bir yaklaşım belirlemiştir.¹⁸⁹ Mürcie içerisindeki grupları yer yer sert bir şekilde eleştirmesine rağmen kendisinden önceki Ehl-i Hadis âlimlerinin yaklaşımlarını yumuşatma gayretine girmiştir. Aynı zamanda bazı nakillerde Mürcie'ye nispet edilen görüşlerin aslında onlara ait olmadığını savunmuştur. Sert eleştiriler içerisinde yanlış anlaşılmalara dayanan hataların olduğunu ifade ederek, Mürcie'ye nispet edilen görüşlerle, onların hakiki görüşlerini karşılaştırmak suretiyle adeta Selef olarak ifade ettiği ilk dönem Ehli Hadis alimlerinin sert tutumunun bu bilgi eksiklikleri veya yanlışlıklara dayandığını göstermektedir.¹⁹⁰ İbn Teymiyye, selef ve imamların sert tutumuna rağmen bu meseleyi tekfire götüren kimseyi bilmediğini söylemektedir. Hatta Mürcie'nin tekfir edilemeyeceği üzerinde selef ve imamların ittifak halinde olduklarını belirtmektedir.¹⁹¹ Özellikle İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in görüşünün, Mürcie'nin aşırılarının -Cehmiyye gibi- dahi tekfir edilemeyeceği

¹⁸⁹ İnal, İbn Teymiyye'nin Mürcie yaklaşımının, genel Hanbelî tavırdan farklı, orjinallikler barındıran, mutedil ve müsamahakâr olduğunu vurgulamaktadır. İbrahim Hakkı İnal, "İbn Teymiyye ve Mürcie", **İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Journal of Islamic Sciences Researches**, 2 (2016): 6-21.

¹⁹⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 173.

¹⁹¹ İbn Teymiyye'nin selefın sert sözlerini yumuşatma gayreti yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilmiştir. Bazı yerlerde "Mürcie şöyle derse kafir olur" gibi sözleri aslında Hanbelî çevre içerisinde duyduğu ama onların Mürcie'ye ait olmadığını, Hanbelî çevredeki bu yanlış bilgilerin doğru olması durumunda onlara katılacağını fakat aslında Mürcie'nin zannettikleri gibi olmadığını göstermiştir. Muhammet Yazıcı da bu çelişik gibi duran ifadeleri "İbn Teymiyye bazı yerlerde Mürcie'yi tekfir ederken bazı yerlerde edilemeyeceğini vurguluyor, bu bir çelişkidir" şeklinde anlamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu bir çelişkidir ziyade İbn Teymiyye'nin bazı Hanbelî çevrelerin Mürcie yaklaşımına bir cevap verme tarzından ibarettir. Muhammet Yazıcı, **İbn Teymiyye'nin Mecmu'u fetava isimli eserinde Ehl-i bid'at fırkalarına bakışı** (Doktora, Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 1998), 338.

yönünde olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹² Zira İmam Ahmed, Cehmiyye'den olup kendi görüşlerinin propagandasını yapan ve bu görüşlerine uymayan kimseleri cezalara çarptıranların bile arkasında namaz kılmış, onlar için dua etmiştir. Bunun dışında onların liderliğinde savaşa gitmeyi, hac yapmayı uygun görmüş ve onlara isyan etmenin caiz olmadığını savunmuştur.¹⁹³

İbn Teymiyye, Mürcie'nin aşırılarına atfedilen “tevhid ehlinde hiç kimse cehenneme girmeyecektir” sözünün bilinen ilim adamları içerisinde herhangi birinden sadır olmadığını, böyle bir kayıt görmediğini söylemektedir.¹⁹⁴ Yine Mürcie'nin aşırılarına atfedilen “büyük günah işleyen kimse cehenneme girmeyecektir” görüşünün de aynı şekilde kimden sadır olduğunu bilmediğini ifade etmektedir.¹⁹⁵ Ona göre bu mezhebin ortaya çıkış sebebi Haricilere ve Mu'tezileye karşı olarak ehli kible olan herkesin Müslüman olduğunu savunmaktır.¹⁹⁶

3.2.1- Mürcie'yi Kendi İçinde Tasnifi

İbn Teymiyye, Mürcie'yi iki farklı sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bunlardan birincisi İbn Teymiyye'nin kendisinin yapmış olduğu tasnifken, ikincisi İmam Eş'arî'den iktibasla yapmış olduğu tasniftir. Kendisine ait olan tasnifte Mürcie fırkalarını sınıflar halinde ifade etmiştir. Buna göre Mürcie üç sınıftır:¹⁹⁷

¹⁹² Ahmed b. Hanbel'in Cehmiyye'yi tekfir etmediği görüşü yer aldığı gibi ilgili bölümde Cehm b. Safvan'ın görüşünü kabul edenlerin bazılarını tekfir ettiği de geçmektedir. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 158; İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'den bu şekilde iki görüş aktarmışsa da İbn Teymiyye Cehmiyye'nin asla kafir sayılamayacağını ve hatta iman ve takvaları oranında Allah'ın veliliğini kazanabileceklerini ifade etmektedir. Ebü'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ: Kitâbu Mucmeli I'tikadi's-Selef** (Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004), III: 355.

¹⁹³ İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 508; İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 404.

¹⁹⁴ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 388.

¹⁹⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 400.

¹⁹⁶ Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz es-Sened, **Ârâ'ul-Mürcie fi Musannefâti Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye Ardun ve Nakdun**, 1. Bs (Riyad: Dârü't-Tevhid, 2007), 123.

¹⁹⁷ İbn Teymiyye, **el-İman**, 155; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 195-197.

3.2.1.1- Birinci Sınıf

Bu sınıf içerisinde birçok fırka mevcuttur. Bu fırkaları sıralamak uzun olacağı için İbn Teymiyye genel olarak tasvir etmiştir. Bu sınıfa göre iman, yalnızca kalpte bulunan ‘marifetu’l kalb’dir.¹⁹⁸ Dil ile ikrar olmasa da iman kâmil olmaktadır. Bunlar kalbin amellerini, iman dahilinde görmektedirler. Bu görüşe tabi olanlar Mürcie fırkalarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu sınıf içerisinde aynı zamanda Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) ve es-Salihî (ö. 239/853’ten sonra) gibi kalbin amellerini imana dahil etmeyenler de mevcuttur.¹⁹⁹

İbn Teymiyye’ye göre, İmam Eş’arî iman konusunda Cehm’in görüşünü savunmaktadır. Eş’arî aynı zamanda imanda istisnayı caiz olarak görmektedir. İbn Teymiyye’ye göre Eş’arî, Hadis ehli ile diğerleri arasında bir anlaşmazlık olduğunda Ehl-i Hadis’in görüşünü desteklemektedir. Fakat o, Eş’arî’nin, kaynaklardan iyi bir şekilde haberdar olmadığını da zikretmiştir. İbn Teymiyye’ye göre onun bir meselede Cehm’e, başka meselede Ehl-i Hadis’e katılması ve bu şekilde çelişkiye düşmesi de kaynaklardan tam manasıyla haberdar olmaması sebebiyledir.²⁰⁰

İbn Teymiyye’nin, Eş’arî ile alakalı son tahlildeki yorumu ise “Herkes bilir ki Hanbeliler ve Eş’ariler arasında bir soğukluk, bir hoşlanmamazlık var. Ben müminlerin gönüllerinin ülfet etmesini/yakınlaşmasını, kelimelerinin birleşmesini en fazla isteyenlerden biriydim. Allah’ın ipine sımsıkı sarılıyorum, emirlerine en fazla ittiba ediyordum. Fiilen de gönüllerdeki uzlaşmazlığı giderdim ve onlara Eş’ari’nin, İmam Ahmed ve benzerlerine müntesip kelamcılarının ve onun mezhebine destek olanların en büyüklerinden olduğunu açıkladım. Nitekim bunu Eş’ari’nin bizzat kendisi de

¹⁹⁸ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 507-508.

¹⁹⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 122.

²⁰⁰ İbn İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 103; İbn Teymiyye, **el-İman**, 99-100.

kitaplarında söylüyordu”²⁰¹ şeklinde olmuştur. Bunun yanında Eş’arîliğin kelamcılar içerisinde Ehli Sünnet ve Ehli Hadis’e en yakın mezhep olduğunu ifade etmektedir.²⁰²

3.2.1.2- İkinci Sınıf

Bu görüşe göre iman, yalnızca dilin sözünden ibarettir.²⁰³ Bu görüşü ilk ortaya atan Kerramiyye’dir. Bir kimse batınında imanı inkâr etse bile bu görüşe göre mümin sayılmaktadır. Fakat bu kimse inkarından ötürü ebedi azapta kalacaktır. Bunların temel ihtilaf noktası inkâr eden kimsenin hükmü ile alakalı olmayıp isimlendirme tartışmasıdır. İbn Teymiyye’ye göre Kerrâmiyye, zahire göre hüküm verilmesi ve bu kimselerin mümin diye isimlendirilmesi gerektiğini savunmuş, bu kimselerin ahiretteki hükümleri noktasında Ehli Sünnet’le aynı görüşü kabul etmiştir.

3.2.1.3- Üçüncü Sınıf

İbn Teymiyye, ‘Küfe’nin fakihleri ve âbidleri’²⁰⁴ olarak tanımladığı Hammad b. Ebi Süleyman ve Ebû Hanîfe ’yi bu grup içerisinde mütalaa etmiştir.²⁰⁵ Bu gruba göre iman tanımı kalp ile tasdik ve dille ikrardır.²⁰⁶ Bu görüş ise Cehm’in söyledikleri türünden sayılamaz.²⁰⁷

²⁰¹ Ebü’l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 3**, trc. M. Sait Şimşek v.dğr. (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1988), III: 195,196; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, III: 227,228.

²⁰² Ebü’l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ: el-Esma’ ve’s-Sıfat** (Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, t.y.), VI: 55; es-Sened, **Ârâ’ul-Mürchie fi Musannefâti Şeyhu’l-İslam İbn Teymiyye Ardun ve Nakdun**, 157.

²⁰³ İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 195; İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 379.

²⁰⁴ Arapça ibaresi “طَائِفَةٌ مِنْ فُقَهَاءِ الْكُوفَةِ وَعَبَادِهَا” şeklindedir. İbn Teymiyye, **el-İman**, 154; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 194.

²⁰⁵ İnal’a göre İbn Teymiyye’nin Mürchie tasnifinde Ebu Hanife’yi “Fakih ve Âbidler” içerisinde zikretmesi onun sapık fırkalardan birine mensup olduğu şeklindeki algıyı bertaraf etmeye yöneliktir. İnal, “İbn Teymiyye ve Mürchie”, 7.

²⁰⁶ İbn Teymiyye, **el-İman**, 100; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 507.

²⁰⁷ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 162; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 194.

Fukaha Mürciesi imanda üstünlüğü, amelin imana dahil oluşunu, imanda istisnayı kabul etmemişlerdir. Ehli Hadis’le olan ihtilafları temelde bu görüşler üzerine yoğunlaşmıştır. İbn Teymiyye, Ebû Hanîfe ve ashabının imanda istisnayı caiz görmemesiyle birlikte Mürcie’yi yediğini/zemmettiğini ifade etmiştir. Çünkü Ebû Hanîfe ve ashabına göre Mürcie’nin, farzların gerekliliğini kabul etmeyen, haramlardan uzak durmayan ve imanla/inançla yetinmeyi savunanlar olduklarını ifade etmiştir.²⁰⁸ İbn Teymiyye, Ebû Hanîfe hakkında “ilimde meşhur olan imamlardan” şeklinde bahsetmiştir.²⁰⁹ Bunun yanı sıra Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/805), Malik (ö. 179/795), Sevri (ö. 161/778) gibi alimleri “Allah’ın Müslüman kulları üzerine bir rahmeti” ve “sadık/doğru sözlü imamlar” olarak tanımlamıştır.²¹⁰ Eş’arî kelamcılarında el-Kadî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve benzerlerinden söz ederken “Sünnete mensup kelamcı Mürcie” tabirini kullanmıştır.²¹¹ Bu tesmiyenin bir benzerini Şehristanî “Mürrietü’s-Sünne” şeklinde ifade etmiştir. Fukaha Mürciesi’nin ameli imana dahil etmeyişi temelde Haricilere ve Mu’tezileye olan muhalefetlerine bağlamaktadır. Çünkü ameller imanın kapsamına dahil edilirse, ameller imandan bir parça olacak ve amel gittiği takdirde iman da gitmiş olacaktır. Bu da büyük günah işleyenin kafir olması hükmünü doğurmaktadır.²¹²

İbn Teymiyye, Fukaha Mürciesi (Mürrietü’l-Fukahâ) dediği grubun görüşlerini uzun uzun eleştirmişse de sonuç olarak Ehl-i Sünnet arasındaki bu anlaşmazlığın büyük çoğunluğunun lafzi bir anlaşmazlıktan (نزاع لفظي) ibaret olduğunu

²⁰⁸ Ebü’l-Abbas Takıyyüddîn İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ: Kitâbu Mukaddimeti’t-Tefsir** (Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004), XIII: 41.

²⁰⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 78; Arapça ibaresinde “من الأئمة المشهورين في العلم” şeklinde geçmektedir. İbn Teymiyye, **el-İman**, 74.

²¹⁰ Arapça ibare “من رحمة الله بعباده المسلمين أن الأئمة الذين لهم في الأمة لسان صدق، مثل الأئمة الأربعة” şeklinde. İbn Teymiyye, **el-İman**, 315.

²¹¹ Arapça ibaresi “ومرجئة أهل الكلام المنتسبين إلى السنة...كالقاضي وغيره” şeklindedir. İbn Teymiyye, **et-Tefsirü’l-Kebir**, VI: 210; Türcan, “‘İrcâ’ ve Ebû Hanife’nin ‘İrcâ’ İle İlişkilendirilmesi”, 104.

²¹² İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 405; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, XIII: 38.

ifade etmiştir.²¹³ İman meselesindeki ihtilafı derinleştirmekten ziyade uzlaşma odaklı bakıldığında Ehli Hadis ve Fukaha Mürciesi'nin hüküm konusunda aynı şeyi söylediğini savunmuştur. Zira, Ehli Hadis'e göre de Fukaha Mürciesi'ne göre de günahkâr kimse yerilme ve tehdidin kapsamına girer. Her ne kadar Fukaha Mürciesi günahkâr kimsenin imanını Cebrail'ininki gibi kamildir demişse de günah işlemek kişinin cehenneme girmesine sebep olabilir. Bu örneklerle aslında İbn Teymiyye Fukaha Mürciesi'nin, Mürcie'nin aşırıları diye ifade ettiği gruplardan farkını göstermektedir.

İbn Teymiyye başka bir eserindeki anlatımında ameli imana dahil etmeyen Mürcie'nin -Fukaha Mürciesi- bu sözünü bidat olarak tanımlamıştır. Bu bidatin ise itikada taalluk etmeyen, yani yalnızca söz/lafız olarak bir bidat olduğunu, bu bidatin ise en hafif bidat olduğunu ve her ne kadar lafzen imana ameli dahil etmese de ameli terk eden veya günah işleyen kimsenin azaba müstehak olduğunu savunması sebebiyle Ehli Hadis ile arasındaki bu ihtilafın lafzî bir ihtilaf olduğunu, hükümde bir ihtilafın olmadığını açıkça ifade etmiştir.²¹⁴

İbn Teymiyye Rafizî, Haricî, Kaderî bidat gruplarının eleştirisini yaptıktan sonra söz Mürcie'ye gelince şu ifadeleri kullanmıştır: “Mürcie ise, ağır bidat taraftarlarından değildir. Bilakis bunların görüşüne, fıkıh ve ibadet ehli bazı kimseler de katılmıştı. Mürcie, Ehli Sünnet'ten sayılıyordu fakat giderek saçma görüşleri alıp benimsemeleri sebebiyle durumları haktan ayrıldı.”²¹⁵ Fukaha Mürciesi'nin bu grup içerisinde bulunması aslında İbn Teymiyye'nin daha ılımlı davranmasının temel sebebidir. Fukaha Mürciesi'ni bidatle itham etmekle birlikte bu bidatin en hafif bidat

²¹³ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı** 7, VII: 243; İbn Teymiyye, **el-İman**, 233; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 394.

²¹⁴ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, XIII, s. 38.

²¹⁵ Arapça ibaresi (وَأَمَّا الْمُرْجِيَّةُ فَلَيْسُوا مِنْ هَذِهِ الْبِدْعِ الْمُعْتَظَةِ بَلْ قَدْ دَخَلَ فِي قَوْلِهِمْ طَوَائِفٌ مِنْ أَهْلِ الْفِقْهِ) (وَالْعِبَادَةِ؛ وَمَا كَانُوا يُعَدُّونَ إِلَّا مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ) şeklindedir. İbn Teymiyye, Fukaha Mürciesi'ni bidat içerisinde görmüşse de Mutezile veya diğer bidat fırkalar gibi görülemeyeceğini vurgulamıştır. Fukaha Mürciesi'nin bidatinin ise itikâdî bir bidat olmayıp, lafzi/kavli bidatlerden sayılacağını ifade ederek yumuşatma gayretine girmiştir. İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 357; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 394.

olduğunu ve aynı zamanda bu bidati de itikadî bir bidat değil, sözlere ve fiillere taalluk eden bidat olarak tanımlamıştır.²¹⁶

Başka bir bölümde İbn Teymiyye, Fukaha Mürciesi'nin görüşlerinden “Bilgilerine, ibadetlerine, İslam’a olan güzel bağlılıklarına ve güzel imanına rağmen, onları yanlışa düşüren işte bu şüphedir. Bundan dolayı fukahanın ircâ görüşünü, ümmet tarafından ilim ve din ehli kabul edilen bir topluluk bile benimsemiştir. İşte bundan dolayı seleften hiçbir kimse Fukaha Mürciesi’nden kimseyi tekfir etmemiştir. Aksine böyle bir görüşü konuyla ilgili sözlü ve fiilî bidatler olarak değerlendirmiş, itikadî bidatlerden saymamıştır. Çünkü bu konulardaki anlaşmazlıkların çoğu lafzidir.” şeklinde bahsetmiştir.²¹⁷ İbn Teymiyye’ye göre, bu hata burada kalmasıyla basit ve önemsiz görünse de farklı yerlere kapı aralamaktadır. Selef alimlerinin ağır sözler sarf etmesinin sebebi de bundan dolayıdır.

İbn Teymiyye, Ebu Mansur el-Mâturîdî ve Hanefîler’in müteahhirlerinden bazılarının imanın yalnızca kalpte olduğu şeklinde görüşlerinin olduğunu aktarmaktadır. Dil ile ikrarı, yalnızca dünyadaki hükmün sabit olması için bir şart olarak gördüklerini, bununla birlikte istisna ve buna benzer şeyleri de kabul ettiklerini ifade etmiştir.²¹⁸

İbn Teymiyye bu görüşler göz önünde bulundurulduğunda Cehm ve es-Salihi dışında Mürcii fırkaların imanla birlikte kalbin amellerinin mutlak lüzumlu olduğu görüşünde olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde kalp amellerinin lüzumlu oluşu görüşü Mürcie, Ehli Sünnet, Ehli Hadis, Hariciler, Mu’tezile fırkalarının tamamında mevcuttur. Buna göre de Kerramiyye, Cehm ve es-Salihî’nin görüşleri istisnaî/şazdır. Eş’arî imana taalluk eden bu meselelerde Ehl-i Sünnet’in bakış açısını ifade etmiş ve bunlara kendisinin de katıldığını ifade etmiştir. İbn Teymiyye ise Eş’arî’nin Makalatu’l İslamiyyin eserindeki bu görüşlerinin Ehli Hadis’le uyuştüğünü fakat yine

²¹⁶ es-Sened, *Ârâ’ul-Mürcie fi Musannefâti Şeyhu’l-İslam İbn Teymiyye Ardu ve Nakdun*, 124.

²¹⁷ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı* 7, VII: 316; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2004, VII: 394.

²¹⁸ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı* 7, VII: 405.

Eş'arî'nin el-Mûcez isimli eserindeki imana taalluk eden meselelerle alakalı görüşlerinin bundan farklı olduğunu ve Ehli Hadis'e uymadığını dile getirmiştir.²¹⁹

3.3- İbn Teymiyye'nin Mezheplere Bakışı

İbn Teymiyye, Mürcie yaklaşımında olduğu gibi diğer mezheplere karşı da itidalli duruşunu devam ettirmiştir. Toplumdaki tekfirle özdeşleşen İbn Teymiyye algısı aslında hiç de sanıldığı gibi değildir.

3.4- Küfür Hükümü ve Tekfir Yaklaşımı

İbn Teymiyye'ye göre büyük günah işleyen kişi kafir olmaz, 'fasık' olarak isimlendirilir. Bu kişi ise cezasını çektikten sonra cennete girecektir. Bu konuda gelen haberler tevâtür seviyesine ulaşmıştır.²²⁰ Ehl-i Sünnet'in, Ehl-i Kible'yi isyanları veya büyük günahları sebebiyle tekfir etmemesi kuralını açıkça ifade etmiştir.²²¹

İbn Teymiyye'ye göre büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında iki uç ve bir orta görüş bulunmaktadır. Birinci uç görüş, bu kimsenin -büyük günah işleyen- hiçbir şekilde mü'min olmadığı, kafir ismiyle müsemma olacağı (Haricilerin görüşü) veya bu kimsenin ne mü'min ne de kafir olduğu -el menzile beyne'l menzileteyn- fakat fasıklık konumunda olduğu (Mu'tezile'nin görüşü) şeklindedir. İbn Teymiyye, bu iki görüşe göre de büyük günah işleyen kimsenin ebedi cehennemde kalacağını ifade etmektedir.²²² İkinci uç görüş ise bu kimsenin büyük günahının onun imanına hiçbir zarar vermeyeceği ve imanını eksiltmeyeceği (Mürcie ve Cehmiyye'nin görüşü)

²¹⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 433; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 548-550.

²²⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 387.

²²¹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 138; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 151.

²²² İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 515; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 670.

şeklindedir.²²³ Zira bu görüşe göre iman yalnızca tasdikten ibarettir.²²⁴ Orta yolda olan görüşe göre ise günahkâr kimseden mü'min ismi mutlak olarak alınamaz ya da bu isim mutlak olarak günahkâr kimseye verilemez. Bu kimse için “imanı eksik bir mü'min ya da imanıyla mü'min, günahıyla fasıktır” denilmelidir. Ebedi cehennemde kalacaktır denilemez.²²⁵ Selef alimlerine dayandırdığı görüşe göre, herhangi bir günah sebebiyle kible ehlinde olan hiç kimse tekfir edilemez, İslam dairesinden çıkarılamaz.²²⁶

İbn Teymiyye selef alimlerine dayandırdığı “herhangi bir günah sebebiyle ehli kiblede olan hiç kimse tekfir edilemez” görüşünü defalarca vurgulamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir ameli dolayısıyla kimse İslam dairesi dışına çıkarılamaz. Fasık olan Müslümanlarla muvalat/dostluk ilişkisi kesilmez.²²⁷

Bidat ehli olan kimseler konusunda İbn Teymiyye aynı tavrını sürdürmekte ve onları asla kafir olarak nitelememek gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Allah'a ve Resulü'ne iman etmiş bir kimsenin te'vil sebebiyle düştüğü hatalar/bidatler küfür sebebi olamaz. Burada Hariciler örneğini ön plana çıkarmıştır. Zira ümmetle en çok savaşan, onları tekfir eden, bidatlerini en açık şekilde ortaya koyan fırka olmasına rağmen Hz. Ali başta olmak üzere Ashab-ı Kiram onları tekfir etmemiştir.²²⁸ Sapıklıklarının nass ve icma ile sabit olduğunu savunduğu, aynı zamanda Allah ve Resulü'nün kendileriyle çarpışılması gerektiğine inandığı Haricileri dahi tekfir etmenin uygun olmadığını ifade ettikten sonra İbn Teymiyye, “kendilerinden daha bilgili kimselerin dahi hataya düşebildikleri bazı meselelerde hakka isabet edememiş

²²³ İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, VII, s. 671.

²²⁴ İbn Teymiyye'nin Murcietu Fukaha olarak isimlendirdiği Ebu Hanife ve taraftarlarının iman tanımını kalp ile tasdik dil ile ikrardır. İman tanımını sadece tasdikle sınırlayarak aslında uç görüşler arasına Murcietu Fukaha'yı katmamış olmaktadır. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 516.

²²⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 517; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, III: 152; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, VII: 241, 673.

²²⁶ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 516.

²²⁷ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 516.

²²⁸ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 180; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, III: 282.

muhtelif gruplar nasıl kafir sayılabilirler?”²²⁹ sorusunu sormaktadır. İbn Teymiyye, bidat ehlinin tekfir edileceği hususunda Ahmed b. Hanbel’e atfedilen uydurma bir görüşün var olduğu ve Hanbeli çevreler arasında bu yanlış görüşün savunucularının bulunduğundan bahsetmektedir. İmam Ahmed’in böyle bir görüşünün olmadığını vurgulamaktadır.²³⁰ Belki de en çok eleştirdiği ve karşı olduğu fırka olan Şiiliğin en temel tartışma meselesi olan Ashaba sövme meselesini de tekfir sebebi saymamıştır. Ashaba sövmenin affedilemeyecek bir günah olduğunu savunanlara -zira şirk dışında tüm günahlar affedilebilir- cevaplar vermiş, bu ameli de bir günah olarak tanımlamıştır.²³¹ Yine ona göre, bidat fırkaları içerisinde bulunan kimseler de iman ve takvaları nispetince Allah’ın dostluğunu/veliliğini kazanabileceklerdir.²³²

İbn Teymiyye’ye Göre İman ve İslam

İbn Teymiyye’nin küfür meselesine yaklaşımını anlayabilmek için iman ve islam kelimelerine yüklediği manaları bilmek elzemdir. Çünkü bu konuda selef alimlerinden bu yana gelen bir tavır söz konusudur. İbn Teymiyye, “Bedeviler, “iman ettik” dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat İslam olduk deyiniz. Çünkü iman sizin kalbinize henüz girmemiştir...”²³³ ayetinden hareketle iman ve İslam kelimelerinin farklı şeyler olduğunu belirtmektedir.²³⁴ Ayette söz konusu olan ‘İslam olmayı’ İmam Ahmed b. Hanbel gibi alimlerin görüşüne paralel olarak kişiyi küfürden ve münafıklıktan çıkartan ve kendisiyle sevap kazanacakları bir İslam olma olarak tanımlamaktadır. Bu konuda İmam Buhari (ö. 256/870) ise İslam olmayı korku sebebiyle teslim olma olarak görmekte ve bu kişinin kafir olduğunu savunmaktadır.²³⁵ İbn Teymiyye bu görüşe katılmamış ve itirazlarını yöneltmiştir. Ahmed b. Hanbel’e göre farz/salih amelleri yapmayan kişi mü’min olmaktan çıkıp, müslim mertebesine

²²⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 239; İbn Teymiyye, **Mecmû Fetâvâ**, 2004, III: 282.

²³⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 301.

²³¹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 245.

²³² İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 303.

²³³ Hucurat, 49/14.

²³⁴ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 197.

²³⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 198.

düşmektedir.²³⁶ Bu ise onu küfre sokan bir durum değildir.²³⁷ İbn Teymiyye bu görüşe muhalefet etmekte ve daha yumuşak denilebilecek bir yol izlemektedir. Buna göre, İmam Ahmed bin Hanbel'e göre büyük günah işleyen kimse mü'min ismini alamazken, İbn Teymiyye böyle bir kimsenin mü'min olmayıp sadece Müslüman olduğu söylenilebileceği gibi mü'min de denilebileceğini ifade etmiştir. Ona göre bu kimse imanı eksik bir mü'mindir.²³⁸ Zira günahkâr da olsa bu kimse cennete girecektir ve cenneti hak eden kimsenin aslında mü'min olması kaçınılmazdır.²³⁹ Bu tartışma ise İbn Teymiyye'ye göre yalnızca lafzi bir anlaşmazlıktır.²⁴⁰ 'İslam olma' kişiyi tamamen imandan çıkararak bir durum değildir. Böyle bir kimse hakkında Müslüman denilir ve bu Müslümanlık o kişinin sonsuza kadar cehennemde kalmasını engelleyecek bir imanı da barındırır.²⁴¹

İbn Teymiyye'ye göre İslam bir dindir, din ise teslim olmaktır. Bu teslimiyet, içerisinde amelleri de barındırır. Buna göre İslam, zahiri ameller ve kalbî teslimiyettir. İmanın aslı ise tasdik, ikrar ve tanımadır.²⁴² İslam, bir sözdür (şehadet getirmek) diyen kimsenin, kişinin İslam'a girmesi bakımından doğru bir şey söylediğini ifade eder.²⁴³ Bunun yanında amel etmek kaçınılmaz bir şeydir. Ameli terk eden kimsenin de İslam'ı eksik kalmış olur.

İbn Teymiyye bazı amellerin küfür olarak nitelenmesiyle alakalı olarak bu küfrün kişiyi dinden tamamen çıkararak bir anlam taşımadığını ifade etmektedir. Abdullah İbni Abbas'tan (r.a) rivayet edilen görüşü ifade ederek, "Kim Allah'ın indirdikleriyle hükmetmezse, onlar kafirlerin ta kendileridir."²⁴⁴ ayet-i kerîmesinde

²³⁶ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 18.

²³⁷ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 380.

²³⁸ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 199.

²³⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 179.

²⁴⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 200.

²⁴¹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 381.

²⁴² İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 217.

²⁴³ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 222.

²⁴⁴ Maide, 5/44.

geçen küfrün “kişiyi İslam dairesinden çıkarmayan küfür” (küfrün düne küfr) olduğunu belirtmektedir.²⁴⁵ Zira küfrü iki türlü olarak değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi kişiyi dinden çıkartan küfür iken diğeri İbn Abbas rivayetinde geçtiği şekliyle kişiyi ‘İslam milletinden çıkarmayan’ (Lâ yenkilu ani’l-mille) küfürdür.²⁴⁶ Bir kimsede hem küfrün bir türü hem de iman bulunabilir. Böylelikle kendisinde küfrün bir türü olan kişi, mutlak olarak kafir olmayabilir. Aynı şekilde bu kimsede zerre kadar iman varsa kafir olmaz, günahlarının karşılığını gördükten sonra cennete girebilecektir.²⁴⁷

İbn Teymiyye bir kimsede küfürden eser olsa da kişinin Müslüman kardeşine “Her kim kardeşine ‘Ey Kafir’ diyecek olursa, bu söz onlardan bir tanesine döner”²⁴⁸ hadis-i şerifi mücibince kardeşini ‘kafir’ diye nitelendirmesinin yanlış olacağını söylemiştir. Hadiste geçen “her kim kardeşine” ibaresinden yola çıkarak, kişide küfürden eser olsa dahi o kimsenin ‘kardeş’ olmaktan çıkmadığını vurgulamaktadır.²⁴⁹ Bunun yanında bir Müslümanın özelliği olarak, herhangi bir şehir halkının bidat, dalalet ve azgınlık içerisinde olduğu görülse bile, onlarla Cuma ve vakit namazlarını kılmayı, onları dost bilip düşmanlık etmemeyi göstermiştir.²⁵⁰ Mezkûr sebepleri bahane göstererek Cuma namazını terk edenlerin yaptığı şeyi ‘cehalet, sapıklık, bir bidate diğer bir bidatle karşılık vermek’ olarak tanımlamıştır.²⁵¹ Bir bidatçinin arkasında namaz kıldıktan sonra o namazı iade eden kişiyi de aynı şekilde bidatçilikle itham etmiştir.²⁵² Bunun yanı sıra İbn Teymiyye, bir kimseyi tekfir etmekten, fasık ve isyankar saymaktan veya böyle bir damga vurmaktan en çok sakındıran kimselerden olduğunu ifade etmiştir.²⁵³

²⁴⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 209.

²⁴⁶ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 266.

²⁴⁷ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 287.

²⁴⁸ Buharî, Edeb, 73.

²⁴⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 288.

²⁵⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 3**, III: 236, 240.

²⁵¹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 3**, III: 241.

²⁵² İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 3**, III: 242.

²⁵³ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 229.

İbn Teymiyye'ye göre din üç derece kılınmıştır: en üstünü olan ihsan, ortası iman, onun altı olarak da İslam. Buna göre her müslim, mü'min değildir. Her mü'min de muhsin değildir. Her muhsin, hem mü'min ve müslim iken, her mü'min de aynı zamanda müslimdir.²⁵⁴ Kişi mümin iken büyük günah işlemesiyle müslim mertebesine düşmektedir. Mümin ve müslim ayrımı yapılmaktadır. Bütün bunların dışında iman eden herkes hakkında zahirine göre amel edilir. Yani zahiren her şahadet getirene - büyük günah işlemesi sebebiyle müslim mertebesine düşmüş olsa bile- şariat mü'min olarak hüküm vermektedir.²⁵⁵

İbn Teymiyye ameli imana dahil etmesiyle birlikte imanın asıl olarak kalpte bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre imanı kalpte, İslam'ı ise zahirde görmektedir.²⁵⁶ Amel ve sözleri ise imanın gerekleri, delilleri olarak değerlendirmektedir. Zahiri amellerin İslam ismini aldığını, bunların bazılarının iman kapsamına dahil olduğunu, bir kısmının ise dahil olmadığını savunmaktadır. Zahirî amel ve sözleri, bâtinî ameller olan kalp amellerinin bir sonucu olarak nitelemektedir. Bâtinî amellerin varlığı zahirî amellerin varlığını zorunlu kılmaktadır.²⁵⁷ İslam, imanın amelleri, iman ise İslam'ın inançlarıdır. Amelsiz inanç olmayacağı gibi inançsız da amel olmayacaktır.²⁵⁸

İftirak (73 Fırka) Hadisi Yaklaşımı

İbn Teymiyye daha önce de zikredildiği gibi tevil ve bidat sebebiyle hiçbir kimsenin tekfir edilemeyeceğini özellikle vurgulamıştır. 73 fırka hadisinde²⁵⁹

²⁵⁴ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 12.

²⁵⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 211.

²⁵⁶ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 435.

²⁵⁷ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 437.

²⁵⁸ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 270.

²⁵⁹ “Yahudiler, yetmiş bir firkaya ayrıldılar. Bu yetmiş bir firkadan sadece birisi hariç diğerlerinin tamamı cehennemdedir. Hristiyanlar ise, yetmiş iki firkaya bölündüler. Bunların da sadece biri müstesna diğerlerinin hepsi ateştedir. Bu ümmet de yetmiş üç firkaya ayrılacak. Bu yetmiş üç firkadan sadece biri dışında diğerleri ateştedir.” Farklı bir hadiste devamı olarak “Sordular: ‘Ey Allah’ın Resulü, bu fırka-i naciye kimlerdir?’ Cevaben: ‘Benim ve ashabımın bulunduğu yol üzere

zikrolunan ‘firka-i naciye’ dışındaki ümmetin azınlık kısmını oluşturan 72 fırka için de bu durumun geçerli olduğu ifade etmiştir. Fırka-i naciyeyi ise Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat, Cumhuru’l Ekber ve Sevâd-ı Âzam olarak nitelemiş²⁶⁰ ve bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.²⁶¹ 72 fırka mensupları Allah ve Resulü’ne iman ettikleri mühletçe, tevilinde hata edip bidate düşmüş olsalar bile kafir olarak isimlendirilemezler. Bu konuda icmâ olduğunu belirten İbn Teymiyye mesele Müslümanları tekfir olunca sert bir tutum takınarak şunları ifade etmektedir; “Her kim 72 fırkanın her birisi, insanı dinden çıkartan bir çeşit küfürle kafir oluyor diyorsa, Kitab’a, Sünnet’e ve Ashab-ı Kiram’ın icmâına muhalefet etmiş olur. Aynı zamanda dört imamın ve onların dışında kalan imamların da icmâına muhalefet eder.”²⁶²

İbn Teymiyye, Ehl-i Sünnet’i ve Ehl-i Bidatiyle Müslümanların ittifak ettiği imanın ve İslam’ın şartlarını saydıktan sonra bunların dinin aslı olduğunu, bunun dışındaki meselelerde ihtilaf ettikleri hususların, ittifak ettiklerine nispeten ‘önemsiz’ olduğunu söyleyerek aslında kucaklayıcı tavrını bir kez daha göstermektedir.²⁶³

İbn Teymiyye temel bidat fırkalarının Rafıziler, Hariciler, Kaderiyye ve Mürcie şeklinde dört ana firkadan oluştuğu görüşünde olanlar olduğu gibi Hanbeliler içerisinde bir grubun Cehmiyye’yi kafir olarak tanımladığını diğer bir grubun ise İslam ümmeti içerisinde mütalaa edilmesi gerektiğini savunduğunu aktarmaktadır. Buna göre, diğer grubun görüşü esas alınırsa bu bidat fırkalarının Cehmiyye’nin de eklenmesiyle beşe çıkacağını ifade etmiştir. İlk görüşü savunanlara göre dört ana gruptan her bir grup kendi içerisinde 18 firkaya ayrılmaktadır. Böylece bidat fırkalar 4x18=72’yi bulmaktadır. İkinci görüşü esas alanların ise her 5 grubun 12 firkaya

olanlardır’ buyurdular.” Ebu Davud, Sünnet, 1; Tirmizi, İman, 18; İbn Mace, Fiten, 17. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 295.

²⁶⁰ Arapça ibaresi (وَصَفَّ الْفِرْقَةَ النَّاجِيَةَ بِأَنَّهَا أَهْلُ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ وَهُمْ الْجُمْهُورُ الْأَكْبَرُ وَالسَّوَادُ الْأَعْظَمُ) şeklindedir. İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 345.

²⁶¹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 295.

²⁶² İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 181.

²⁶³ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 289.

ayırđını ifade etmiştir. Bu görüşteki firka sayıları toplandığında ($5 \times 12 = 60$) olmakta 72 sayısını bulmamaktadır.²⁶⁴

²⁶⁴ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 3**, III: 300.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEHHÂBİLERE GÖRE MÜRCİE

Vehhâbîlik, Muhammed b. Abdülvehhâb'la (ö. 1206/1792) ortaya çıkmış dînî ve siyasî bir harekettir. İbn Abdülvehhâb, İbn Teymiyye ve diğer Ehli Hadis kaynaklarından beslenmesiyle birlikte özellikle tekfir, savaş hukuku, cihad kavramı ve başka mezhep mensubu kimselere gösterilen tutum gibi meselelerde aşırı görüşlere sahiptir. Bundan dolayı İbn Abdülvehhâb'ı Hanbelî bir âlim olarak değerlendirmek doğru değildir.¹ Vehhâbilik hareketi Selefilîğin uç bir yorumu olarak görülebilir.²

Vehhâbîlik'te farklı Mürcie yaklaşımları mevcuttur. İbn Abdülvehhâb'ın eserleri incelendiğinde Mürcie ile alakalı söylediklerinin çok az olduğu görülmektedir. Diğer mezheplere olan yaklaşımında Mürcie meselesinden çok tevhid ve şirk gibi kavramlara odaklanmıştır. Muhammed b. Abdilvehhâb, Kasîm halkının sorularına cevaben itikadını açıklamaktadır. Ona göre fırka-i nâciye, Allah'ın vaîdi hususunda Mürcie ile Vaîdiyye arasında, iman ve din hususunda Harûriyye, Mu'tezile, Mürcie ve Cehmiyye arasındadır.³ Aynı zamanda hafv ve recâ konusunda Mürcie'nin kulluğu sadece recâyaya indirgediğini savunmaktadır.⁴ Ona göre iman kalp, dil ve amelle olur. Bunlardan birisi ihlal edilirse kişi Müslüman olamaz.⁵

Vehhabî gelenek içerisinde önemli bir yeri olan Abdülazîz b. Abdillâh b. Abdirrahmân Âli Bâz'ın (1912-1999) Mürcie anlatımı Hanbeli gelenek içerisindeki anlatım paralelindedir. İbn Teymiyye'den yaklaşım farklılığı mevcuttur. Bu da Fukaha

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik - TDV İslâm Ansiklopedisi", TDV İslam Ansiklopedisi, 26 Aralık 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>.

² Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, 5. Basım (İstanbul: Klasik, 2017), 61.

³ Muhammed bin Abdülvehhâb, **Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed B. Abdilvehhâb**, ed. nşr. Abdülazîz er-Rûmî (Câmiatü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1396), VII: 8.

⁴ Muhammed bin Abdülvehhâb, **Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed B. Abdilvehhâb**, ed. nşr. Abdülazîz er-Rûmî (Câmiatü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1396), I: 383.

⁵ Muhammed b. Abdilvehhâb, **Keşfü's-Şübühât**, ed. Yasir Burhami, (Daru'l-Kimme ve Daru'l-İman, 2002), syf. 74.

Mürciesi ile olan ihtilafın lafzî olup olmaması tartışmasıdır. Daha önce zikredildiği üzere İbn Teymiyye bu ihtilafın lafzî bir anlaşmazlıktan ibaret olduğunu savunmaktadır. Bin Bâz ise bu tartışmanın lafzî anlaşmazlığın ötesinde olduğunu ifade etmiştir.⁶ Ayrıca kendisine Eş'arîlerin Ehl-i Sünnet'ten sayılıp sayılmayacağı sorulduğunda⁷ onların Ehl-i Sünnet dışında ve bidatçi olduklarını ifade etmiştir.⁸ Yine İbn Teymiyye'den farklı olarak yetmiş üç fırka içerisinde bazı fırkaların kafir, bazılarının âsi, bazılarının ise tehlikeli bidatler içerisinde olduklarını savunmuştur.⁹ İbn Teymiyye ise yetmiş iki fırkanın hiçbirini kafir olarak görmemektedir. 72 fırkadan herhangi birini kafir olarak niteleyen kimselerin Kur'an'a, Sünnet'e, ashabın icmama muhalefet ettiğini vurgulamaktadır.¹⁰ İbn Teymiyye'nin bu sözleri gereğince Bin Bâz, icmaya muhalefet etmektedir.

Vehhabî gelenek içerisinde İbn Teymiyye'nin tavrına yakın tavırlar da mevcuttur. Nasır b. Abdülkerim el-Akl (d. 1951) yetmiş iki fırkanın hükmü konusunda İbn Teymiyye'ye muvafakat ederek bu fırkaların bidat ehli fakat İslam milleti içerisinde olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Eş'arîlik ve Matûrîdîliği bidat fırkalar arasında saymakla birlikte kendi tanımlamasına uygun olan Ehl-i Sünnet'e en yakın kelamî fırkalar olarak tasvir etmiştir.¹² Mürcie anlatımı da İbn Teymiyye'ye yakındır.

Dikkat çekici başka bir örnek ise Galib b. Ali Avâcî'nin (1947-1994) Mürcie anlatımıdır. Mürciî fırkaları zikrederken Şehristanî'de gördüğümüz bir tanımlama olan Mürcietü's-Sünne (Sünnet Mürciesi) tabirini kullanmıştır. Bu fırka içerisinde ise Ebu

⁶ www.binbaz.org.sa/fatwas/20964/هل خلاف مرجئة الفقهاء خلافت لفظي فقط

⁷ Vehhâbilerin Eş'arî ve Matûrîdî mezheplerini dışlayıcı tavırlarına örnekler noktasında detaylı bilgi için bkz. Adem Arıkan, "Şii'lerin Takribi ve Suudîlerin Teklifi", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** VI/2 (2013): 280-283.

⁸ www.binbaz.org.sa/fatwas/22930/معنى حديث الافتراق على ثلاث وسبعين فرقة

⁹ www.binbaz.org.sa/fatwas/17496/... شرح حديث: "ستفترق أمتي إلى ثلاث وسبعين فرقة"

¹⁰ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı** 7, VII: 181.

¹¹ Nasır b Abdülkerim el-Akl, **Dirasatun fi'l-Ehvai ve'l-Firak ve'l-Bid'a** (Riyad: Merkezü'd-Dirasat ve'l-İ'lam, 1997), 93.

¹² el-Akl, **Dirasatun fi'l-Ehvai ve'l-Firak ve'l-Bid'a**, 187.

Hanîfe, hocası Hammad b. Ebi Süleyman ve onların tabileri olan Hanefileri saymıştır.¹³ Bunun benzeri bir kavramı İbn Teymiyye de el-Kadî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve benzelerinden söz ederken “Sünnete mensup kelamcı Mürcie” şeklinde kullanmıştır.¹⁴ İmam Eş’arî’den söz ederken de onun İbâne isimli eserinden yola çıkarak Ahmed b. Hanbel’in itikadı üzere olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵

İbn Teymiyye’nin birleştirici tavrına yakın tavırlar olsa da özellikle günümüze yakın zamanlarda farklı yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Son zamanlarda Mürcie meselesiyle alakalı müstakil eserler yazılmaktadır. Bu eserler Türkçe’ye çevirilmek suretiyle etkisini artırmaktadır. Özellikle ötekileştirici, itham edici, ayrıştırıcı dili destekleyen tavırlar barındırmaktadır. İbn Teymiyye, bu eserlerde her ne kadar kaynak olarak sıkça kullanılsa da yaklaşım olarak İbn Teymiyye’ye muhalefet edilmektedir.

4.1- Suûdi/Vehhâbi Literatüründe Mürcie’ye Bakış: Adil b.

Abdullah Âl-i Hamdân Örneği

Mürcie mezhebi hakkında müstakil eser yazan yaşayan Vehhabî müellif Ebû Abdullah Adil b. Abdullah b. Sa’d Âl-i Hamdân el-Gamidî “el-Cami’ fi Kutubi’l-İman ve’r-Red ale’l-Mürcie” isimli eseriyle dikkat çekmektedir. Bu kitabında Mürcie’ye karşı Selef alimlerinin yazdıklarını derlemiş ve kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Ona göre Haricîlerin tekfirci ve sert tutumuna karşılık Mürcie çok yumuşak, küfür ve fisk hükümlerinde gevşek davranan bir mezhep olarak ortaya çıktı. Ehli Sünnet ise ona göre bu iki aşırılığın ortasında yer alarak ne fisk-küfür hükümlerinde gevşek ne de sert bir tavrı benimsedi.¹⁶ Ehli Sünnet imamları özellikle iman isimli eserlerinde Mürcie’ye reddiyeler yaptı. Âdil b. Abdullah bu yazılan iman isimli/konulu kitapları bir araya

¹³ Gâlib b. Ali Avacı, **Fırakun Muasıra: Tentesisibu ile’l-İslam ve Beyanu Mevkifi’l-İslam Minha** (Cidde: el-Mektebetü’l-Asriyyeti’z-Zehabiyye, 2005), III: 1089.

¹⁴ Arapça ibaresi “ومرجئة أهل الكلام المنتسبين إلى السنة...كالقاضي وغيره” şeklindedir. İbn Teymiyye, **et-Tefsirü’l-Kebir**, VI: 210; Türcan, “‘İrcâ’ ve Ebû Hanife’nin ‘İrcâ’ İle İlişkilendirilmesi”, 104.

¹⁵ Avacı, **Fırakun Muasıra**, III: 1209.

¹⁶ Âdil b. Abdullah, **Selefin Katında İman ve Mürcie’ye Reddiye**, trc. Mustafa Özenli (İstanbul: Neda Yayınları, 2020), I: 7.

toplamış ve yorumlamıştır. Bu yorumlarında aynı konuları ele alan İbn Teymiyye'den birçok farklılık barındırmaktadır.

Âdil b. Abdullah'a göre Ehli Sünnet, imanın "kalp ile tasdik, dil ile söz, uzuvlarla amel" olduğu noktasında icma etmişlerdir.¹⁷ Ona göre ilk olarak Fukaha Mürciesi amelin imanın dışında olduğunu dile getirmiş, ardından Cehmiyye, Eş'arîler ve Kerrâmiyye bu sözün peşinden gitmişlerdir. Günümüzde ise 'Asrın Mürcieleri' olarak tanımladığı bir grup, zahirde Selef alimlerine uyararak "iman söz ve ameldir" demelerine karşın, "amel imanın kemalinin şartıdır" sözüyle de Mürcie'ye muvafakat etmişlerdir.¹⁸ İmana ameli dahil etmeleriyle birlikte, ameli kemal şartı olarak görmelerini bir aldatma, selef mezhebinden görünmekle birlikte bidati örtmeye çalışma, sahtekarlık olarak nitelemiştir.¹⁹ Örnek olarak da Zâhid el-Kevserî'yi (1879-1952) vermiş ve onu Hanefî, Mürciî ve Cehmî olarak tanımlamıştır.²⁰ Zira o da ameli imanın kemal şartı olarak görmektedir. Buna karşın Muhammed b. Abdilvehhab'ı ise 'müceddid şeyh' olarak tanımlamaktadır.²¹ Amelin imanın kemal şartı olduğu noktasında görüş birliği eden Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) İmam Eş'ârî, -ilginç bir biçimde ameli terk eden bir kimseyi kafir görmemesinden dolayı- İbn Hazm, el-Beyhakî (ö. 458/1066), Kadı İyâz (ö. 544/1149), Şehristânî (ö. 548/1153), İmam Gazzalî (ö. 505/1111), en-Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Molla Aliyyu'l Kârî (ö. 1014/1605) gibi alimlerin de yer aldığı birçok ismi Ehli Sünnet'in dışında ve Mürcie olarak takdim etmiştir.²²

Âdil b. Abdullah'a göre yukarıda zikredilen tüm bu görüş sahipleri, bazı meselelerde birbirleriyle ihtilaf etmelerine rağmen imanın hakikati için amelin gerekmediği görüşü etrafında toplanmışlardır. Yine ona göre yakın dönem

¹⁷ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1. Baskı (Cidde: Darü'l-Evraki's-Sekafiyye, 1438), 1.: 20.

¹⁸ Âdil b. Abdillah, **Mürcie'ye Reddiye**, 1.: 37.

¹⁹ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 77.

²⁰ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 31.

²¹ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 34.

²² Âdil b. Abdillah, **Mürcie'ye Reddiye**, 1.: 41-47.

alimlerinden Nâsırüddin el-Elbânî (1914-1999) de Mürcî’dir.²³ Özellikle de Elbânî’nin namazı imanın sıhhat şartı olarak görenleri bir bakıma Haricîlerle aynı noktaya geldikleri yönündeki görüşünü eleştirmiş²⁴ ve Elbânî’nin bu görüşünün Eş’arîlerin görüşüyle aynileştiğini vurgulamıştır. Oysa ona göre namazı terk eden kimsenin -tembelliğinden terk etse de namazın farziyetine iman ediyor olsa da- tekfiri (İslam milletinden çıkararak küfürle nitelenmesi)²⁵ gerekmektedir.²⁶ Asrın Mürcieleri olarak tanımladığı kısımda böylelikle Elbânî’yi bir örnek olarak sunmakta ve uzun uzun sözlerini tartışmaktadır. Elbânî’yi, Sefer el-Havâlî de Mürcî olarak itham etmiştir. Bu mesele Havâlî ile alakalı bölümde daha geniş yer alacaktır.

Adil b. Abdullah, Ebû Hanîfe’nin özellikle imanın aslı hususunda Ehl-i Sünnet’e muhalif olduğunu vurgulamaktadır. Bu muhalefeti sebebiyle de namazı terk edenin hükmü konusu gibi meselelerde ondan hüccet/delil getirilemez. Aynı zamanda onun rey ehlinin ve Mürcie’nin imamlarından olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Kendi görüşü paralelinde olan alimlerden söz açıldığında ‘rahimehullah’ ibaresini sürekli kullanmakla beraber, Ebû Hanîfe için bu ibareyi kullanmamaktadır. Bununla da yetinmeyerek, İmam Malik’ten rivayet ettiği, kaynağını belirtmediği bir söze göre Ebû Hanîfe insanları iki yönde saptırmış -ircâ ve rey ile- ve Ebû Hanîfe İslam tarihinde dünyaya gelmiş olan en uğursuz kimsedir.²⁸ Ebû Hanîfe’nin bu fetvalarının sebebinin ise dünya ehlinin/yöneticilerin arzularına uymak, onlara şirin görünmek olduğunu iddia etmiştir. Ebû Hanîfe ve bazı fakihlerin ‘Fukaha Mürciesi’ olarak

²³ Âdil b. Abdillâh, **Mürcie’ye Reddiye**, 1.: 48.

²⁴ Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, **Hükmü Târiki’s-Salât** (Riyâd: Dâru’l-Celâleyn, 1412), 43.

²⁵ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 114.

²⁶ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 98.

²⁷ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 146.

²⁸ Arapça ibaresi “هو عندنا أشأم مولود في الإسلام، ضل به بشر كثير” şeklindedir. Âdil b. Abdillâh, **el-Cami**, I: 182; Âdil b. Abdillâh, **Mürcie’ye Reddiye**, I: 196,197; İbn Teymiyye ise Ebu Hanife’den söz ederken “Allah’ın Müslüman kulları üzerine bir rahmeti” ve “sadık/doğru sözlü imamlar” ifadelerini kullanmıştır. İbn Teymiyye, **el-İman**, 315.

isimlendirilmesini doğru bulmadığını ifade etmektedir, zira bu kimseler sünnete ittiba etmemektedirler.²⁹

Aynı zamanda kaleme aldığı eser boyunca seleften naklettiği Mürcie ile alakalı olan ağır ithamların/zemlerin ‘Fukaha Mürciesi’ olarak isimlendirilen bu gruba yönelik olduğunu savunmuştur. Bunun delili olarak ise Cehmiyye’nin üçüncü asrın sonlarına doğru ortaya çıktığını ve Mürcie hakkında konuşan selefin birçoğunun Cehmiyye’nin zamanına kavuşamadığını iddia etmiştir.³⁰ Oysa Cehm b. Safvan, Ebû Hanîfe’den de önce, hicrî 128 tarihinde vefat etmiştir. Adil b. Abdullah bu görüşünü ve tarihlendirmedeki çelişkiyi açıklığa kavuşturmamaktadır. Buna göre münafıkların durumu Fukaha Mürciesi’nin durumundan daha iyidir,³¹ ircâ görüşü en pis ve şerli mezheptir,³² Mürcie kible ehlinin Yahudileri gibidir,³³ Mürcie Sabîlere benzer.³⁴

Adil b. Abdullah’a göre ‘Sünnet Mürciesi/Mürçietü’s-Sünne’ veya ‘Ehli Sünnet Mürciesi’ gibi isimlendirmeler batıldır.³⁵ Zira ona göre selef alimleri Mürcie’yi ittifakla -Fukaha Mürciesi dahil- Ehl-i Sünnet dışı ve bidatçi olarak saymıştır.³⁶ Daha önceki bölümlerde de zikrettiğimiz üzere bazı fırak yazarları Mürcie’yi ele alırken ‘Mürçietü’s-Sünne’ veya ‘Mürçietü Ehl-i Sünne’ gibi kavramlar kullanmıştır. Adil b. Abdullah ise selefin sert tavrını delil göstererek bu tanımlamayı kabul etmemektedir.

²⁹ Âdil b. Abdillan, **el-Cami**, I: 183; İbn Teymiyye ise “Kûfe’nin Fakih ve Abidleri” ismini kullanmaktadır. Bu isimlendirme şekli dahi mütesahil yaklaşımını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. İbn Teymiyye, **el-İman**, 154.

³⁰ Adil b. Abdillan, **el-Cami**, 1.: 184.

³¹ Âdil b. Abdillan, **Mürçie’ye Reddiye**, 1.: 408.

³² Âdil b. Abdillan, **Mürçie’ye Reddiye**, 1.: 393.

³³ Âdil b. Abdillan, **Mürçie’ye Reddiye**, 1.: 397.

³⁴ Âdil b. Abdillan, **Mürçie’ye Reddiye**, 1.: 401.

³⁵ İbn Teymiyye ise, Eş’arî kelamcılarından el-Kadî el-Bâkılânî ve benzelerinden söz ederken “Sünnete mensup kelamcı Mürcie” tabirini kullanmıştır. İbn Teymiyye, **et-Tefsirü’l-Kebir**, VI: 210.

³⁶ Adil b. Abdillan, **el-Cami**, 1.: 393.

Buna göre de Eş'arîler, Matûridî/Hanefîler, Ebû Hanîfe ve daha önce eleştirdiği tüm alimler Ehli Sünnet değil, bidat ehlidir.³⁷

Adil b. Abdullah Mürcie ile olan ihtilafın lafzî olduğuna dair İbn Teymiyye ve diğer bazı alimlerin ifadelerini değerlendirmektedir. Adil b. Abdullah'a göre bu ihtilaf lafzî olmanın çok ötesinde, hakikî ve itikadî bir ihtilaftır. Aynı şekilde bu ihtilaf berâyı/uzaklaşmayı da elzem/gerekli kılmaktadır.³⁸ Bunun dışında lakap takma, arkasında namaz kılmama,³⁹ selam vermeme, evlenmeme gibi muamelelerin de gerektiğini savunmaktadır.⁴⁰

İbn Teymiyye ile alakalı bölümde anlatıldığı üzere Fukaha Mürciesi ile olan ihtilafı İbn Teymiyye 'lafzî nizâ' olarak tanımlamıştır. Zira imanın amele dahil olup olmamasıyla alakalı bir anlaşmazlık olmasıyla beraber her iki görüşe göre de ibadetleri terk eden veya günah işleyen kimse için azap tehdidi vardır. Âdil b. Abdullah ise İbn Teymiyye'nin bu sözlerini çarpıtarak, eksilterek aktarmakta ve ihtilafın büyük bir mesele olduğunu vurgulamaktadır. İbn Teymiyye her ne kadar selef alimlerinin sözlerini aktarmışsa da bunları yumuşatma gayretine girmiş, bazı bilgi hatalarının da bu sert tavra sebep olduğunu ve aynı zamanda yanlış anlaşılmaların da olduğunu gösterip bunları düzeltme yoluna girerek kuşatıcı bir tavır takınmıştır. Âdil b. Abdullah, sadece İbn Teymiyye'nin selefin sert sözlerini aktardığı kısımları vermekte,

³⁷ Âdil b. Abdillan, **el-Cami**, I: 394; İbn Teymiyye ise Fukaha Mürciesi'nin bidatini "en hafif bidat" şeklinde ve bu bidatin ise itikadî olmayıp, söz ve fiille ilgili olan bidat olduğunu ifade etmiştir. es-Sened, **Ârâ'ul-Mürchie fi Musannefâti Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye Ardun ve Nakdun**, 124.

³⁸ Âdil b. Abdillan, **el-Cami**, I: 396; İbn Teymiyye'ye göre ise fasık da olsa Müslümanlarla dostluk/muvalât ilişkisi kesilmez. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 516.

³⁹ İbn Teymiyye'ye göre ise bidatçi Müslüman arkasında namaz kılınır. Hatta bir kişi bidatçi birinin arkasında namaz kılar da bu namazı iade etmeye kalkarsa asıl bidatçi odur. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 3**, III: 242; İbn Teymiyye'nin başka bir aktarımına göre ise İmam Ahmed, Cehmiyye'den olup kendi görüşlerinin propagandasını yapan ve bu görüşlerine uymayan kimseleri cezalara çarptıran kimselerin bile arkasında namaz kılmış, onlar için dua etmiştir. Bunun dışında onların başkanlığında savaşa gitmeyi, hac yapmayı uygun görmüş ve onlara isyan etmenin caiz olmadığını savunmuştur. İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı 7**, VII: 404.

⁴⁰ Âdil b. Abdillan, **el-Cami**, I: 401.

diğer kısımları ise görmezden gelmektedir.⁴¹ İbn Teymiyye'nin Mürcie'yi, Eş'arîleri yer yer sert eleştirdiği bir gerçektir fakat tüm bunların yanında birleştirici ve kuşatıcı tavrı da aynı şekilde ortadadır. Âdil b. Abdullah bunların yanı sıra ihtilafın lafzi olduğunu vurgulayan İbn Ebi'l İzz el-Hanefî (ö. 792/1390) ve ez-Zehebî (ö. 748/1348) gibi alimlerin sözlerini eleştirmekte ve reddetmektedir.⁴²

4.2- Vehhâbilik İçinden Çıkan Sahve ve Mürcie: Sefer el-Havâlî Örneği

Sefer bin Abdurrahman el-Havâlî el-Gamidî (d. 1950) Suudi Arabistan'da Vehhâbilik ve İslamcılığın sentezinden oluşan⁴³ Cihadî Selefiliğin tanınan simalarından biri olarak⁴⁴ şüyûhu's-sahve (uyanış âlimleri) içerisinde⁴⁵ ön plana çıkmıştır. İrcâ ile alakalı “Zâhiratü'l-İrcâ fi'l-Fikri'l-İslâmî” isimli doktora tezini Mekke'deki Ümmü'l-Kurâ üniversitesinde yazmıştır. Bu doktora tezi Muhammed Kutub'un (ö. 2014) danışmanlığında hazırlanmıştır. Cihadî Selefî tarzın Mürcie meselesine bakışını en iyi yansıtan kaynaklardan biridir. Havâlî her ne kadar kendisini bir Vehhabî olarak tanımlamamış olsa da itibar ettiği kaynaklar Vehhabîliğin kaynaklarıdır.

Havâlî kaleme aldığı doktora tezinde Mürcie'nin tarihin bir döneminde var olup şu an yok olmuş bir mezhep olmadığını, aksine hala yaşamakta ve Müslümanlara zarar vermekte olduğunu savunmaktadır. Bugüne kadar bu fikrin yaşamasını sağlayan sebep olarak ise Eş'arî ve Mâturidî mezheplerini göstermiştir. Ona göre Ehl-i Sünnet, yalnızca sefeye tabi olanlar/Ehl-i Hadis'tir. Eş'arî ve Mâturidîler, Ehl-i Sünnet değil, Mürcie içerisinde.

⁴¹ Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 397, 398.

⁴² Adil b. Abdullah, **el-Cami**, 1.: 399.

⁴³ Mehmet Ali Büyükkara, “11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye”, **Dini Araştırmalar** VII/XX (2004): 224.

⁴⁴ Büyükkara, “11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye”, 212.

⁴⁵ Adem Arıkan, “Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** XV/XXIX (2019): 20.

Havâlî'nin tezinin temeli aslında ameli terk edenin kafir olduğunu savunması üzerine kuruludur. Havâlî, ameli terk edeni kafir saymayan tüm fırka/kişileri Mürciî olarak nitelemiştir.⁴⁶

Havâlî, Nâsırüddin el-Elbânî'nin (ö. 1914-1999) kaleme aldığı “namazı terk edenin hükmü” risalesine kitabın son bölümünde uzunca bir dipnotla cevaplar vermiştir.⁴⁷ Bu risalede Elbânî, ameli terk edeni kafir saymayan kimsenin ircâ ithamına karşı çıkmıştır. Namazı terk eden kimsenin fasık olduğunu lakin inat durumunda küfründen korkulacağını ifade etmiştir.⁴⁸ Namazı terk eden kimsenin şehadet getiren bir Müslüman olması durumunda bu kimse müşrikler gibi ebedi cehennemde kalmayacaktır.⁴⁹ Zira Elbânî'ye göre tembellik sebebiyle bir kimse namazı terk etse küfürle nitelenemez. Ancak itikaden namazı küçümser veya öldürülmeyi namaza tercih edecek kadar namaza karşıtlık ederse itikadî bir küfür olur ve bu da kişiyi İslam milletinden çıkarmış olur.⁵⁰ Burada önem arz eden kişinin küfrünün amel sebebiyle değil fikir sebebiyle olmasıdır.

Elbânî, mütekaddim Hanbeli alimler gibi küfrü iki çeşit olarak görmüştür; amelî ve itikadî küfür. Amelî küfür, farz ibadetleri terk veya büyük günah işlemek örnekleri gibidir. Kişi bununla dinden çıkmaz veya kafir ismiyle müsemma olmaz. Namazı terk eden kimsenin küfrü ‘amelî küfür’ olarak nitelenmiştir. Bu ise kişiyi İslam milletinden çıkaran, dinin dışında bırakan küfür değildir. Kişiyi mümin mertebesinden müslim mertebesine düşürendir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) zina eden kimsenin zina ettiği zamanda ondan iman ismini nefyetmesi gibi namazı terk edenden de iman nefyedilir. Fakat ona ‘kafir’ denilemez.⁵¹ “Küfrün düne küfr” mesabesindedir. Yani namazı terk etmek büyük günah işlemek gibidir ve onun hükmü gibi hükmedilir.

⁴⁶ Sefer b. Abdurrahman el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî** (Doktora, Câmiatü Ummû'l-Kura, 1999), 331.

⁴⁷ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 517.

⁴⁸ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 20,21.

⁴⁹ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 35.

⁵⁰ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 43.

⁵¹ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 39,40.

Azabını çektikten veya şefaata olunduktan sonra cennete girer. İbn Kayyim el-Cevzi'nin (ö. 751/1350) bu konudaki tavrı aynı olduğu için Elbâni ondan çokça alıntılar yapmıştır. Aynı şekilde görüşlerini İmam Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve İmam Tahavi (ö. 321/933) üzerinden delillendirmiştir. Namazı terk edenin hükmünün küfür olduğu görüşünü aşırı olarak nitelemiştir.⁵² Ona göre salih ameller/ibadetler imanın kemal şartlarındandır. Bunlar olmazsa da kişi İslam dairesi içerisinde kalabilir.⁵³ Yine ona göre her kim “namaz imanın sıhhati/var olması için bir şarttır” derse ve “namaz kılmayan ebedi cehennemdedir” derse Haricilerin görüşünü ifade etmiş olur ve bundan daha tehlikelisi şefaata hadislerini inkâr etmiş olur.⁵⁴

Elbânî, Havâlî'nin kendisine ircâ ithamına cevaplar vermiş ve bu ithamı iade etmiştir.⁵⁵ Bununla da kalmayarak Havâlî'yi ve aynı zamanda ‘hizbî, tekfirci, siyasi’ olarak gördüğü kimseleri ‘Asrın Haricîleri’ olarak tanımlamıştır.⁵⁶ Öncelikle Havâlî'nin bu yanlış görüşlerinin kaynağında Seyyid Kutub'dan (1906-1966) etkilenmesinin var olduğunu söyleyip, Havâlî'nin Kutub'u ‘Şeyhülislâm İbn Teymiyye’ ve ‘Şeyhülislam Muhammed b. Abdulvehhab’ menzilesinde görmesini eleştirmiştir.⁵⁷ Elbânî, Seyyid Kutub'un şehid olarak anılmasını hatalı görmektedir.⁵⁸ Havâlî'nin doktora hocası olan Muhammed Kutub'u (1919-2014) da aynı şekilde eleştirilere tabi tutmuştur.⁵⁹ Elbânî, Havâlî'yi ‘tekfirci’ olarak tanımlamıştır.⁶⁰ Mürcie kelimesini ‘şunu şöyle diyen Mürciî'dir’ gibi kullanmalarına karşı çıkmıştır.⁶¹ Elbânî, Havâlî'nin aşırı görüşlerinin nereye vardığını belli olmadığını ifade etmekte bu

⁵² el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 40,41.

⁵³ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 42.

⁵⁴ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 43.

⁵⁵ Ali Hasan Abdulhamid el-Halebî, **ed-Dürerü'l-mütelalie bi-nakzi'l-İmam el-Allâme Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî**. (Acman : Mektebetü'l-Furkan, 2002), 55.

⁵⁶ el-Halebî, **ed-Dürer**, 72.

⁵⁷ el-Halebî, **ed-Dürer**, 14.

⁵⁸ el-Halebî, **ed-Dürer**, 18.

⁵⁹ el-Halebî, **ed-Dürer**, 31.

⁶⁰ el-Halebî, **ed-Dürer**, 36.

⁶¹ el-Halebî, **ed-Dürer**, 48.

görüşler neticesinde İbn Teymiyye'nin dahi Mürcie ile itham edilebileceğini görmesinden ötürü Havâlî'ye "İbn Teymiyye de mi Mürcî?" diye sormaktadır.⁶² Bu ithamlara karşı Elbâni'ye Muhammed b. Sâlih el-Useymîn (1929-2001) ve Abdülazîz b. Bâz (1912-1999) destek vermişlerdir.⁶³

Havâlî, ircâ olgusunun son aşaması olarak ameli terk etmenin hükmünü ele almıştır. Buna göre ameli terk eden kafirdir⁶⁴ ve bunun aksini savunanlar ise Mürcie'dendir. Buna örnek olarak Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî'yi vermiş ve görüşlerini tenkit etmiştir. Küfrün 'itikadî küfür' yani inanç sebebiyle olmasını reddetmiştir. Ona göre bu anlayış aynı zamanda Cehm ve Bişr el-Meriyî'nin mezhebiyle uyuşmaktadır.

Havâlî, özellikle Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Ebû Abdillâh es-Senûsî (ö. 895/1490), el-Müsâyere yazarı İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Ebü'l-Mevâhib eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860), Molla Aliyyü'l Kârî (ö. 1014/1605), Ebû İshâk el-Lekânî (ö. 1041/1632) gibi isimleri de Mürcie içerisinde mütalaa edip, görüşlerini tahlil etmiş ve reddetmiştir. Yakın dönem alimlerinden olan Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî (1929-2013) ve Nâsîrüddin el-Elbânî'yi (1914-1999) de aynı şekilde Mürcie'ye uymak ve Mürcî görüşleri Ehl-i Sünnetmiş gibi göstermekle nitelemiştir.⁶⁵

Havâlî, söz konusu tezinde her ne kadar İbn Teymiyye'ye çokça atıflar yapmış olsa da Mürcie algısı ve yaklaşımı İbn Teymiyye'den çok daha serttir. Aynı zamanda tespit ettiğimiz kadarıyla Eş'arî yaklaşımı İbn Teymiyye'den çok, Zahirî mezhebinin öncüsü kabul edilen İbn Hazm'ın yaklaşımına daha yakındır. Zira İbn Teymiyye Eş'arîlerle kalplerin ülfet etmesi için dua ederken⁶⁶ ve yumuşak bir tutum

⁶² el-Halebî, **ed-Dürer**, 129.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Derleyen: Burhan İlmî Araştırmalar Merkezi, ed., **İrca Fikri ve el-Elbani'ye Yapılan Mürcii Yakıştırması**, 1. Baskı (Ümmülkura Yayınevi, 2011).

⁶⁴ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 429.

⁶⁵ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 350.

⁶⁶ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 227,228.

içerisindeyken, İbn Hazm İmam Eş'arî'yi tekfir etmektedir.⁶⁷ Havâlî ise doğrudan İmam Eş'arî'yi tekfir etmezken, Selef alimlerinin Cehm'i tekfir ettiğini ve İmam Eş'arî'nin Cehm'e ittiba ettiğini söyleyerek dolaylı yoldan bir tekfir çabasına girişmiştir.

Havâlî, Mürcie fırkalarını konularına göre birkaç biçimde sınıflandırmıştır. En temelde ise Fakihlerin İrcâsı ve Kelamcı ve Mantıkçıların İrcâsı şeklinde ikili bir kategorizasyona tabî tutmuştur. Bunun dışında Havâlî'ye göre tüm Mürciî fırkaların iman konusunda ittifak ettikleri üç görüş vardır. Buna göre; iman tek bir şeydir, artmaz ve eksilmez. İmanla nifak bir kalpte birleşmez. Bir kulun amelinde bir parça iman ve şirk bir arada olmaz.⁶⁸ Bunun dışında Havâlî iman tanımlarına göre mezhepleri üç grup olarak aktarmıştır.⁶⁹

1. İman kalp, dil ve organlardır diyenler iki taifedir. Bunlardan birincisi olan Ehl-i Sünnet'e göre taatleri oranınca iman artar ve eksilir. Taatlerin gitmesi imanın tamamını götürmez. İkinci taife ise Haricîler ve Mu'tezile olmak suretiyle iki fırkadır. Haricîlere göre büyük günah işleyen kafir olurken, Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen iki menzile arasında bir menzilede -el-menzile beyne'l menzileteyn- bulunur.
2. İman, sadece kalp ve dilledir diyenler iki taifedir. Bunlardan birincisi olan mutekaddim Fakihler Mürciesi ve müteahhir Hanefî hadisçilere göre kalbin amelleri imana dahildir. İkinci taife ise kalbin amellerini imana dahil etmezler. Dilin sözünü de imana dahil etmeyip imanın alameti olarak görürler. Bunlar ise Hanefîlerin geneli olan Matûrîdîlerdir.
3. İman, yalnızca kalpte olur diyenler üç taifedir. Bunlardan birincisi olan Yûnusiyye, Şemriyye ve Tûmeniyye tüm kalp amellerini imana dahil ederler. İkinci taife imanı sırf marifet/bilgi olarak tanımlayan Cehm b.

⁶⁷ İbn Hazm, **El-Fasl**, 2017, III: 532.

⁶⁸ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 273.

⁶⁹ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 276.

Safvan'dır. Üçüncüsü ise imanı yalnızca tasdik olarak tanımlayan Eş'arîyye ve Matûrîdîyye'dir.

İman açısından bu sınıflandırmaların ardından Havâlî, tarihi süreç içerisinde yok olmuş 3 grup ırcâ fırkasından bahsetmiştir.⁷⁰

1. Kerramiyye: En son ortaya çıkmış olan İrcâ fırkasıdır. Tarihi süreç içerisinde yok olmuştur.
2. Cehmiyye, Yûnusiyye, Şemriyye: İman, yalnızca kalbin marifetinden ibarettir diyenlerdir. Havalî bu mezheplerin yok olmasına rağmen bu grupla özdeş olarak gördüğü Matûrîdî ve Eş'arîliğin devam ettiğini vurgulamaktadır. Buna göre bu iki fırka Cehm'in görüşlerini sadece bazı lafzî değişiklikler yaparak aynen devam ettirmişlerdir. Cehmiyye her ne kadar yok olmuşsa da bu iki fırka vasıtasıyla görüşleri devam etmektedir.
3. Fukaha Mürciesi: Ümmetin 4 mezhebe bağlı kalınması yolunda karar almasıyla Fukaha Mürciesi, Ebû Hanîfe'nin mezhebinin kapsamı içerisinde sayılmıştır. Havâlî, Ebû Hanîfe'den bahsederken “رحمه الله” ibaresini özellikle ifade etmektedir. Bunun ardına ise hüsnü zannı gereği Ebû Hanîfe'nin ırcâ görüşünde olduğunun kesin bir delilinin olmadığı, bunun aksine ırcâ ile alakalı görüşünden dönerek Selef ile aynı görüşe katıldığını ifade ederek Ebû Hanîfe'yi, çokça eleştirdiği Hanefilerden ve Cehm ile müsavi gördüğü Matûrîdî ve Eş'arîlerden ayırma gayretine girmiştir. Buna göre Ebû Hanîfe'nin Fukaha Mürciesi'nin içerisinde görülemeyeceğini söylemektedir. Zira Ebû Hanîfe ırcâ görüşünü terk etmiştir. Bu aklama gayreti Ebû Hanîfe'nin -tabîinden veya tebeu't-tâbiîinden sayılması sebebiyle- selef içerisinde olmasından dolayıdır. Bu yolla tüm kötülükler Eş'arî ve Matûrîdîlerin üzerine bırakılmaktadır. Özellikle Matûrîdîliğin Ebû Hanîfe'nin mezhebinden olmadığını da vurgulamak suretiyle bunu delillendirme yoluna başvurmuştur.⁷¹ Havâlî'ye göre Fukaha Mürciesi

⁷⁰ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 278.

⁷¹ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 283.

ikinci asrın ikinci yarısında yıkılmış, dördüncü asırdan itibaren bir felsefe ve kelam mezhebine dönüşmüştür.⁷²

Havâlî'ye göre ircâ düşüncesi, ilk dönemlerde imana ilişkin az bir kimsenin kabul ettiği teorik bir 'bidat' iken günümüzde İslamî düşünceye ve hayata baskı yapan genel bir hadiseye dönüşmüştür. İrcâyı ise temelde iki başlık altında incelemiştir.⁷³

4.2.1- Fakih ve Âbidlerin İrcâsı

Havâlî, Fakih ve Âbidlerin İrcâsı'nın nazari/teorik bir ayak kayması, nasları eksik anlama ve müçtehidin bir meselede yanlış görüşte olması şeklinde tanımlamıştır. Bu ircânın etkilerinin tehlikeli olduğunu ve bunun küçümsenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Selef alimlerinin çoğunluğu da insanları bu görüşe karşı uyarmış, bu görüş sahiplerinden de uzaklaşmışlardır.

Havâlî'ye göre Fakih ve Âbidlerin İrcâsı temelde "iman, ibadetsiz sözdür ve insanlar imanda eşittirler" görüşü üzeredir. Aynı şekilde bu çeşit ircâyaya göre büyük günah işleyen kimsenin imanı eksilmez, tamdır. Ayrıca Fakihler Mürciesi, Ehl-i Sünnet dışı bir fırka olarak telakki edilmiştir.⁷⁴

Havâlî'ye göre Abbasîler zamanında Hanefîlerin kadı olmasıyla birlikte ircâ fikri yayılma fırsatı buldu. Aynı zamanda Eh-i Rey'in güçlenmesiyle bu fikir ve mezhep devletin resmi görüşü haline geldi. Ehl-i Sünnet olarak tanımladığı -asında Ehl-i Sünneti tek bir menhece indirgediği- İmam Ahmed ve Ebû Davud ise bu görüşe/mezhebe karşı çıktılar. Selef alimlerinin bu konudaki tutumunu göstermek adına Havâlî, aralarında seleften İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Said b. Cübeyr (ö. 94/713), İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742), Şihab b. Hıraş (ö. ?), Yahya ve Katâde'nin kendi dönemlerinde bulunan Fakih ve Âbidlerin İrcâsı hakkındaki görüşlerine yer

⁷² el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 285.

⁷³ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 251; Sefer b. Abdurrahman el-Havali, **Mürcie İnanıcı ve İslam Ümmeti Üzerindeki Kötü Tesirleri**, trc. Ebu Abdurrahman Azadî (İstikamet Yayınları, 2012), 220.

⁷⁴ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 266.

vermiştir. Ona göre, yaşadıkları dönemde henüz Kelamcı ve Mantıkçıların İrcâsı ortaya çıkmadığı için aktardığı tüm sözler Ebû Hanîfe'nin kabullendiği ircâ görüşünü ve müntesiplerini hedef almaktadır. Bu çerçevede İbrahim en-Nehaî'ye göre bu ircâ bidattir. Nitekim o, kendi meclisine katılan bir kimsenin Mürcie ile alakalı bir şeyler söylediğini duyması üzerine meclisinden kovmuştur. Aynı zamanda Fakihlerin Mürcie'sinin bu ümmete açtığı fitne Hariciliğin en uç kolu olan Ezârika'nın fitnesinden bile daha korkunçtur. Said b. Cübeyr'den aktardığına göre Mürcie, kıblesi Yahudi kıblesi olan bir topluluktur. Zühri'den aktardığına göre İslam'da Mürcie kadar Müslümanlara zarar veren başka bir topluluk yoktur. Şihab b. Hıraş'tan aktardığına göre kendisine rastlayan bir kimseye hadis aktarması, ancak Mürcie ve Kaderiye'den değilse mümkün olabilir. Yahyâ ve Katâde'den aktardığına göre ise, yine Fakihlerin Mürciesi kadar bu ümmete daha zarar veren bir topluluk yoktur. Selef alimlerinden yapmış olduğu aktarımlarının ardından Havâlî, Selef'in bahsettiği Mürcie'nin yalnızca 'Fakihlerin Mürciesi' olduğunu vurgulamaktadır. Yani tüm bu mücadele ve ithamlar Ebû Hanîfe ve taraftarlarına karşı yapılmıştır.⁷⁵ Daha önce zikredildiği gibi Adil b. Abdullah da bu görüşü benimsemektedir. Havâlî'ye göre selef alimlerinin bahsedilen sözleri Cehmiyye'yi kapsamamaktadır. Çünkü Cehmiyye hicrî 3. asırda kuvvetlenmiştir.

İbn Teymiyye Selef'in bu sert tutumunu, daha önceki bölümde açıkladığımız üzere yumuşatma gayretine girişmiş, bilgi eksiklikleri ve yanlış anlaşılmalardan dolayı bu sert tavrın oluştuğunu ifade etmiş, Ebû Hanîfe'den övgüyle bahsetmiş,⁷⁶ ona nispet edilen bidati ise kavli ve fiili bidat olarak nitelemiş, itikadî bir bidat olarak görmemiştir. Fukaha Mürciesi'nin Mu'tezile, Haricilik gibi bidat fırkalarından sayılamayacağını özellikle ifade etmiş,⁷⁷ en hafif bidat olarak tanımlamışken⁷⁸ Havâlî ise Selef'in bu sert tutumunu kendi sert yorumlarıyla da şiddetlendirerek aktarmıştır. İbn Teymiyye teviller ve hüsnü zanlar üzerine bir tavır sergilemiş, aynı zamanda Ebû

⁷⁵ el-Havâlî, *Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî*, 259.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-İman*, 315.

⁷⁷ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı 3*, III: 306; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2004, III: 357.

⁷⁸ es-Sened, *Ârâ'ul-Mürcie fi Musannefâti Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye Ardun ve Nakdun*, 124.

Hanîfe ve taraftarlarını var olan görüşleriyle kabul etmiştir. Havâlî ise Ebû Hanîfe'yi Selef'ten aktardığı sözler yoluyla tenkit etmiş, herhangi bir delili olmaksızın Ebu Hanîfe'nin bu bidat fikirlerden vazgeçip -amelin imandan olduğu görüşünü benimseyerek- Selef'in görüşüne katıldığını iddia etmiştir. Havâlî, Ebû Hanîfe'nin bu görüş değiştirmesini ona karşı olan hüsn-ü zannı olarak ifade etmiştir.⁷⁹

Havâlî'ye göre iki Ebû Hanîfe vardır. İrca fikrine sahip -ameli imandan saymayan- bidatçi Ebû Hanîfe ve tövbe eden, ircâdan uzaklaşmış Ebu Hanîfe. Bu vesileyle İrcâ fikrine sahip olan bugünün Hanefîlerini Selef ağzıyla kötülerken Ebû Hanîfe'yi ise görüşlerinden dönmüş göstermek suretiyle bidatten kurtarmaya çalışmıştır.

Bu tavrın bir benzerini günümüz Vehhâbî müelliflerinden Muhammed b. Abdurrahman el-Hümeyyis'te (d. 1958) görmek mümkündür. Ebû Hanîfe'nin itikad esaslarını konu aldığı kitabında el-Hümeyyis, Hanefîler ile Ebû Hanîfe'yi ayrı değerlendirir. Ona göre her ne kadar Hanefîler kendilerini Ebû Hanîfe'ye nispet ediyorsalar da ona göre Ebû Hanîfe onlardan beridir.⁸⁰ Hanefîler'in bazıları itikadi meselelerde başka mezheplere ittiba etmişlerse de büyük çoğunluğu Matûrîdîlik içerisindedir. Hümeyyis'e göre Matûrîdîlik ise Ehl-i Sünnet'in dışında bir mezhep olup, Mürcie'ye mensuptur. Ayrıca ona göre İmam Matûrîdî ve Matûrîdîler, Ebû Hanîfe'ye fûru meseleler dışında ittiba etmemiş ve birçok akidevi meselede ona muhalefet etmişlerdir. İmam Matûrîdî ve Matûrîdîler, Ebû Hanîfe'nin menhecinden sayılamaz.⁸¹ Yine Hümeyyis'e göre ilk başlarda kelam ilminde otorite olan Ebû Hanîfe, kelamın dindeki tehlikesini ve akideye olan zararını fark edince bu görüşlerinden sünnete dönüş yapmıştır.⁸² Ameli imandan çıkarmakla, iman meselesinde Selef'e önceleri muhalefet etmişse de umulur ki bu görüşünden dönmüştür. Eğer dönmemişse de Hümeyyis, Ebû Hanîfe için Allah'tan af dilemiştir.

⁷⁹ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 281.

⁸⁰ Muhammed b. Abdurrahman Hümeyyis, **Usulü'd-Din inde'l-İmam Ebi Hanife** (Doktora, 1996), 636.

⁸¹ Hümeyyis, **Usulü'd-din inde'l-İmam Ebi Hanife**, 641.

⁸² Hümeyyis, **Usulü'd-din inde'l-İmam Ebi Hanife**, 639.

Ebû Hanîfe'den bize ulaşan eserleri noktasında ise, bu eserlerin sağlıklı bir şekilde ulaşmadığı ve hatta bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye değil de onun talebelerine ait olduğunu iddia etmiştir.⁸³

Havâlî ile İbn Teymiyye'nin yaklaşım farklılığının en temel meselesi, Fakihler Mürciesi ile olan ihtilafın lafzî bir tartışmadan ibaret olup olmamasıdır. Daha önce açıklandığı üzere İbn Teymiyye tartışmanın lafzî bir anlaşmazlıktan ibaret olduğunu savunmuşken, Havâlî ise bunun lafzî bir anlaşmazlıktan daha öte olduğunu savunmaktadır.⁸⁴ Bunu ifade ederken İbn Teymiyye'nin görüşünü de alıntılıyarak bu görüşü red yolunu seçmiştir. Selefî sert tutumunu da bu ihtilafın lafzî olarak anlaşılmasına ters bir durum olarak göstermektedir.

Havâlî'ye göre Fukaha Mürciesi, Cehm'in görüşlerine beşik/kökendir. İbn Teymiyye'ye göre ise Fukaha Mürciesi'nin görüşleri Cehm'in türünden sayılmamaktadır.⁸⁵ Daha sonra ise Mütakellimûn Mürciesi/Kelamcıların Mürciesi olan Eş'ârî ve Matûrîdî gelmiştir. Kafîr olarak nitelemiş olduğu Cehm'in görüşlerini ise Eş'ârî ve Matûrîdî'nin yaydığını savunmuştur.⁸⁶ Bunların görüşleri de ümmetin çoğunluğunun görüşü haline gelerek ümmetin çoğunluğunu bidatçi haline getirmişlerdir.⁸⁷

⁸³ İlgili makalede Humeyyis'in Ebu Hanife'nin ifadelerine zorlama yorumlar yaptığı, Ebu Hanife'nin görüşlerini aktarırken manayı bozarak, eksik aktardığı sonucuna varılmıştır. Seher Yenyayla - Mustafa Aykaç, "Muhammed el-Hümeyyis'in Ebû Hanîfe Algısı", **Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** IV/I (2020): 112; Humeyyis, **Usulü'd-Din İnde'l-İmam Ebi Hanife**, 640.

⁸⁴ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 270,283.

⁸⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı** 7, VII: 162.

⁸⁶ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 271.

⁸⁷ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 269.

4.2.2- Kelamcı ve Mantıkçıların İrcâsı

Havâlî'ye göre Kelamcı ve Mantıkçıların İrcâ görüşü herhangi bir dayanağı olmayan, sırf felsefi bir şüpheden ibarettir. Yine ona göre selefin imamları bu görüş sahiplerini tekfir etmekte ve onları teşhir etmekte tereddüt etmemişlerdir.⁸⁸

Havâlî'ye göre, Cehm b. Safvan dalaletin başı, belaların anasıdır. İsrailoğullarını dalalete sürükleyen Sâmirî gibidir. O, selef alimlerinin Cehm b. Safvan'ı tekfir ettiğini aktarmakta ve bu görüşü desteklemektedir.⁸⁹ Cehm'in Ehl-i Kible'den sayılamayacağını, İbn Teymiyye ise Cehm'in tekfir edilemeyeceğini savunmaktadır.

Havâlî'ye göre Eş'arî ve Matûrîdîler itikad usullerinin çoğunda Cehm'in usulü üzeredirler. Cehm'in iman konusundaki görüşü ise 'zındık felsefeciler' ve Fukaha Mürciesi'nin birleşiminden oluşmaktadır.⁹⁰

Havâlî, İmam Matûrîdî için Hanefî mezhebini Cehm'in mezhebine dönüştüren kişi olarak bahsetmektedir.⁹¹ Matûrîdî ve Eş'arî mezheplerini ise bugünkü İslâmî fikriyatın ve hayatın zehirlenmesinde en büyük sebep olarak göstermiştir. Onları, Kelam yoluyla Yunan felsefesinin, Sabîîlerin ve Brahmanistlerin görüşlerini, ateşperestlerin ve Hristiyanların hurafelerini Allah'ın indirdiği vahiyle yarıştırdıkları şeklinde eleştirir.⁹² Mantığın da kullanımıyla özellikle İmam Gazâlî'nin (ö. 505/1111) bu konudaki 'yanlış yöntemi' sebebiyle Kur'an yöntemi ve Aristo yönetimini

⁸⁸ Arapça ibaresi "ولهذا لم يتردد أئمة السلف في تكفير أصحابه" şeklindedir. el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 251; İbn Teymiyye kelamcı ve mantıkçı olarak anılan grup içerisinde bulunan Mürcie gruplarıyla alakalı -özellikle Cehmiyye- Ahmed b. Hanbel'den hem tekfir edildiği hem de tekfir edilemeyeceği yönünde iki görüş aktarmışsa da, Cehmiyye'nin asla kafir sayılamayacağını ve hatta iman ve takvaları oranında Allah'ın veliliğini kazanabileceklerini ifade etmektedir. İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, III: 355.

⁸⁹ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 269.

⁹⁰ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 268.

⁹¹ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 286.

⁹² el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 292.

uzlaştırmak üzere İrcâ fikrinin gelişiminde önemli etkisinin olduğunu ifade etmiştir.⁹³ İmam Gazâlî'yi de Kelam ve Mantıkçıların İrcâsı içerisinde Mürcie'den saymıştır. Kelamcılar içerisinde mantık metodunu kullananları ise Hz. Peygamber'i (s.a.v), Aristo ve Porphurios ile aynı mevkide görmekle itham etmiştir.⁹⁴ Bunun yanı sıra Havâlî'ye göre Matûrîdî ve Eş'arîlerin, 'selef alimlerinin tekfir etmelerine' ve 'ehli kible olan fırkaların dışında saymalarına' rağmen Cehm bin Safvan'a tabi olduklarını savunmuştur.⁹⁵

4.3- Cihadî Selefî Kaynaklarda Mürcie: Ebû Muhammed el-Makdisî Örneği

Ebû Muhammed el-Makdisî (d. 1959) Cihadî Selefîlik⁹⁶ diye bilinen grupları fikirleriyle etkilemiş bir isimdir. Makdisî, Mürcie ile alakalı "İmtau'n-Nazar fi Keşfi Şübühati Mürcieti'l-Asr/Arsın Mürcielerine Reddiye" isimli müstakil bir kitap yazmıştır. Bu kitabını Asrın Mürcieleri olarak tanımladığı "namazın dışında itikad ile ilgili olmadığı mühletçe hiçbir amelin ve sözün küfür olmadığını iddia edenlere" bir reddiye olarak yazdığını ifade etmektedir.⁹⁷ Kitapta konu aldığı meselenin ise fer'i bir mesele olmayıp dinin aslıyla alakalı/usûlü'd-dîn olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸

Makdisî, kaleme aldığı eser boyunca ne Eş'arîlik'ten ne Matûrîdîlik'ten, ne de görüşlerini vererek itham ettiği kişi/grup/fırkalardan ismen bahsetmemiştir. Makdisî'nin çalışmasında hedef aldığı kesimin/Asrın Mürcielerinin, sadece tek

⁹³ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 307.

⁹⁴ el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 313.

⁹⁵ İbn Teymiyye ise İmam Eş'arî'yi eleştirmesine rağmen Hanbelîler ve Eş'arîlerin gönüllerinin ülfet etmesini istemektedir. el-Havâlî, **Zahiretü'l-İrcâi fî Fikri'l-İslâmî**, 375; Bunun yanısıra İbn Teymiyye, Eş'arîliğin kelamcılar içerisinde Ehli Sünnet ve Ehli Hadis'e en yakın mezhep olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, t.y., VI: 55.

⁹⁶ Büyükkara, "11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye", 221.

⁹⁷ Ebu Muhammed Makdisî, **Asrın Mürcielerine Reddiye**, 1. Bs (İstanbul: Beyaz Minare, 2016), 21.

⁹⁸ Ebu Muhammed Âsım Makdisî, **İmtau'n-Nazar fi Keşfi Şübühati Mürcieti'l-Asr**, 2. Bs (İsdirâtu Ğurfetü'l-Fecri'l-İslâmiyye, 1420), 2.

mezhep fırka olmaksızın günümüzde ümmetin büyük çoğunluğu olduğu anlaşılmaktadır.

Makdisî, “iman kalptedir” diyerek kalp temizliğini öne çıkarıp amelleri önemsemeyenleri ‘avam ircâsı’ olarak değerlendirmektedir. İmanın artıp eksileceğini ve amellerin imana dahil olduğunu savunduğu halde amelleri imanın kemal şartı olarak görerek imanın aslına zarar vermeyeceğini savunanları ise ‘davetçi ircâsı’ olarak tanımlamıştır.⁹⁹

Davetçi ircâsının “tüm günahlar imanın ancak kemaliyetini eksiltir, aslına ancak helali haram görme ve inkâr durumlarında zarar verir” anlayışını eleştirerek kitabın büyük bölümünde tartışmıştır. Bu grubu ‘Asrın Mürcieleri’ olarak tanımlayarak, sapık/dâlle olarak nitelemiştir.¹⁰⁰ Ehl-i Sünnet’i tanımlayışı ise bu fırkaların dışındadır. Ona göre Ehl-i Sünnet, fırka-i naciye, taifetü’l mansura olup bu meselede vasat yolu tutmuştur. İman ve küfür noktasında Asrın Mürcielere en yakın Mürcî fırka, Merisiyye ve Bağdat Mürcieleri’dir. Bunlara göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar olup küfür ancak yalanlama ve inkardır.¹⁰¹ Buna göre puta secde etmek küfür olmamakla birlikte küfre delalet etmektedir. Küfür böylelikle ancak itikada taalluk eden meselelerde gerçekleşmektedir. Kişiyi İslam milletinden çıkaran hiçbir amel yoktur. Buna göre ise helal görmediği sürece hiçbir Müslüman günahından dolayı kafir sayılamaz. Bu ise Makdisî’ye göre İslam ehline büyük bir şer kapısı açmış ve Asrın Mürcieleri ‘mürted tağutlara’ yamanarak onları savunmuşlardır.¹⁰² Makdisî’ye göre günümüzde her kim beşerî yasalarla muhakeme olunuyorsa -bu yasalarla yönetilmenin küfür olduğuna itikad etse dahi- puta secde etmiş gibi kafirdir. Bu küfür ise insanı İslam milletinden çıkaran küfürdür. Bu görüşe göre günümüzde, beşerî yasaların hâkim olduğu tüm İslam beldelerinde tâbî olarak yaşayan, memur

⁹⁹ Buna göre Elbâni davetçi ircası içinde sayılmaktadır. el-Elbânî, **Hükmü Târiki’s-Salât**, 42.

¹⁰⁰ Makdisî, **İmtau**, 7.

¹⁰¹ Ebu Hanife ve ashabının iman tanımı da bu şekildedir. Böylelikle Makdisî, isim vermeden Asrın Mürcieleri olarak tanımladığı grupla Ebu Hanife’nin yakınlığını göstermeye çalışmaktadır. Makdisî, **Asrın Mürcielere Reddiye**, 31.

¹⁰² Makdisî, **İmtau**, 8.

olarak çalışan, milletvekili veya bürokrat olarak görev yapan, siyasî parti kuran veya üyesi olan, oy kullanan herkes İslam milletinden çıkmış aslî kafir hüviyetindedir. Bunun dışında farzları terk eden kimseler -farzlığını inkâr etmeksizin- velev ki şahadet getirsinler, Makdisî'ye göre yine de kafirdirler.¹⁰³

Makdisî, amelî küfrün kişiyi İslam milletinden çıkaran küfür olduğunu savunur.¹⁰⁴ Niyeti ve inancı bunu değiştirmez, yalnızca ameli yeterlidir. Önceki bölümden hatırlanacağı üzere Elbânî ise amelî küfrün kişiyi millet-i İslam'dan çıkarmayacağını ve böyle bir küfrü işlemiş kişinin 'kafir' olarak isimlendirilemeyeceğini belirtmişti.¹⁰⁵ Makdisî ise ameli küfrü Elbânî gibi tanımlayanları Asrın Mürcieleri olarak nitelemiştir.¹⁰⁶

Daha önce aktardığımız, "Kim Allah'ın indirdikleriyle hükmetmezse, onlar kafirlerin ta kendileridir"¹⁰⁷ ayet-i kerimesine dair İbn Abbas rivayetiyle ilgili İbn Teymiyye burada 'küfrün düne küfr' açıklaması yapmıştır. Bu küfür kişiyi İslam milletinden çıkarmayan küfür olarak nitelenmiştir.¹⁰⁸ Makdisî, söz konusu rivayeti ele alarak bir başlık altında incelemiş, onu, rivayeti zayıf,¹⁰⁹ dirayet olarak yetersiz şeklinde nitelemiştir.

Makdisî, görüşlerini delillendirirken İbn Hazm, İbn Teymiyye, Muhammed bin Abdilvehhab ve onun torunlarından/Âlu'ş-Şeyh'ten birkaç kişinin sözlerini kullanmaktadır.

Makdisî'ye göre Mürcie olarak isimlendirilmelerinin sebebi ameli imandan geriye bırakmaları/ertelemeleridir. Mürcie üç sınıftır:

¹⁰³ Makdisî, **Asrın Mürcielerine Reddiye**, 146.

¹⁰⁴ Makdisî, **İmtau**, 17.

¹⁰⁵ el-Elbânî, **Hükmü Târiki's-Salât**, 39,40.

¹⁰⁶ Makdisî, **İmtau**, 22.

¹⁰⁷ Maide, 5/44.

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 266.

¹⁰⁹ Makdisî, **Asrın Mürcielerine Reddiye**, 65.

1. Mu'tezile ve Kaderiyye mezheplerinden olup ircâyı savunanlar
2. Cebriyye mezhebinden olup İrcâ görüşünü savunanlar
3. Yûnusiyye, Gassaniyye, Sevbanıyye, Tûmeniyye ve Merisiyye firkalarıdır

Makdisî'nin diğer/temel sınıflandırmasına göre Mürcie, iman konusunda iki kısımdır:

4.3.1- Aşırı/Gulat Mürcie (Kelamcı Mürcie)

Makdisî'ye göre bu kısım, imanı yalnızca kalp ile tasdik ve ilimden ibaret görenler yani Cehm b. Safvan ve ona tabi olanlardır. Onlar, bir kimsenin Allah ve Resulüne sövse de Allah'ın düşmanlarını dost bellese de mescit yakıp mushafı hor görse de kâmil manada mü'min olduğunu savunurlar. Bu kısımdakiler bu amelleri günah olarak niteleyip imana bir zarar vermeyeceğini kabul etmişlerdir. Küfür ise yalnızca cehalet/bilmemektir. Makdisî'ye göre bu kısmın temel iman tanımı ilim üzerine oturmuştur. Tasdik ve ilim ayrımı yapılmamıştır.¹¹⁰

4.3.2- Fukaha Mürciesi

Makdisî'ye göre Kûfe fakih ve âbidlerinin de içerisinde bulunduğu, imanı kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olarak görenler Fukaha Mürciesi'dir. Bunların sözleri dil ile ikrarı iman tanımına katmaları sebebiyle Cehm'in türünden değildir. Diğer taraftan amelleri imana dahil etmedikleri için Cehmiyye ile bu konuda aynıdırlar.¹¹¹ Bunlara göre, iman artıp eksilmez. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile Haccâc ve Ebu Muslim el-Horasanî gibi en günahkâr kimselerin imanı birdir. Bu grup başlangıçta 'Ehl-i Sünnet'e' yalnızca imanın tarifi noktasında muhalefet ediyorlardı. Şeytanın verdiği

¹¹⁰ Makdisî, **Asrın Mürcielere Reddiye**, 23,24.

¹¹¹ İbn Teymiyye Mürcietü Fukaha'yı açıklarken onların görüşünün Cehm'in söyledikleri türünden olmadığını söylemektedir. Makdisî, ilk olarak İbn Teymiyye'yi tasdik etse de ardından sarf ettiği cümleyle Mürcietü Fukaha'nın görüşlerinin Cehm'in söylediklerine uygunluk arz ettiğini ifade etmektedir. İbn Teymiyye, **İbn Teymiye Külliyyatı 7**, VII: 162.

bazı şüphelerden dolayı¹¹² her ne kadar ameli imana dahil etmemişlerse de amelleri terk etmiyor, küfrü hafif görmüyor ve müşrikleri savunmuyorlardı.

Makdisî, Asrın Mürcielerinden bazısının Ebû Hanîfe'ye nispet ederek "Eğer bir kişi Allah'a yaklaşmak için şu ayakkabıya ibadet etse, ben bunda bir beis görmüyorum" gibi bir söz aktardıklarını ifade etmektedir. Makdisî'ye göre bu kimselerin asıl niyetleri Ebû Hanîfe'yi tekfir ettirmek suretiyle şahsının zor duruma düşmesini sağlamaktır. Ona göre böyle bir söz kimden sadır olursa olsun mazur sayılamaz ve o kişi kafirdir. Ancak burada Ebû Hanîfe'yi tekfir etmediğini söylemektedir. Önemli olan sözün kendisidir ve bu söz küfürdür. Makdisî'ye göre bu Mürciîlerin asıl maksatları Ebû Hanîfe'yi ortaya atarak kendisini tekfirden korkutmak ve 'tağutların' tekfir edilmesini engellemektir. Yine Makdisî'ye göre Ebû Hanîfe hakkında söz/görüş beyan etme, onun kendi asrında yaşamış selef alimlerine aittir ve onlar da gerekeni söylemişlerdir. Ebû Hanîfe bu imamlar tarafından iki kere küfürden tövbeye çağırılmıştır.¹¹³ Makdisî'nin Ebû Hanîfe hakkında ifade ettiği bu iki kere küfürden tövbeye çağırılması hususu, kitabın Türkçe çevirisinde yayıncı tarafından çevrilmeyerek gizlenmiştir.¹¹⁴ Bunun gibi bazı çok kritik ifadeler, Türkiye şartlarına göre yayıncı tarafından uyarlanabilmektedir. Zira Türkiye'deki algılayışa göre Ebû Hanîfe'nin önemi malumdur. Yayıncı bu gibi gizlemelerle gelecek tepkileri engelleme gayretine girmektedir. İbn Teymiyye ise "Seleften hiçbir kimse Fukaha Mürciesi'nden kimseyi tekfir etmemiştir" görüşündedir.¹¹⁵ Tekfir etmemeleri, küfürden tövbeye çağırılmalarını da asılsız çıkarmaktadır. Makdisî, bir yandan Ebû Hanîfe'yi tekfir etmediğini her ne kadar söylese de çok uç bir görüş üzerinden Ebû Hanîfe'ye saldırmaktadır. Diğer taraftan selefîn onu küfürden tövbeye çağırılmaları üzerinden Ebû Hanîfe'nin bu zikredilen uç görüş dışında da küfür görüşleri olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiyye'nin Allah'ın ümmete bir rahmeti olarak tanımladığı Ebû

¹¹² bkz. 6. dipnot Makdisî, **İmtau**, 8.

¹¹³ Makdisî, **İmtau**, 57.

¹¹⁴ Makdisî, **Asrın Mürcielerine Reddiye**, 112,113.

¹¹⁵ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Külliyyatı** 7, VII: 316; İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ**, 2004, VII: 394.

Hanîfe, Makdisî nazarında bu şekliyle tebarüz etmiştir. Makdisî'nin tavrı İbn Hazm veya sair Vehâbbîlerin dahî tavrından çok uzakta ve uçtadır.

SONUÇ

İrcâ kavramı ve Mürcie mezhebi birçok farklı yaklaşımla anlaşılmıştır. İrcâ ve Mürcie ilk olarak sahabe arasındaki ihtilaflar hakkında yorum yapmaktan kaçınıp hükmü Allah'a ircâ edenler olarak kullanılmıştır. Sonra büyük günah işleyenin kafir olmayacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha sonra bu görüşler, Ehli Sünnet içerisinde kabul görmüş ve genelin görüşü haline gelmiştir. Zaman içerisinde “küfürle birlikte ta'atın fayda vermediği gibi, imanla beraber de kötü ameller zarar vermez” görüşü ortaya çıkmış ve bu görüş sahipleri de Mürcie olarak anılmıştır. Bu kimseler sebebiyle ilk bahsedilen ircâ fikrini savunanlar da Mürcie ithamına maruz kalmışlardır. Mürcie tesmiyesi bunlar sebebiyle artık sadece menfî manasıyla kullanılmaktadır. İrcâ görüşü, Ehli Sünnet içerisinde erimiş ve farklı bir isimle zikredilme ihtiyacı kalmamıştır. İrcâ görüşünü savunan özellikle Hanefiler de bu kavramın kullanımını terk etmişlerdir. Ehli Sünnet içerisinde zamanla -içinde bulunulan konjoktürün de etkisiyle- Eş'arî, Mâturîdî ve Ehli Hadis arasında birliktelik sağlanmıştır. İbn Teymiyye de bu birlikteliğe hizmet edecek bir yaklaşım sergilemiştir.

İrcâ kavramı, Hanefî gelenek dışında olumsuz bir tanımlama için kullanılmıştır. Ebu Hanîfe, ircâyı Kur'anî bir temele oturtup benimsemektedir. Ebû Mansur el-Mâturîdî ise İrcâ'yı Yerilen ve Övülen şeklinde ayırarak, Övülen İrcâ'yı savunmaktadır. Ebû Mutî en-Nesefî de aynı şekilde ircâ kavramını sahiplenmektedir. Her üçü de Mürcie mezhebinden behsederken bidat fırka olarak menfî manada kullanılmaktadırlar. Sonraki dönem Hanefileri ise, Ebû Hanîfe, Mâturîdî ve Nesefî'nin kabullendiği ircânın Ehli Sünnet'in görüşü haline gelmesinden ötürü bu kullanımı terk etmişler ve ircâ savunması yapmamışlardır. Artık ircâ kavramının müspet ve menfî ayrımı terk edilmiştir. Mürcie mezhebi/ismi ise Hanefî alimlerden hiç kimse tarafından sahiplenilmemektedir.

Ebû'l Hasen el-Eş'arî ve Eş'arîliğe karşı da farklı yaklaşımlar mevcuttur. İmam Eş'arî, Ebû Hanîfe'yi Mürcie fırkaları arasında saymışsa da Mürcie ithamıyla en çok karşılaşan kimselerden olmuştur. İbn Hazm, İmam Eş'arî'yi tekfir etmiştir. Hatta onun küfrünün Hristiyanların küfründen daha ileri ve daha büyük bir şirk olduğunu

söylemiştir. Eş'arîlere lanet etmiştir. Eş'arîliğin bazı bölgelerde zayıflamasını sevinçle karşılamış ve bundan dolayı hamd etmiştir. Eş'arîliği Ehli Sünnet'e en uzak Mürcie fırkası olarak nitelemiştir. İbn Teymiyye, iman meselesinde İmam Eş'arî'nin Cehm b. Safvan'a uyduğunu savunmuşsa da bir ihtilaf durumunda Ehli Hadis'in görüşüne uyduğunu söylemiştir. Eş'arî'nin, İmam Ahmed'in mezhebine destek olanların en büyüklerinden olduğunu açıklamış ve Eşariliği Ehli Hadis'e en yakın mezhep olarak göstermiştir. Eşarilerle Hanbelîler arasında ihtilafın son bulması ve kalplerin ülfet etmesi için dua etmiştir.

Çağdaş Vehhabilerden/Selefilere Abdülazîz b. Abdillâh Âli Bâz ise Eş'arîliği, Ehl-i Sünnet dışında ve bidatçi olarak tanımlamıştır. Nasır b. Abdülkerim el-Akl ise Eş'arî ve Mâturîdîliği Ehl-i Sünnet'e en yakın kelimî fırkalar olarak tasvir etmiştir. Galib b. Ali Avâcî, İmam Eş'arî'nin Ahmed b. Hanbelî'nin itikadı üzere olduğunu vurgulamaktadır. Sefer el-Havâlî ise Eş'arî ve Mâturîdîleri Cehmiyye'nin devamı olarak görmektedir. Kafir olarak tanımladığı Cehmiyye'nin mezhebini başarıya ulaştırdıklarını savunmaktadır. Eş'arîliği Kelam ve Mantıkçıların İrcâsı içerisinde tasnif ederek, Selef alimlerinin, Kelam ve Mantıkçıları tekfir etmede tereddüt etmediğini aktarmaktadır. Dolaylı yoldan Eş'arîliği de tekfir etmektedir. Dolayısıyla onun Eş'arîlik yaklaşımının, İbn Teymiyye'den uzak, İbn Hazm'a yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vehhâbilik içerisinde farklı Mürcie yaklaşımları mevcuttur. Sefer e-Havâlî, Adil b. Abdullah ve Ebû Muhammed el-Makdisî'nin yaklaşımı -her ne kadar kendilerini İbn Teymiyye'ye nispet etseler de- İbn Teymiyye'nin yaklaşımından çok daha sert ve itham edici niteliktedir. İbn Teymiyye selef alimlerinin sert tutumlarının bilgi eksiklikleri ve yanlış anlaşılmalardan ötürü olduğunu savunarak yumuşatma gayretine girmiştir. Adil b. Abdullah ise selef alimlerinin bu sert tutumlarını daha sertleştirerek bu sert tutumun, Fukaha Mürciesi'ne yönelik olduğu iddiasında bulunmuştur. Aynı şekilde Sefer el-Havâlî de bu iddiayı desteklemektedir.

Cehmiyye yaklaşımı bağlamında İbn Teymiyye, hiçbir Mürcie fırkasının tekfir edilemeyeceği noktasında ittifak olduğundan bahsetmektedir. İmam Ahmed'in Cehmiyye'nin en aşırılarının bile arkasında namaz kıldığını aktarmaktadır. Adil b.

Abdullah ise Cehmiyye gibi bidat grupları için arkasında namaz kılmama, selam vermeme, evlenmeme gibi muameleler yapılması gerektiğini savunur. Sefer el-Havâlî de Cehm b. Safvan için dalaletin başı, belaların anası tabirini kullanır. Aynı zamanda İsrailoğullarını dalalete sürükleyen Sâmirî benzetmesi yapmaktadır ve kafir olduğunu savunmaktadır.

İbn Teymiyye Eş'arî kelamcılarında el-Kadî el-Bâkılânî için "Sünnete mensup kelamcı Mürcie" şeklinde bir tabir kullanmaktadır. Bu kullanımın bir benzerini Galib b. Ali Avâcî'nin Ebû Hanîfe'yi ve Hanefileri dahil ettiği Mürcietü's-Sünne (Sünnet Mürciesi) tanımlamasında görmekteyiz. Adil b. Abdullah ise 'Sünnet Mürciesi/Mürcietu's-Sünne' veya 'Ehli Sünnet Mürciesi' gibi tesmiyelerin batıl olduğunu savunmaktadır.

İbn Teymiyye ve Vehhâbîlerin Mürcie yaklaşımındaki en önemli meselelerden bir tanesi Fukaha Mürciesi yaklaşımıdır. İbn Teymiyye, Fukaha Mürciesi ile olan ihtilafı lafzî anlaşmazlık seviyesine indirgemektedir. Fukaha Mürciesi'nden saydığı kimseleri güzel tabirlerle anmıştır. Onlara itikadî bir bidat nispet etmemiştir. Nispeten önemsiz sayılacak olan kavli/fiilî bidat yakıştırmayı yapmıştır. Bu bidatı, en hafif bidat olarak tanımlamıştır. Bu kimselerin bilgileri, ibadetleri, İslam'a olan güzel bağlılıklarıyla birlikte bu hafif bidate düştüklerini ifade etmiştir. Adil b. Abdullah ise bu ihtilafı lafzî olmanın çok ötesinde görmüştür. Aynı zamanda bu ihtilafı hakikî ve itikadî bir ihtilaf olarak tanımlamıştır. İbn Teymiyye'nin Fukaha Mürciesi'nde zikrettiği fakihlerin, 'fakih' olarak anılmaması gerektiğini savunmuştur. Fukaha Mürciesi'nin bidatı sebebiyle berâet/uzaklaşmak gerektiğini savunur. İbn Teymiyye selef alimlerinin Mürcie ile alakalı sözlerini yumuşatırken Adil b. Abdullah bu sözleri daha da sertleştirmektedir. Sefer el-Havâlî de Fukaha Mürciesi ile olan ihtilafın lafzî bir anlaşmazlıktan daha öte olduğunu savunmaktadır. İbn Teymiyye'nin lafzî ihtilaf görüşünü de alıntılarla bu görüşü red yolunu seçmiştir. Bin Bâz da bu tartışmanın lafzî anlaşmazlığın ötesinde olduğunu ifade etmiştir.

İbn Teymiyye, bidat ehli kimselerle dostluk ilişkisinin kesilmemesi gerektiği görüşündedir. Ona göre bidat fırkaları içerisinde bulunan kimseler iman ve takvaları nispetince Allah'ın dostluğunu/veliliğini kazanabileceklerdir. İbn Teymiyye, bir

kimseyi tekfir etmekten, fâsık ve isyankâr saymaktan en çok sakındıran kimselerden olduğunu ifade etmiştir. Bir bidatçinin arkasında namaz kıldıktan sonra o namazı iade eden kişiyi de aynı şekilde bidatçilikle itham etmiştir. Bir kimsede küfürden eser olsa dahi 'kâfir' denilmemesi gerektiğini savunur. Yine bir şehir halkı bidat, dalalet ve azgınlık içinde olsa dahi onları dost bilmeyi ve onlarla Cuma ve vakit namazlarının kılınması gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Teymiyye, Fırka-i Nâciye'yi tanımlarken Sevâd-ı Âzam tabirini kullanarak ümmetin büyük çoğunluğunu gösterirken Ebû Muhammed el-Makdisî ise ümmetin çok büyük bir kısmını tekfir etmektedir. İbn Teymiyye'nin "küfrün düne küfr" görüşünü reddetmektedir. Amelî-itikadî küfür ayrımını da kabul etmeyerek tüm küfür türlerinin insanı İslam milletinden çıkardığını savunmaktadır.

İbn Teymiyye, bidat fırkaları olarak tanımladığı 72 fırkadan hiçbirine küfür isnad etmemektedir. Bu fırkaları tekfir eden kimsenin Müslümanların icmâsına muhalefet ettiğini savunmaktadır. Bin Bâz ise 72 fırkadan bir kısmının kafir olduğunu söylemektedir.

Vehhâbilik içerisinde Mürcie, ötekileştirme ve karalama aracı olarak kullanılmıştır. Kendi görüşlerine uymayan gelenek içerisindeki kimseler Mürcie olmakla itham edilmiştir. Havâlî ve Adil b. Abdullah, Vehhâbilik içerisinde önemli yeri olan Nâsırüddin el-Elbânî'yi Mürcie olarak göstermektedir. Elbânî ise Havâlî'ye cevaplar vererek bu iddiaları kabul etmemiştir. Havâlî gibi kimseleri "Asrın Haricîleri" olarak nitelemiştir. Bunun yanısıra "İbn Teymiyye de mi Mürcie?" diye sorarak bu uç görüşlerin oraya kadar varabileceğini göstermeye çalışmıştır.

İbn Teymiyye'ye göre Ehl-i Sünnet'i ve Ehl-i Bidat'ıyla Müslümanların ihtilaf ettikleri meseleler, ittifak ettiklerine göre 'önemsiz' sayılır. Tekfirle özdeşleştirilmeye çalışılan İbn Teymiyye algısı yanlıştır. Vehhâbî gelenek ise Ehl-i Bidat olarak tanımladığı kesimle ihtilafları daha da büyütme yönelik bir tavır takınmaktadır. Özelde Mürcie yaklaşımı genelde bidat fırkalara yaklaşımı noktasında İbn Teymiyye oldukça kuşatıcı, yumuşak, ihtilafları küçültmeye yönelik bir dil kullanarak, Ehli Sünnet fırkalarını birleştirici bir tavırla karşımıza çıkarken, Vehhâbî gelenek içerisindeki Havâlî, Adil b. Abdullah, Ebû Muhammed el-Makdisî gibi kimseler

ayrılıkçı, itham edici, ihtilafları büyötmeye yönelik dil kullanan ve en önemlisi Ehli Sünnet çatısı altında yer alan alan Eş'arî, Mâturîdî ve Ehli Hadis arasındaki yakınlığı/ilişkiyi yok etmeye yönelik tavır takınmaktadırlar. Bu manada her ne kadar kendilerini İbn Teymiyye'ye dayandırıyor gözükseler de İbn Teymiyye'nin tavrından çok uzaktadırlar.

KAYNAKÇA

Muhammed b. Abdilvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî (ö. 1206/1792):

Muhammed b. Abdilvehhâb (ö. 1206/1792):

Acar, Hasan:

Âdil b. Abdillah:

Âdil b. Abdillah:

Ak, Ahmet:

Müellefâtü's-Şeyhi'l-Îmâm Muhammed B. Abdilvehhâb. Ed. nşr. Abdülazîz er-Rûmî. XIII Cilt. Câmîatü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1396.

Keşfü's-Şübühat. Ed. nşr. Yasir Burhami, Tal'at Merzuk. Daru'l-Kimme ve Daru'l-Îman, 2002.

Ebû Mutî Mekhûl en-Nesefî'nin Kitâbu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l-Bida' İsimli Eserinde Mezhepler Tasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçindeki Yeri, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2003.

el-Cami' fi Kutubi'l-Îman ve'r-Red ale'l-Mürchie, 1. baskı., II Cilt. Cidde: Darü'l-Evraki's-Sekafiyye, 1438.

Selefin Katında İman ve Mürcie'ye Reddiye. Trc. Mustafa Özenli. II Cilt. İstanbul: Neda Yayınları, 2020.

“Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Mürcie'ye Bakışı”. **Dinî Araştırmalar VIII/XXIV** (2005): 193-202.

- Ak, Ahmet: “Selçuklu Dönemi Hanefi Alimlerin Mürcie’ye Bakışları”. **Dinî Araştırmalar** XI/32 (2008): 131-148.
- Akcan, Mehmet: **Ebu’l-Hüseyin el-Malatî’nin et-Tenbih ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehva ve’l-Bida’ Adlı Eserinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi.** Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi), 2014.
- El-Akl, Nasır b Abdülkerim: **Dirasatun fi’l-Ehvai ve’l-Fırak ve’l-Bid’a.** **Riyad: Merkezü’d-Dirasat ve’l-İ’lam,** 1997.
- el-Halebî, Ali Hasan Abdulhamid: **ed-Dürerü’l-mütelalie bi-nakzi’l-İmam el-Allâme Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî.** Acman : Mektebetü’l-Furkan, 2002.
- Ardoğan, Recep: “Mürcie’de Farklı İman Tanımları”. **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XVI/2 (2014): 131-168.
- Arıkan, Adem: “Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** XV/XXIX (2019): 243-300.
- Arıkan, Adem: “Ebu’l-Kâsım el-Belhî (el-Ka’bî), Kitâbu’l-Makâlât”. **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** XI/II (2018): 497-506.

- Arıkan, Adem: “Şii’lerin Takribi ve Suudîlerin Teklifi”. **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** VI/2 (2013): 275-292.
- Avacı, Gâlib b. Ali: **Fırakun Muasıra: Tentesisibu ile’l-İslam ve Beyanu Mevkıfı’l-İslam Minha**. Cidde: el-Mektebetü’l-Asriyyeti’z-Zehebiyye, 2005.
- Aydınlı, Osman: **Fethinden Samaniler’in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- El-Bağdadi, Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir (ö. 1093/1682): **Hizanetü’l-Edeb ve Lübbu Lübabi Lisani’l-Arab**. Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1981.
- El-Bağdâdi, Ebu Mansûr Abdülkâhir (ö. 429/1037-38): **El-Fark beyne’l-Firak**. I Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2005.
- Bahçıvan, Seyit: “Ebû Mutî’ Mekhul b. Fadl en-Nesefî’nin ‘Kitabu’r-redd “ala ehli’l-bida” ve’l-ehve’d-dalle’ Adlı Eserinin ve Marie Bernand Tahkikinin Değerlendirilmesi”. **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** VI/I (2013): 5-43.
- Bahçıvan, Seyyid: “İrca Fikri ve Ebû Hanife’nin İrca ile İthamına Bir Bakış”. **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 8 (1998): 141-176.

- Bahçivan, Seyyit: “Ebû Mutî’ Mekhul b. Fadl en-Neseîî ve İlmi Kişiliği”. **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi** V/II (2012): 31-59.
- Bebek, Adil: “Muhammed b. Şebîb”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. 2005. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-sebib>.
- El-Belhî, Ebü’l-Kasım Abdullah (ö. 319/931): Kitâbu’l-Makâlât ve Meahu Uyunu’l-Mesail ve’l-Cevabat. İstanbul: **İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER)**, 2018.
- Bulut, Halil İbrahim: **İslam Mezhepleri Tarihi**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali: “11 Eylülle Derinleşen Ayrılık Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye”. **Dini Araştırmalar** VII/XX (2004): 205-234.
- Büyükkara, Mehmet Ali: **Çağdaş İslami Akımlar**. 5. Basım. İstanbul: Klasik, 2017.
- Büyükkara, Mehmet Ali: “Vehhâbilik - TDV İslâm Ansiklopedisi”. **TDV İslam Ansiklopedisi**. 26 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>.
- Dalkılıç, Mehmet: “Eş’arî’ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”.

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi Darulfunun İlahiyat. 9 (2004): 87-119.

Derleyen: Burhan İlmî
Araştırmalar Merkezi:

İrca Fikri ve el-Elbani'ye Yapılan Mürcii Yakıştırması. 1. Baskı. Ümmülkura Yayınevi, 2011.

Ebû Hanîfe, İmam-ı A'zam
Numan b. Sabit el-Bağdadi (ö.
150/767)

İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri. Trc. çev.
Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1992.

Ebu Zehra, Muhammed:

İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi. Trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, t.y.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn:

Hükmü Târiki's-Salât. Riyâd: Dâru'l-Celâleyn, 1412.

Erdem, H. Sabri:

“Ebû Hanîfeve Ebu Mansur el-Matüridi, Mürcie'nin Devamı Olarak Görülebilir mi?”
Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik (İlmî Toplantı). 2012. 143-146.

Ergüven, Şahabettin:

“Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri”. **İslâmî İlimler Dergisi.** Fıkıh sayısı, III/sayı: 1 (2008): s. 175-198.

Erman, Uğur:

“Mürcie ve Ehli-Hadis Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlmine Dönemin

- Te'lifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır)". **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** V/2 (2018): 89-108.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasen (ö. 324/935-36): **İlk Dönem İslam Mezhepleri.** Trc. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: "Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye". **TDV İslam Ansiklopedisi.** Erişim: 21 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-b-muhammed-b-hanefiyye>.
- Gömbeyaz, Kadir: **İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri.** Doktora, Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Gömbeyaz, Kadir: "İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri". **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi** 20/1 (15 Haziran 2016): 579-580.
- Havali, Sefer b. Abdurrahman: **Mürcie İnancı ve İslam Ümmeti Üzerindeki Kötü Tesirleri.** Trc. Ebu Abdurrahman Azadi. İstikamet Yayınları, 2012.
- Havâlî, Sefer b. Abdurrahman: **Zahiretü'l-İrcai fî Fikri'l-İslâmî.** Doktora, Câmîatü Ummû'l-Kura, 1999.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahman: **Usulü'd-Din inde'l-İmam Ebi Hanife.** Doktora, 1996.

İbn Hazm, Ebû Muhammed (ö. 456/1064):

el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi. Trc. Halil İbrahim Bulut. III Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Apaydın, H. Yunus:

“İbn Hazm”. **TDV İslam Ansiklopedisi.** Erişim: 07 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazm>.

İbn Manzur, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari (ö. 711/1311):

Lisânü'l-‘Arab. 2. baskı., X Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin (ö. 728/1328):

et-Tefsirü'l-Kebir. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin (ö. 728/1328):

İbn Teymiye Külliyyatı 3. Trc. M. Sait Şimşek - Ahmet Önkal - İ. Hakkı Sezer. IX Cilt. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin (ö. 728/1328):

İbn Teymiye Külliyyatı 7. Trc. M. Beşir Eryarsoy. IX Cilt. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1997.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin (ö. 728/1328):

Mecmûu Fetâvâ: el-Esma' ve's-Sıfat. XXXVII Cilt. Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, t.y.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin (ö. 728/1328):

Mecmûu Fetâvâ: el-İman. XXXVII Cilt. Riyad: Suudi İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas
Takıyyüddin (ö. 728/1328):

**Mecmûu Fetâvâ: Kitâbu Muçmeli
İ'tikadi's-Selef.** XXXVII Cilt. Riyad: Suudi
İslami İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas
Takıyyüddin (ö. 728/1328):

**Mecmûu Fetâvâ: Kitâbu Mukaddimeti't-
Tefsir.** XXXVII Cilt. Riyad: Suudi İslami
İşler, Davet ve İrşad Bakanlığı, 2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas
Takıyyüddin (ö. 728/1328):

el-İman. Ed. Muhammed Nâsiruddîn el-
Elbânî. 5. Bs. Beyrut: El-Mektebe'l-
İslamiyye, 1996.

İnal, İbrahim Hakkı:

“İbn Teymiyye ve Mürcie”. **İslâm Bilimleri
Araştırmaları Dergisi, Journal of Islamic
Sciences Researches.** 2 (2016): 6-21.

İnal, İbrahim Hakkı:

“Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki Algısı:
Mürcie Örneği”. **Harran Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi XIX/31** (2014):
223-235.

İsferayinî, Ebü'l-Muzaffer (ö.
471/1078):

**Dînî Basîret: İtikâdî Mezhepler ve Ehl-i
Sünnet.** Konya: Palet Yayınları, 2017.

İzol, Ahmet:

**Ebu Muti' En-Nesefi'nin Kitabı'r-Redd
Ale'l-Bida' Adlı Eserinin Tercüme ve
Tahlili.** Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi,
2013.

- Kahraman, Hüseyin: **Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler.** 1. baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Karadaş, Çağfer: “Mürcie’nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”. **Milel ve Nihal (Dergi)** VII/2 (2010): 191-221.
- Köktaş, Yavuz: “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”. **Hadis Tetkikleri Dergisi** I/II (2003): 113-143.
- Kubat, Mehmet: “El Malatî ve İslâm Mezhepleri Tarihindeki Yeri”. **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** I/II (2010): 61-82.
- Kummi, Ebu Halef (ö. 301/913-14): **Şii Fırkalar, Kitâbü’l-Makalat ve’l-Fırak/Fıraku’s-Şia.** Trc. Hasan Onat - Sabri Hizmetli - Sönmez Kutlu - Ramazan Şimşek. 2. Baskı. Ankara: Ankara Okulu, 2020.
- Kummi, Ebu Halef (ö. 301/913-14): **Kitâbü’l-Makalat ve’l-Fırak.** Tahran: Müessese-i Matbuat-ı Atai, 1963.
- Kurt, Hasan: “Orta Asya’da İslâm’ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?” **Orta Asya’da İslâm -Temsilden Fobiye- I** (2012): s. 249-276.
- Kutlu, Sönmez: “İlk Mürcî Metinler: İrcâ Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XXXIX (1999): 239-252.

Kutlu, Sönmez: “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü’l-İrcâ”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVII (1997): 317-331.**

Kutlu, Sönmez: **Mezhepler Tarihine Giriş.** 3. Basım. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2013.

Kutlu, Sönmez: “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”. **Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi I/1 (Ocak 2002): 168-210.**

Kutlu, Sönmez: “Salim b. Zekvan’ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXV (1996): 467-475.**

Kutlu, Sönmez: **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri.** 4. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

Kutlu, Sönmez: Kutlu, Sönmez. **TDV İslam Ansiklopedisi.** “Mürcie”. Erişim: 06 Şubat 2020. [https://islamansiklopedisi.org.tr/murcie.](https://islamansiklopedisi.org.tr/murcie)

Madelung, Von Wilfred: “Horasan ve Maveraünnehir’de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı”. **Ankara Üniversitesi**

- İlahiyat Fakültesi Dergisi.** Trc. Sönmez Kutlu XXXIII (1992): 239-247.
- Makdisî, Ebu Muhammed: **Asrın Mürcielere Reddiye.** 1. Bs. İstanbul: Beyaz Minare, 2016.
- Makdisî, Ebu Muhammed: **İmtau'n-Nazar fi Keşfi Şübühati Mürcieti'l-Asr.** 2. Bs. İsdarâtu Ğurfetü'l-Fecri'l-İslâmiyye, 1420.
- Malafî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman (ö. 377/987): **et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'.** Kahire: Matbaatü'l-Ezheriyye Lit-Turas, 2007.
- Matüridi, Ebu Mansur (ö. 333/944): **Kitâbü't-Tevhid: Açıklamalı Tercüme.** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.
- Matüridi, Ebu Mansur (ö. 333/944): **Kitabü't-Tevhid.** Beyrut: Dâru Sâdır, 2007.
- Nebati, Mahmut: **Mâturîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize ve Kabir Azabı Örnekleri.** Doktora, İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2019.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl (ö. 318/930), (nşr. Marie Bernand): "er-Redd ala Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ" = Le Kitab al-Radd ala l-Bida d'abu Mutî Makhul al-Nasafi. **Annales Islamologiques**, 1980.

- Özler, Mevlüt: “Malati; Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslâm Fırkalarına Bakışı”. **EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler** I/2 (1998): 127-145.
- Pezdevi, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 493/1100): **Usulü'd-Din**. Ed. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebe'l-Ezheriyye Li't-Turas, 2003.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn (ö. 606/1210): thk. Ali Saim en-Neşşâr. **İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn**. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1938.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn (ö. 606/1210): “İtikâdâtü firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn Tercüme”. **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Trc. Faruk Sancar IX/II (2009): 235-274.
- Sened, Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz: **Ârâ'ul-Mürctie fi Musannefâti Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye Ardun ve Nakdun**. 1. Bs. Riyad: Dârü't-Tevhid, 2007.
- Subhânî, Ca'fer: **Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal**. 1. Bs, VIII Cilt. Kum: Müessesetü el-İmam es-Sadık, 1427.
- Şahbaz, Bekir: **Ebu Hanîfe'nin Mürciîliği Tartışması**. Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Şehristanî, Ebü'l-Feth (ö. 548/1153): **el-Milel ve'n-Nihal**. Ed. thk. Emir Ali Mehna, Ali Hasan Faur. 3. baskı. Beyrut: Daru'l-Marife, 1993.

Şehristanî, Ebü'l-Feth (ö. 548/1153): **El-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)**. Trc. Mustafa Öz. 3. Bs. Litera Yayıncılık, 2015.

Tan, Muzaffer: “Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 49/2 (2008): 121-152.

Tok, Fatih: “Ebû Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham: Mürciilik ve Halku'l-Kur'ân”. **Journal of Islamic Law Studies**. XIX (2012): 245-267.

Toru, Ümüt: **Ebû Muhammed El-Yemenî'nin “Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka” Adlı Eseri ve İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi**. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2006.

Tözluyurt, Mehmet: “Mukâtil B. Süleyman'ın Zeydî ve Mürcîî Oluşu Meselesi”. **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XIV/14 (30 Aralık 2018): 275-299.

Türcan, Galip: “Ehl-i Sünnet'in İman Tanımı Hakkında İbn Hazm'ın Eleştirilerinin Bir Değerlendirmesi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2011/1/26 (2011): 65-79.

- Türcan, Galip: “İbn Hazm’a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği”. **Milel ve Nihal** VI/III (2009): 81-95.
- Türcan, Galip: “‘İrcâ’ ve Ebû Hanife’nin ‘İrcâ’ İle İlişkilendirilmesi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 9 (2002): 97-123.
- Türkmen, Hasan: “Mürchie’nin İman Nazariyesinin Türk Dünyası Tarihinin Geçiş Dönemindeki İzdüşümü”. **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** VI/3 (2017): 1849-1862.
- Yazıcı, Muhammet: **İbn Teymiyye’nin Mecmu’u Fetava İsimli Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı**. Doktora, Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 1998.
- Yemenî, Ebû Muhammed (VI/XII. yy.): **Akâidü’s-Selâse ve’s-Seb’în Fırka**. 2. Baskı., II Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 2001.
- Yeniyayla, Seher - Aykaç, Mustafa: “Muhammed el-Hümeyyis’in Ebû Hanîfe Algısı”. **Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** IV/I (2020): 92-114.
- Zekvan, Salim b. (ö. 100/718 [?]): **Es-Sire: Bir Harici/İbadi Klasığı**. Ankara: Ankara Okulu, 2016.

